

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

**ONALTINCI ASIR OSMANLI TOPLUMUNDA BELLİBAŞLI
KIZILBAŞ İSYANLARI**

Yüksek Lisans Tezi

ELİF GÜL AKMAN

İstanbul, 2008

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

**ONALTINCI ASIR OSMANLI TOPLUMUNDA BELLİBAŞLI
KIZILBAŞ İSYANLARI**

Yüksek Lisans Tezi

ELİF GÜL AKMAN

Danışman: PROF. DR. MUSTAFA ÖZ

İstanbul, 2008

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

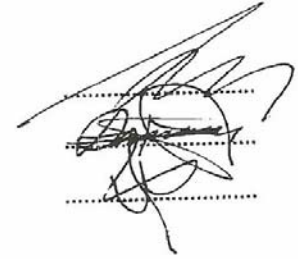
Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi ELİF GÜL AKMAN'ın ONALTINCI ASIR OSMANLI TOPLUMUNDA BELLİBAŞLI KIZILBAŞ İSYANLARI adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 19.07.2007 tarih ve 2007-8/30 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 07.07.2008
1) Tez Danışmanı : PROF. DR. MUSTAFA ÖZ
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. ALİ DURUSOY
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. MAZLUM UYAR

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Elif Gül AKMAN
Anabilim Dalı	: İlahiyat
Programı	: İslam Mezhepleri Tarihi
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Mustafa Öz
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans - Ocak 2008
Anahtar Kelimeler	: Kızılbaş, İsyân, Ayaklanma, Onaltıncı yüzyıl, Osmanlı Toplumunu, Osmanlı Devleti, İran.

ÖZET

ONALTINCI ASIR OSMANLI TOPLUMUNDA BELLİBAŞLI KIZILBAŞ İSYANLARI

Onaltıncı yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu için sıkıntılı bir dönem olmuş ve ülkedeki iç karışıklıklar had safhaya çıkmıştır . Tez konumuz olan kızılbaş isyanları bu yüzyıldaki ilk üç padişah döneminde- II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman- yoğunluk kazanmıştır.

Bu çalışmamızda, onaltıncı yüzyıl Osmanlı toplumunda bellibaşlı kızılbaş isyanlarını ele aldık. O döneme ışık tutabilmesi için Osmanlı devletinin içinde bulunduğu durumu genel olarak değerlendirmeye çalıştık. Kızılbaş kavramını ve bu isimle adlandırılan zümrelerin içinde buldukları dini siyasi iktisadi ve sosyo kültürel durumlarını değerlendirip, meydana gelen belli başlı isyanları açıklamaya çalıştık. Bu çalışmamızın sonucunda bu isyanların, İran'ın tahrikleri yanısıra siyasi, iktisadi ve ekonomik sebeplerden kaynaklandığını tespit ettik.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Elif Gül Akman
Field : Theology
Programme : History of İslamic Sects
Supervisor : Professor Mustafa Öz
Degree Awarded and Date : Master, January 2008
Key Words : Kızılbas, Revolts, Rebellions, 16 th century, Ottoman Empire, Ottoman Society, Persia.

ABSTRACT

THE MAIN KIZILBAS REBELLIONS IN THE 16th CENTURY OTTOMAN SOCIETY

The Ottoman Empire had hard time with revolts in the 16th century. The subject of this thesis is revolt caused by kizilbas section of the moslem people in the Ottoman Empire who are followers of Ali. These revolts happened during the three Ottoman Sultans years.(II. Beyazid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Suleyman)

In our work we investigated revolts created by kizilbas people in Anatolia during 16th century. We tried to understand the conditions of the Ottoman Empire during the time period mentioned above. the meaning of kizilbas and their social, economics and religious conditions and their demands from the Sultans caused the revolts have been studied by ourself. At the end of our study, we concluded that the reason of these revolts, fighting were related to their religious, social and economics demands. These revolts also supported by the Persia.

ÖNSÖZ

XVI. yüzyılın başlarında İran'da Şîî Safevi Devleti'ni kuran Şah İsmail, Anadolu'ya dâî adı verilen adamlarını göndermiş ve Anadolu insanını etkisi altına alarak Anadolu'daki birlik ve beraberliği bozacak büyük bir şîî propagandası başlatmıştır.

Çeşitli nedenlerden bunalmış olan insanımız bu propagandacıların etkisi altında kalmışlar ve ülkede karışıklık ve kargaşanın çıkmasına neden olmuşlardır.

Tezimiz 16. asır Osmanlı toplumunda meydana gelen bellibaşlı kızılbaş isyanlarını konu edinmektedir. Giriş, Birinci bölüm, İkinci bölüm ve Sonuç'tan oluşan tezimizin giriş bölümünde, onaltıncı asır Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasi, iktisadi ve dini durum hakkında genel bir bilgi verilmektedir. Birinci bölümde kızılbaş kavramı açıklanmakta, kızılbaşların o dönemdeki dini, siyasi, iktisadi ve sosyal durumlarına değinilmekte ve bu isyanların nedenleri belirtilmektedir.

İkinci bölümde ise isyanların yoğunlaştığı üç padişah döneminin (II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman) başlıca isyanları ele alınmakta bu isyanların gelişim süreci ve sonuçları incelenmektedir.

Tezimin seçiminde ve yazımında benden yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Mustafa Öz Bey'e, ayrıca bütün eğitim hayatım boyunca daima arkamda olan ve desteklerini bir an olsun bile üzerimden çekmeyen aileme özellikle annem Nurten Akman'a ve babam Nahit Akman'a teşekkür ederim.

İstanbul, 2008

Elif Gül AKMAN

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ.....	1
ONALTINCI ASIR OSMANLI DEVLETİNE GENEL BAKIŞ	
1. İKTİSADİ SİYASİ VE DİNİ DURUM	

BİRİNCİ BÖLÜM

KIZILBAŞ KAVRAMI VE ANADOLU'DAKİ KIZILBAŞLARIN GENEL YAPISI

I. KIZILBAŞ KAVRAMI.....	10
II. ANADOLU'DAKİ KIZILBAŞLARIN DİNİ, SİYASİ, İKTİSADİ VE SOSYO-KÜLTÜREL DURUMLARI.....	17
III. KIZILBAŞ İSYANLARININ SEBEBLERİ	26

İKİNCİ BÖLÜM

ONALTINCI ASIRDA BAŞLICA KIZILBAŞ İSYANLARI

I. II. BAYEZİD DÖNEMİ İSYANLARI.....	32
A. ŞAH KULU İSYANI.....	32
B. NUR HALİFE İSYANI.....	45
II. YAVUZ SULTAN SELİM DÖNEMİ İSYANLARI.....	48
A. ÇALDIRAN SAVAŞI.....	48
B. BOZOKLU ŞEYH CELAL İSYANI	59
III. KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİ İSYANLARI.....	63
A. SÜKLÜN KOCA- BABA ZÜNNUN İSYANI.....	63
B. ZÜNNUNOĞLU İSYANI.....	67
C. DOMUZOĞLAN VE BEYCE İSYANI.....	67

D. MUSTAFA OğLU VELİ HALİFE İSYANI.....	67
E. SEYDİ BEY VE İNCİRYEMEZ İSYANI.....	68
F. KALENDER ÇELEBİ İSYANI.....	69
SONUÇ.....	77
KAYNAKÇA.....	80

KISALTMALAR

a.g.e Adı geçen eser.

a.g.m. Adı geçen makale.

Arş. Arşiv.

B. bin.

Bk. Bakın.

C. Cilt.

ev. Çeviren.

D.İ.A Diyanet İslam Ansiklopedisi.

Hız. Hazreti.

İ.A İslam Ansiklopedisi.

İ.Ü İstanbul Üniversitesi.

Ed. Edebiyat.

Fak. Fakülte.

Hızl. Hazırlayan.

Mad. Madde.

Nu. Numara.

s. Sayfa.

S. Sayı.

Sad. Sadeleştiren.

ss. Sayfa Aralığı.

Top. Sar. Topkapı Sarayı.

t.y Tarih yok.

yy. Yüzyıl.

GİRİŞ

ONALTINCI ASIR OSMANLI DEVLETİNE GENEL BAKIŞ

I. İKTİSADİ SİYASİ VE-DİNİ DURUM

Osmanlı Devleti kurulduktan sonra durmadan sınırlarını genişletmiş, İstanbul'un fethi ile imparatorluk haline gelmişti. Bu zamanda dünyada bir çok değişiklikler olmuştur. Avrupa'da rönesans, reform ve keşif hareketleriyle büyük bir gelişme ve kıvılcımla başlamış, top sayesinde merkezi devletler kurulmuş, matbaanın icadıyla okuyanların sayısı artmış, Amerika'nın keşfi, Hindistan yolunun bulunmasıyla Avrupalılar zenginleşmiş ve sonuç olarak fikir alanında ve yaşayışta büyük değişiklikler olmuştur. Böylece eski medeniyet ve ticaretin beşiği Akdeniz eski önemini kaybetmiş, onun yerini Atlas Okyanusu almıştır.

Ticaret yolunun Akdeniz'den Atlas Okyanusu'na geçmesi Yakın Doğuda etkisini göstermiş, Osmanlı İmparatorluğu'nda açıkça hissedilmeye başlanmıştır. Mali ve ekonomik sahada meydana gelen bu sıkıntı; zaferler ve ganimetlerle kapatılamamış bu yüzden mukataaların satılmasına, iltizama verilmesine ve ağır vergilerin toplanmasına neden olmuştur. Bu yüzden imparatorlukta, özellikle imparatorluğun Anadolu kısmında para darlığı, düzensizlik ve huzurluk baş göstermiştir. Mültezimler, amiller kısa zamanda zengin olabilmek için reyâdan (halktan) fâhiş para almışlar ve halkı hükümetten soğutmuşlardır.¹

XVI. asırda Osmanlı İmparatorluğu'na dışarıdan giren işlenmiş malların büyük bir çoğunluğu şarktan, bilhassa Hindistan'dan geliyordu. Buna mukabil, bu istikametlere hemen hiçbir şey satılmamakta idi. Memleketin altın ve gümüş serveti şarka akıp gidiyordu. Hindistan'ın altına fazla önem vermesinden dolayı, Anadolu'da akçe karşılığında bu madenin toplanarak Halep, Şam, Basra taraflarına gönderildiği ve orada daha yüksek bir fiyatla satıldığı görülmekteydi. Kıymetli madenlerin azalmasının

¹ Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", İ. Ü. Ed. Fak. Dergisi, C. VI, S. 9 (Mart 1954), s. 51.

devlet üzerindeki tesirleri ve bunların sebepleri üzerinde duran hükümet bu madenlerin dışarı çıkışını yasakladı ve bu politika daimi bir şekil aldı. Böylece mala karşılık mal verilecekti. Ayrıca İranlı tüccarların Anadolu'dan çok miktarda madeni eşya, mal ve bilhassa bakır alıp götürdüklerini ve bunun önemli derece darlık yarattığı da bilinmektedir. Şöyle ki 1568 yıllarında, dört-beş yüz İranlı tacir, Kastamonu'daki Küre bakır madenlerinden çok miktarda bakır alıp gitmişler ve bunun üzerine yerli bakırcılar bakır bulamaz olmuşlardır.²

Avrupa ile şark arasında, kendisi için hiçte müsait olmayan bir aracı durumuna düşen Osmanlı devletinin içine sürüklendiği iktisadi kriz ilk tesirlerini kıymetli madenlerin azalmasında gösterdiği için bu durum devletin para rejimi üzerinde oldukça kötü tesirler yapmaya başlamıştır.³

Altın ve gümüş darlığı yüzünden, devletin para rejiminde görülen bozulma hadisesi ile birlikte, başka bir ekonomik olayın da iyice geliştiğini görüyoruz ki o da eşya fiyatlarının yükselmeye başlamasıdır. Bir taraftan para darlığı, diğer taraftan pahalılık birbirine ters düşen iki olay gibi görünse de, akçenin mütemediyen küçülmesi, kalp akçelerin ortaya çıkması, özetle para durumunda ortaya çıkan karışıklık, ayrıca zengin bir Avrupa'nın Türkiye'nin iç pazarında gösterdiği faaliyet Osmanlı İmparatorluğu için böyle anormal bir durum yaratmıştı.⁴

Bu gelişmelere paralel olarak bu yüzyılda hızlı nüfus artışı olmuş fakat ziraat alanlardaki artış buna cevap veremez hale gelmişti. Bu durum imparatorluk için sıkıntı oluşturmaktaydı.⁵ Halil İnalçık bu konuyu şöyle dile getiriyor:

“16. yüzyılda hızlı nüfus artışı sebebiyle ekilebilir alanlar, yaylaklar aleyhine hızla genişlemekte idi. Bu gelişmeler Doğu'da büyük sorunlara yol açtı. Batı'daki ve Doğu'daki göçebelerin farklı tepkiler vermesinde, Batı'da iklim ve tabiat şartlarının Doğu'ya nazaran daha elverişli olması da etken olmuştur. Ayrıca Doğu'daki

² Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları**, İstanbul, 1995, s. 33-34.

³ Akdağ, s. 36.

⁴ Akdağ, s. 42.

⁵ Mücteba, İlgürel, “Celâlî İsyanları”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 1993, C. 7, s. 253.

Türkmenler Batı'daki Türkmenlerin aksine büyük gruplar halinde bulunmaktaydılar ve böylece devlete karşı gelebiliyorlardı.⁶

Bu yüzyılın başlarına baktığımızda salgın hastalıklara ve doğal afetlere rastlamaktayız. 1495 yılında, Anadolu'da başlayan ve 3 yıl devam eden taun hastalığından bir çok insan kırılır. Altı yıl boyunca da kıtlık olur. Hoca Saadeddin Efendi, Tacü't-tevârih adlı eserinde bu durumu şöyle anlatır:

“Elli altmış dirhem çeken bir ekmeği, bir Osmanlıya alan memnun olurdu. Rumeli toprakları tahıl bolluğu ve çeşitli ürünleriyle tanınmış iken, öyle oldu ki, kuru çalığa döndü. Bir tane buğdayı ele geçirmek sevgiliye kavuşmak gibi başarı sayılıyordu. Şöyle ki furkara aç, zenginleriyse muhtaç kaldılar. Böylece kıtlık yüzünden halk zor duruma düşmüştü. Anadolu vilayetleri ise daha kötü olup hatta, Bolu çevresinde iki aydan artık ekmeksiz geçinmek, ot ve saman yemekle yetinmek zorunda kaldığı anlatılmaktadır. Bu kıtlık ve yokluk yıllarında, taun ve veba salgını günlerinde ise, ülkede sular iyice kabarmış bulunuyordu. Kuraklıktan serap görülen çöller bile gözeler, akar sularla dolmuş, kuyular taşmıştı. Seller hadden aşmıştı. Bu arada Beyşehir gölü taşıp Konya ovasını denize döndürmüştü.⁷

Bu olayların akabinde 14 Eylül 1509 yılında, Osmanlı Tarihi'nin kaydettiği en büyük deprem meydana gelir. İstanbul'u harabeye çeviren ve küçük kıyamet (kıyamet-i suğra) diye adlandırılan büyük bir depremde beş bin kadar insan ölmüştür, 109 cami ve mescitle 1070 veya 1300 ev yıkılmış ve İstanbul surlarıyla Topkapı sarayının bir çok yerleri harap olmuştur. Anadolu'da Çorum şehrinin bir çok yerleri yıkılmış, halkının üçte ikisi toprağa göçmüş, Rumeli'de Gelibolu, Silivri, Edirne ve Dimotaka şehirleri harabeye dönmüştür. İstanbul'un medrese, mektep, hastahane, imaret, çarşı, su-bendi vesaire gibi umumi binaları da harab olduktan başka, deniz suları kabarıp İstanbul ve Galata surlarından aşarak bir çok mahalleleri seller içinde bırakmıştır.⁸

Sultan II. Bayezid, depremle ilgili gözlemler yaptıktan sonra, büyük bir üzüntüye kapılır. Yolsuzlukları ve türlü türlü din dışı adetler çıkarmakla suçladığı devlet

⁶ Nilgün Dalkesen, “15 ve 16. Yüzyıllarda Safevi Propagandası ve Etkileri”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi,SBE), 1999, s. 30.

⁷ Hoca Saadedtin Efendi, **Tacü't-tevârih**, İsmet Parmaksızoğlu (hızl), C. III, Ankara, 1992, s. 347.

⁸ İsmâil Hâmi Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. I, İstanbul, 1971, s. 416.

erkânını, bu sefer daha ağır bir şekilde suçlayarak, Solak-zâde'nin aktardığı şu hitabette bulunur:

“Zulüm ve fesadınız, cevr ve bidâdınız elinden mazlumların ahlarının ateşi Allah'ın gazabına neden olmuştur. Bu sizin zulmünüzün semeresidir ki, işte zuhur eyledi.⁹

Umumi ekonomik darlık, vergilerin artması ve bunların neticesi olarak, köylünün büyük bir yoksulluk içine düşmesinden meydana gelen murabahacılık, vesair kötü ekonomik hadiseler çiftçi halkı toprağından ayrılmaya zorlamıştır. Fakat, bunun da 1550'den evvelki safhalarını iyice bilemiyoruz. Bununla beraber, bu tarihe geldiği zaman, pek çok köy insanı köyünden ayrılmış bulunmakta idi. Zamanın hukuk dilinde çift bozan adını alan bu kimseler, levendât ve suhevât denen ayrı karakterde iki yeni tip insan zümresinin meydana gelmesine sebep olmuşlardı. Bütün Anadolu'da ve Tuna ile Vardar'ın çevrelediği Rumeli'de bu levendât ve suhevât grupları asayiş bırakmıyorlardı. Halk da, hükümet de, bunların mevcudiyetinden büyük bir endişe ve güvensizlik duyakta idiler.¹⁰

O dönemdeki vezirlerin yapmış oldukları yanlış işler ve adaletsiz davranışlar sonucu İslam ülkelerinde para düzeni, sermaye piyasasının ciddi bir şekilde bozulduğunu ve dönemin padişahı Bayezid Hanca bilindiğini aşağıdaki konuşmadan anlıyoruz.

Bir gün vezirler şerefli huzurlarına girdiklerinde rahmetli Pîri Paşa o sırada Anadolu Hazine-i Âmire defterdârı imişler, şöyle anlatır:

Hemen içeri girdiğimizde, Padişah'ın üzerinde şiddet ve öfke belirtileri olup, vezirlere azarlayıcı tarzda şöyle diyordu:

“Hak Sübhanehu ve Teâla ben kuluna saltanat hizmetini ihsan eyledi. Elim altında bulunan halkın bütün hallerinin yarın kıyamet gününde benden sorulacağı kesin ve bellidir. Ben de sizi seçip bütün işlerde size güvendim. Cenab-ı Hakk'ın takdiri ile

⁹ Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, **Solakzâde Tarihi**, Vahid Çabuk (hzl), C. I, Ankara, 1989, s. 437.

¹⁰ Akdağ, s. 69.

yaratılışım da za'af ve acz olduğundan, hep işlerimi kendim görmek kolay değildir. İtitiyorum ki; taşra halkının durumları tamamen bozulup, atam zamanında sürüp gelen gelenek ve kanunlar hep değişmiş, memleket durumlarını bilenlerden sormayıp, siz, okumuş, yazmış, sultan işlerini yürütmüş olgun ihtiyarlar değilsiniz. Padişahlık ve vezirlik hallerini kimden gördünüz? Efendiniz kimdir? Bağış ve hediyelere düşüp, kendi arzunuzda göre kapuma yeni kanunlar, yeni din dışı adetler sıralayıp yapmışsınız. Asker ve halkın hepsi şikâyetçi ve ülke üzüntülü olup, türlü türlü din dışı adetler, çeşitli zulüm ve kötülükler icâd etmişsiniz. Ahirette bana yatacak yer komayıp, yarın kıyamet gününde Hakk hâkim olunca ne cevap veririm, durum zordur. Niçin dikkatli olmayıp, zulme rıza gösterirsiniz? diye ağır sözler edince, vezirlerin her biri bildikleri gibi doğru, yanlış cevaplar verip, bu sırada çok laf edilmiş.”¹¹

Aşağıdaki dizelerde vezirlerin durumu dile getirilmektedir:

Çocuklar, ilim görmemiş geri zekâlilar başa geçip vezir oldular.

Onlar şerefli ilme vâkıf olmayıp, temyiz sahipleriyle beraber bulunmamışlardır.

İlimlerden boş ve habersiz olup, hiç biri de ayıp ve hünerin ne olduğunu bilmezler.

Yaldız ve süs seven altın düşkün, hevesli, zavallı, aciz, aşağılık kimselerdir

Sırtında fazilet elbiseleri yok, kalp aynası üzerinde pası durmaktadır.¹²

Osmanlı tarihçileri, II. Bayezid devrinde, devlet yönetiminin bozulduğu ve Padişahın yapısındaki gevşeklik ve sağlık problemlerinden dolayı devlet işlerine gereken önemi göstermediği ve oğulları arasındaki taht kavgalarının ülke içindeki huzuru bozduğu konusunda ortak kanaate sahiptirler. Celalzade bu konuda şöyle demektedir:

“Bayezid Han’ın saltanatının başlarında eski tarz, bir müddet süre gelip yerleşmişken, rahmetlinin yaratılışında bir çeşit gevşeklik, tabiatındaki düzen eksik

¹¹ Celâl-zâde Mustafa Çelebi, **Selim-Nâme**, Ahmet Uğur ve Mustafa Çuhadar (hızl), İstanbul, 1997, s. 441- 442.

¹² Celâl-zâde, s. 439.

olmakla memleket işlerine yönelmeyip, giderek sarayda vezirliğe lâayık olma düşüncesi bırakılıp, Amasya'da şehzade iken içeri hizmetlerinde bulunan bazı kullarını çabucak üstün mevkilere iriştirip, harem ağalar grubundan bir kısım veziri de vezirlik koltuğuna getirip tedbirli bir müşir yaptılar. Sarayda beslenmiş boş kafalar, saltanat işlerinden habersizler, hilafet uslubunda nâmsızlar, işleri yürütmede anlayışsız, akli kısa ülke düzeniyle ilgili düşüncelerde kalpleri zayıf, ilmi cılız kimseler vezirlik koltuğunda tam yetki sahibi oldular".¹³

16. yüzyılın başlarında 1502 yılında Şah İsmail, Akkoyunlu Devletini yıkarak Anadolu Türkmenleriyle Safevi Devleti'ni kurmuştu. Osmanlı imparatorluğu içerisindeki Türkmenleri gönderdiği dailer aracılığıyla kışkırtmaya ve ayaklandırmaya başlamıştı. Bu açıdan Osmanlı imparatorluğu sıkıntılı zamanlar yaşamış ve siyasi olarak İran'la uğraşmak zorunda kalmıştı.

Ayrıca içte de şehzadelerin taht sevdaları yüzünden siyasi karışıklıklar yaşanmaktaydı. Herhangi bir surette taht boşaldığı zaman, şehzadelerin en büyüğünün padişah olacağı hakkında genel bir kanaat bulunmakla beraber, bunun kesin bir kanun hükmünde olmadığı bilinmektedir. Bu yüzden ki Osmanlı siyasi hayatında bir padişah ölünce oğullarının hangisinin hükümdar olacağını tayin etmek güçleşiyor. Tahta çıkacak birkaç şehzade bulunduğu takdirde ,her birinin tarafları ortaya atılarak ateşli mücadelelere girişiyorlardı. XVI. Yüzyılın başlarında Fatih Sultan Mehmed'in ölümü üzerine Cem ile Bayezid taraftarlarının nasıl birbirine girdiğini kaydetmek yeterlidir. Yavuz Sultan Selim de babası II. Bayezid'i devirdiği zaman da, şehzade Ahmed'in taraftarları ortaya atılmışlar ve kanlı sayılacak bir taht kavgası da bu vesileyle olmuştu.¹⁴

Yukarıda bahsettiğimiz gibi devlet kademelerinde liyakatsiz kişilerin yer alması , şehzadeler arasındaki taht kavgaları, rüşvet, iltimas ve adam kayırmanın ön plana çıkması, tımar toplama işinin mültezimlere verilmesi ve bunların yüksek fiyatlarla satışa sunulması halk ve yöneticiler arasında problemlerin artmasına neden olmuştur. Bu durum da İran için fırsat olmuştu ve gönderdiği halifeler aracılı ile Türkmenler

¹³ Celâl-zâde, s. 439.

¹⁴ Akdağ, s.108.

üzerinde etkili olmuş ve onları isyana teşvik etmiştir ve ülkedeki asayiş ve huzurun bozulmasında etkili olmuştur.

Yavuz Sultan Selim babasından sonra tahta geçince ona Ali b. Abdilkerim ülkenin içinde bulunduğu durum ile ilgili ona bir rapor sunmuştu. Bu rapor o döneme ışık tuttuğu için buraya almayı uygun gördük Bu raporda; rüşvetin kadınlara bile sirayet ettiğinden, lüzumsuz bazı vergiler konduğundan, bazı kişilerin mirasları varislere verilmeyip beylik arazisine katıldığı için, bazı yetimlerin aç kaldığından, ulakların zulüm ve yağmacılıkta bulunduğundan, içki, zina, riba ve afyon kullanımının yaygınlaştığından ve Kızılbaşların tehlikeli bir hale geldiğinden bahsedilmektedir.¹⁵

Yavuz Sultan Selim saltanatı süresince, İran ile bütün ticari ilişkileri kesmiş ve bu yasağa uymayıp sınırları geçip iş yapan tacirleri hapse attırmış, bütün mal ve mülklerini zaptetmişti. Kanuni Sultan Süleyman ise tahta geçer geçmez, bir iyi niyet timsali olarak bu adamları serbest bırakmakla kalmadı onlara 10 milyon akçelik bir tazminat ödemeyi de emretti. Daha da ileriye giderek cülûsu münasebetiyle İran şahına gönderdiği bir mektubunda, batılı kafir kuvvetlere karşı ona dostluk ve işbirliği teklif etti. Bu Osmanlıların tutumunda önemli bir değişiklik ve Safevilere karşı belirli bir yumuşaklıktı. Bu iyi niyetli hareketlere karşılık Şah İsmail aynı şekilde mukabele etmedi.¹⁶

Kanuni Sultan Süleyman zamanında devlet görevlilerinin baskıları devlet düzeninde bozulmaya sebep olmuştu. Taşradaki idarecilerin çoğu görevleri para karşılığında satın alıyorlar, bunların büyük bir kısmı da kısa bir süre için tayin edildiklerinden bu süre içerisinde fazla mal ve vergi toplamaya çalışıyorlardı. Ehli örf denilen taşradaki idareci zümrenin bu çeşit zulmü daha Kanuni'nin son zamanlarında başlamış ve bu durumla ilgili bir adâletnâme 1565 yılında imparatorluğun her köşesine gönderilmiştir.¹⁷

Fatih'in yerleştirmeye çalıştığı merkeziyetçi idare, gittikçe genişleyen topraklarda hakimiyetin devamını zorlaştırmış, bilhassa Kanûnî döneminde peş peşe

¹⁵ Mustafa Ekinci, **Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı**, İstanbul, 2002, s. 166-167.

¹⁶ Ahmet Asrar, **Kanuni Devrinde Osmanlıların Dini Siyaseti ve İslam Alemi**, İstanbul, 1972, s. 111-112.

¹⁷ İlgürel, a.g.m, s. 253.

gelen seferler bütün imkanlar bu yöne tahsis edilmişti. Devlet idaresi askeri ve siyasi gayelerle Rumeli’de daha tedbirli ve dikkatli davranırken Anadolu’ya karşı ilgisiz kaldı. Bu da Anadolu’da halkın bazı keyfi uygulamalarla karşı karşıya bırakılmasına ve dolayısıyla huzursuzluklara zemin hazırlamıştı.¹⁸

Ekonomik ve siyasi olarak kısa bir değerlendirmesini yaptığımız XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti’ne dini açıdan bakıldığında onun İslamiyet’in Sünni-Hanefî versiyonu ile çok yakın bir ilişki içerisinde olduğu görülür. Bir beylik olarak ilk kuruluş aşamasından itibaren dini renge bürünen ve devletleşmesiyle birlikte bünyesinde kurumsal ve bürokratik düzlemde dine yer veren Osmanlılar, yönetimlerini Padişahından tutun en alt kademesine ve birimine kadar dini alanın kapsamı dahilinde görmüş, kendilerinden önceki Müslümanların devletleri gibi kurumlarını İslamî esaslara göre biçimlendirmeye çalışmışlardır.¹⁹

İlk dönemlerde Osmanlı devletinin dini yapısında en fazla dikkati çeken özellik, bu dini yapının fıkıh ya da kelam temelli değil, fakat gaza ruhuna daha uygun ve göçebe asabiyetine daha rahat cevap verebilen ahlaki ve tasavvufi bir ağırlık temelli olmasıdır. Bu dönemde önde olan medrese ve kadı mahkemesi değil, tekke dergah ve zaviye idi.²⁰

Osmanlı’nın dini vasfı, özellikle Yavuz Sultan Selim’in halife unvan ve selahiyetini aldıktan sonra tamam olmuştur. Artık Osmanlı padişahı, devlet başında en yüksek bir siyasi şahsiyet değil, aynı zamanda Hz. Muhammed’in halefi ve vekili sıfatıyla en yüksek dini ve ruhani bir şahsiyetti. Devletin anayasası da şeriattır. Devletin, bütün hususî hukuku gibi, âmme hukuku ve idare esasları da doğrudan ve dolayısıyla İslam dininin esaslarına dayanmaktaydı.²¹

¹⁸ İlgürel, a.g.m, s. 255.

¹⁹ Ejder Okumuş, **Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Din Devlet İlişkisi**, Ankara, 1925, s. 75-76.

²⁰ Taha Akyol, **Osmanlı’da ve İran’da Mezhep ve Devlet**, İstanbul, 1999. s. 29-30.

²¹ Ali Fuad Başgil, **Din ve Laiklik**, İstanbul, 1962, s. 177.

Sünni bir devlet yapısına sahip olan Osmanlı'nın halkının içerisinde heterodoks İslam'ı benimseyenler de vardı. Heterodoks²² İslam'ı benimsemiş olan Kızılbaşlar ile ilgili ileriki bölümlerde tafsilatlı olarak bilgi verilecektir.

²² **Heterodoks:** Kabul edilmiş ve kurumlaşmış doktrin ve görüşlerle uyum halinde olmayan. Bk. Akyol, s. 22. Bu kavram, dini gruplar arasında kendilerini kutsal metne ve din kurucusunun gösterdiği yola en uygun görenler tarafından azınlıkta kalan gruplar için kullanılmıştır. Ancak heterodoks kabul edilen gruplar kendilerini heterodoks değil aksine ortodoks (Sahih) görürler. Bu sözcük ayrıca, belirli bir düşünce, ideoloji alanında ana akıma bağlanmayıp, merkezi iktidarın diliyle konuşmayan, farklılıklara açılan düşünme ve davranma biçimi diye de tanımlanabilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIZILBAŞ KAVRAMI VE ANADOLU'DAKİ KIZILBAŞLARIN GENEL YAPISI

I. KIZILBAŞ KAVRAMI

Kızılbaş adı, X. yüzyıldan itibaren İslamiyet'i kabul etmeye başlayan ve bu yeni dini önceki inanç ve gelenekleriyle kendilerine özgü biçimde birleştiren göçebe Türkmen oymaklarının bazı bâtinî-şîî anlayışları benimsemeleri sonucu ortaya çıkmış, değişik coğrafya ve dönemlerde onlar için kullanılan çok sayıdaki isimden biridir.²³

Kızılbaş adı eski Türklerde bir baş giysisi ile ilgilidir. Eskiden Türklerin başlarına taktıkları başlıkların adlarıyla anıldıklarını görmekteyiz. Bu başlıklar ve serpuşlar; börk, kalpak, papah, külâh, sarık, emmâme gibi adlar almaktadırlar.²⁴

Tarihe baktığımızda, Kıpçakların onbir uruğa ayrıldığını bunlardan bir tanesinin adının Karabörklü olduğunu görüyoruz.²⁵

Büyük Kazak ordusunun Abdan ve Suvan uruğları içinde Kızılbörk ve Konurbörk diye adlandırılan gruplar vardı.²⁶

Karakalpaklar Orta Asya Türk boylarından biridirler.²⁷ Torlakların, Üzlerin, Berendelerin ve diğer Türklerin bakayasıdırlar. Rusya sınırlarında yaşamışlar ve Rusya askeri güç olarak bunları kullanmıştır. Ruslara yaptıkları hizmete mukabil, müstakil bir hayatları olmuştur.²⁸

²³ İlyas Üzüm, “Kızılbaş”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 25, Ankara, 2002, s. 546.

²⁴ Mehmet Eröz, **Türkiyede Alevilik Bektaşilik**, İstanbul, 1977, s. 81.

²⁵ P. P. İvanov, “Karakalpakların Tarihine Dair Materyaller”, H. Ortekin (çev.), **Ülkü Mecmuası**, C. XI, S. 65, (Temmuz 1938), s. 423.

²⁶ İvanov, s. 421.

²⁷ Abdülkadir İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1968, s. 45.

²⁸ Dr. Rasovski, “Eski Rus Tarihinde Karakalpakların Rolü”, H. Ortekin (çev.), **Ülkü Mecmuası**, C. X, S. 57, ikinci teşrin, 1937, s. 248-249.

Kırgızlar Ong ve Sol diye ikiye ayrılırlar. Ong'da bulunan kabileler Adigene ve Tagay'dır. Tagay kabilesinin Bugu şubesinde bulunan oymaklardan biri olan Börü'de ikiye ayrılır: Karabörü, Sarıbörü. Adigene kabilesi de kendi içinde üç şubeye ayrılır. Bunlar Adigene, İçkilik ve Monguştur. İçkilikte kendi içinde oymakları vardır. Bu oymaklardan birinin adı da Kızılbaşdır.²⁹

Orta Asya'da Buhara mektebine mensup Sünni Müslümanların da yeşil başlar olarak anıldığı bilinmektedir.³⁰

Anadolu'da daha çok mistik bir tarikat halkı manasında geçmekle beraber Şîî manasında da. Afganistan'da bütün Şîî halka verilen bir etnonimdir. Fakat en yaygın ve herkesçe bilineni Şîî, İranlı ve Safevi devri Şîîlik mücahitleri manası olsa gerektir. Sırf taşıdıkları kırmızı başlık üzerine bir kavim adını almış olan bu Türk halkı, Safevilerle ittifak yaptıktan sonra her iki Azerbaycan sahasında bu etnonim altında yalnız İran'dan gelme bir Türk cemaatı kastedilmiştir. Bazı yerlerde yalnız İran Şîî ordusu diye kullanılmıştır.³¹

Osmanlı döneminde ise Orhan Gazi padişah olduğunda, babası gibi kızılbörk giyiyor ve askerine de giydiriyordu, bunun üzerine kardeşi Alâaddin Paşa ona şöyle tavsiyede bulunmuştur:

“Hânım! Elhamdülillah ki seni padişah gördüm. İmdi, senin askerinin günden güne ziyade olsa gerek. Senin askerine bir alamet koyalım ki başka askerde olmasın” dedi. Orhan Gazi: Kardeş! Her ne ki sen dersen ben onu kabul ederim” dedi. O dedi: etraftaki beğlerin börkleri kızıldır. Seninki ak olsun”. Orhan Gazi emretti: Bilecik'te ak börk işlediler.”³²

²⁹ İnan, s. 6-7.

³⁰ Ahmet Caferoğlu, “Türk Onomastiğinde Başlık Yahut Serpuş”, **Sekizinci Türk Dili Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957**, Ankara, 1960, s.124; Üzüm, a.g.m, s. 546.

³¹ Caferoğlu, a.g.m, s.123-124.

³² Âşıkpaşaoğlu, **Âşıkpaşaoğlu Tarihi**, Atsız neşri, İstanbul, 1970, s. 43.

Fatih devri Osmanlı ordusunda ak börk ve kırmızı börk giyen iki farklı grubun olduğunu bilmektedir. Yeniçeriler ise beyaz keçeden yapılmış börk denilen bir başlık takmaktaydılar.³³

Önceleri bütün Türkmen oymaklarının kırmızı başlık taktığı ama zamanla yaygın İslami anlayışa sahip olanların bunu terkettiği ve Alevi adıyla anılacak zümrelere Kızılbaş dendiği belirtilmektedir.³⁴

Bu ismin dini ve sosyal bir grubu nitelemek için kullanılması XV.yüzyılın son çeyreğinden itibaren dir. Safevi devletinin kurucusu şah İsmail'in babası şeyh Haydar'a dayanır. şöyle ki;

1470 yılında, şeyh Haydar daha 9 yaşlarındayken, dayısı Akkoyunlu uzun Hasan onu Erdebil postuna oturtmuştur. şeyh Haydar'ın Erdebil dergahı postunda oturduğu 18 yıl süresince başardığı en büyük iş, kızılbaş kavramı çevresinde inançsal ve toplumsal bir bilinç oluşturmasıydı. Bu bilincin simgesi, on iki dilimli kırmızı bir kavuk olan ve Haydarî sarık adıyla anılan tatır.³⁵

Bu ta; beyaz bir tlbent üzerine sarılan sürahi biçiminde, yukarıya doğru gittikçe sivrilen on iki dilimli kırmızı bir kavuktur. Parmak kalınlığındaki on iki dilim ve kırmızı renk Safeviliğin akidesini ve mübarek on iki imamı temsil etmektedir ve on iki imamın isimleri dilimlerin üzerine işlenmiştir.³⁶

Daha sonra başa geçen şah İsmail'de teşkil ettiği askerlerine kırmızı uhadan talar giydirdiğinden dolayı onun taraftarlarına Srhser yani Kızılbaş denilmiş ve bu isim taammüm etmiştir.³⁷ Böylece Safevî taraftarlarını kapsayan çok geniş bir sosyal tabanı nitelemek üzere kullanılmaya başlanmıştır.

³³ Caferoğlu, s. 120.

³⁴ üzüm, a.g.m, s. 546.

³⁵ İsmail Kaygusuz. **Görmediğim Tanrıya Tapmam-Alevilik-Kızılbaşlık ve Materyalizm**, İstanbul, 1996, s. 202-203.

³⁶ Walther Hinz, **Uzun Hasan ve şeyh Cüneyd, XVI. Yüzyılda İnan'ın Mili Bir Devlet Haline Yükselişi**, Ankara, 1948, s.65.

³⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. II, Ankara, 1949, s. 229.

Anadolu Alevileri, Osmanlı'ya karşı Şah İsmail'i tuttuklarından, tüm Alevi topluluklarına Kızılbaş denilmiştir. Şu da var ki Aleviler, o dönemde önceden bahsettiğimiz gibi kırmızı külâh giyiyorlardı.³⁸

Alevilerin tarihteki adı Kızılbaştır. Fakat Kızılbaş sözü, yüzyıllar içinde, küçültücü bir anlama kaymış ve Celali İsyancıları adı ile tanınan dini-sosyal baş kaldırma hareketleri dolayısıyla da; dinsiz, asi anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Kızılbaş deyiminin yerini Alevi'ye bırakmış olması bundandır.³⁹

Bu terim başlangıçta sadece Şeyh Haydarın taraftarları için kullanılırken zamanla oğlu Şah İsmail'in kurduğu Safevi devletini ve ona taraftar olanları da içine alacak şekilde genişlemiştir. Bu çerçevede kızılbaş oymakları "tavâif-i kızılbaş", emirler "umerâ-yı kızılbaş", ordu "leşker-i kızılbaş", hükümdar "padişah-ı kızılbaş", devletine ülke-i kızılbaş, devlet-i kızılbaş" adlarıyla anılmıştır.⁴⁰

Şah İsmail, taraftarlarını ve kendisini adlandırırken Kızılbaş deyimini kullanmaktadır. Bir deyişinde şöyle demektedir: "Yüreği dağ, bağı kızıl yakut gibi kan olmadan, Kızılbaş olmak kimsenin haddi değildir."⁴¹

Başlangıçta siyasi bir ad olan bu deyim, ilk Safevilerin dini propagandaları sonucu temelde oniki imam inancına bağlı kalmakla birlikte, tecelli (Allah'ın insan sûretinde görülmesi), tenasüh inançları ve bizzat mazhar-ullah (Allah'ın beşer suretinde tecellisi) olan Ali'nin tecessümü (bedene dönüşü) sayılan Safevi hükümdara tapınış ile birleşerek aşırı Şiiliğin bütün ayırıcı niteliklerini ortaya koyan Türkmen bir Şiilik biçiminin adı oldu. Daha sonra Safevi sülale, Kızılbaş Şiiliğe ait bu öğeleri, İranlı düşünüşe daha uygun bir inanca ulaşıncaya kadar, ayıklamaya mecbur kalacaktır.⁴²

Özellikle 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı müelliflerinin bu kelimeyi tahkir manasında kullanmalarına karşılık Kemal Paşazade, Müfti Hamza ve diğer Sünni alimlerin verdikleri fetvalardan ve Osmanlı tarihçilerinin yazdıkları tarih kitaplarında

³⁸ Vecihi Timuroğlu, **Alevilik, Bektaşilik, Şiilik, Kızılbaşlık**, Ankara, 2004, s. 101.

³⁹ Irene Melikoff, **Uyur İdik Uyardılar**, İstanbul, 1993, s. 33.

⁴⁰ Üzüm, a.g.m, s. 547.

⁴¹ Melikoff, s. 54-55.

⁴² Melikoff, s.54.

kullandıkları usluptan bu husus çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır.) Erdebil tekkesi müridleri ise daima bu kelimeyi kullanmaktan manevi bir haz almışlar.⁴³

Kızılbaş kelimesinin nereden geldiği ile ilgili çeşitli rivayetler mevcuttur. Bazıları bu adın kökenini İslam'ın ilk döneminde meydana gelen olaylarla irtibatlandırmaya çalışırlar; fakat bu rivayetler tarihi bir önem taşımamakta, efsanevi bir görünüm vermektedir. Bu rivayetlere göre:

1. Hz. Muhammed'i Uhud savaşında koruyan Ebu Deccane'nin vücudu delik deşik olmuş ve kafasına sardığı kırmızı sarıkta al kanlara boyanmıştı ve hayatını Peygamberin uğruna feda etmişti. İslam tarihinde başına ilk defa kırmızı sarık saran Ebu Deccane olmuştur.

2. Hayber savaşında, Hz. Ali'nin başına kırmızı sarık sarmıştı. Bunun manası ise "din uğrunda canımı feda edeceğim, geri dönmeyeceğim" demektir.

3. Sıffeyn savaşında her iki tarafta müslüman olduğu için kıyafetleri aynıydı. Bunun üzerine Hz. Ali diğerlerinden ayırt etmek için, kendi askerlerinin başına kırmızı sarık sardırılmış, kendisi de bağlamıştır.

4. Hz. Ali Kufe'de İbn-i Mülcem'in vurduğu kılıçla başından yaralanmıştı. Yarasına bezler sarılmıştı. Yarasından akan kanlar başındaki bezleri kızıl bir taç haline getirmişti ve o haldeyken ruhunu teslim etmiştir.

5. Safevi hanedanının cediti sayılan Şah Feyruz bazen başına kırmızı külah giyer, böylece müridlerinin huzuruna çıkardı. Ondan sonra gelenler de ara sıra başlarına kırmızı sarık sarmışlardır.

6. Şeyh Cüneyd'in oğlu şeyh Haydar babasını öldüren sultan Halil'den intikam almak için Şirvan'a yürürken, askerler diğerlerinden kendilerini ayırt etmek hem de cesaretlerini arttırmak için başlarına kırmızı sarık sarmışlardır. Özellikle Şeyh Haydar her muharebede bu usulü takip etmiştir.

⁴³ Ekinci, s.205.

7. Şeyh Haydar'ın oğlu "Sultan Yar Ali"de askerine kırmızı sarık sardırmıştı.

Şah İsmail'in ordusu da kırmızı sarıklıydı. Yavuz Sultan Selim ile yaptığı Çaldıran muharebesinde Şah İsmail'in askerlerinin başlarındaki kırmızı sargıya telmihen Kızılbaş ordusu denilmiştir.⁴⁴

Bütün bu açıklamalarımızın yanısıra maalesef bu kelimeye olumsuz bir anlam da yüklenmiştir. Bir takım karalamalara konu edilmiştir. Kadın ortaklığı, ana-bacı tanımama anlayışıyla da özdeşleştirilir. Topluma namusdışılık, ahlaksızlık olarak sunulur. Bu durumu ifade etmek için kullanılan, Mum söndü yalanı Alevilerin tümü için değil özellikle Kızılbaşlar için söylenmiştir. Süreç içerisinde Aleviliğin diğer kolları gibi Kızılbaşlar da kendilerini Aleviliğin genel şemsiyesi altında gördüler ve genel olarak böyle kabul görmesiyle bu yalanda genel bir karakter kazanmış oldu.⁴⁵

Cem ayinlerinden, gizli toplantılarından, içki içmelerinden ve sır saklamalarından ötürü, yakıştırmalar ve suçlamalar yapılmış ve neticede, Kızılbaş kelimesi bu günkü ifadesini kazanmıştır.⁴⁶

Meydan Larousse ansiklopedisi, Antropoloji maddesinde yakınlarıyla cinsel ilişkide bulunmayı kızılbaşlık terimiyle açıklıyor.

Prof. Cemal Köprülü-Dr. Karl Stewrwald'in birlikte hazırladıkları Almanca Türkçe Wörterbuch (sözlük)'da ; Kızılbaşlık (Bulutschande); yakın akrabalarla zina, kızılbaşlık.

Kızılbaş: Akraba içi zina, aile içi zina yapan.

Fono yayınlarından çıkan Ahmet Karaahmetoğlu'nun Fransızca Türkçe-Türkçe Fransızca sözlüğünde İnceste sözcüğüne iki anlam verilmiş. Birincisi "akraba ile zina", ikincisi ise kızılbaşlık.

⁴⁴ Hasan Basri Erk, **Tarih Boyunca Alevilik**, İstanbul, 1954, s. 436-438.

⁴⁵ Hasan Kaya, **Bir Başka Gözle Alevilik-Kızılbaşlık**, İstanbul, 2003, s. 48.

⁴⁶ Eröz, s. 80-81.

Remzi yayınevinde basılan İngilizce Türkçe sözlükte İngilizce İncest sözcüğünün karşılığı olarak Aile içi zina, kızılbaşlık olarak verilmiştir.

Pars Tuğlacı'nın İnkılap ve Aka kitapevine hazırladığı “ Büyük Türkçe İngilizce Sözlük'te “Kızılbaş” sözcüğünün karşılığı: Günahkar bir müslüman mezhebinin üyesi. Ahlaki değeri düşük olan, geçmişte Şah İsmail'in ordusunda, düşük ahlaklı bir sınıf.

Redhouse Yayınevinde yayınlanan “Yeni Redhouse Türkçe-İngilizce Sözlük'te Kızılbaş: cinsel yönden düşük ahlaklı kimse olarak tanımlanır.

Turhan Kitabevinde yayınlanan “Türkçe Büyük Lügat'ta da kızılbaş maddesi aynı içerikli tümcelerle tanımlanır. Verdikleri tanım şudur: Günahkar bir müslüman mezhebinin üyesi. Düşük ahlaklı kimse. Hafif meşrep, cinsel yönden zayıf davranan.

K.M. Vasıf Okçugil'in Kanaat Kitabevi'nde yayınlanmış “İngilizce-Türkçe Büyük Lügat'ında incest sözcüğünün karşılığı: kızılbaş, akraba ile zina olarak karşılanır.

Aynı yayınevinin Arif Cemil Denker ve Dr. Bülent Davan'a hazırlattığı “Almanca Türkçe Büyük Lügat'ta da İnzest sözcüğü “yakın kan hısımları arasında, yasak olan (memnu) cinsi mukavenet: fücür, kızılbaşlık, zina olarak açıklanır.

Resuhi Akdimen ile Ekrem Uzbay'ın İnkılap Kitabevi'ne hazırladıkları Pocket English Dictionary adlı sözlükte incest” akraba ile zina, kızılbaşlık demektir.

Karl Steverwald tarafından yazılan Otto Harrassowitz Verlag yayınevinde basılan Almanca Türkçe Sözlük'te “Blutschande-Inzest” sözcüğü “yakın akrabalarla zina, kızılbaşlık” olarak verilir.⁴⁷

Bu ifadeleri genelleyerek bir topluma mal etmek apaçık bir iftiradır. Eline, beline, diline sahip ol ilkesini benimsemiş olan bu insanları bu tür ifadelerle karalamak doğru bir davranış değildir.

⁴⁷ Baki Öz, *Aleviliğe İftiralara Cevaplar*, İstanbul, 1997, s. 72-75.

Alevi ozanlardan olan Pir Sultan Abdal'da Kızılbaş kelimesinin olumsuz kullanımlarına şu dizelerle cevap veriyor:

Gidi yezid bize Kızılbaş demiş
Meğer Şah'ı sevmiş dese yoludur
Yetmiş iki millet sevmezler Şahı
Biz severiz Şah'ı merdan Ali'dir.
Yezid olan bize Kızılbaş demiş
Bahçede açılan gül de kırmızı
İncinme ey gönül ne derse desin
Kitabı derç eden dil de kırmızı⁴⁸

Kızılbaş, Anadolu Alevilerinin diğer adıdır. Onaltıncı yüzyıldan itibaren Osmanlı kaynaklarında ve bu gün bile halk arasında fevkalade yanlış ve olumsuz anlamda kullanılan bu kelime yukarıda izah ettiğimiz gibi kırmızı başlıkla ilgilidir.⁴⁹

II. ANADOLU'DAKİ KIZILBAŞLARIN DİNİ, SİYASİ, İKTİSADİ VE SOSYO- KÜLTÜREL DURUMLARI

Türkler bir çırpıda müslüman olmamışlardır. Bu İslamlaşma süreci yüzyıllarca devam etmiştir. Şehirli nüfusun müslüman oluşu da kırsal nüfusunki ile aynı tarzda olmamıştır. Ortaçağ kaynaklarında henüz müslüman olmuş ya da müslüman olmayan göçebe ;Türk nüfusa Türkmen adı verilmektedir. Orta çağ Anadolu'sunda, İran örfünün etkisi altında kalmış ve Farsça konuşan kentli nüfus, İslam dininin esaslarını medreselerde öğreniyordu; fakat ata inançlarına ve geleneklerine sıkıca bağlı bulunan

⁴⁸ Lütfi Kaleli, **Binbir Çiçek Mozaği Alevilik**, İstanbul, 1996, s. 163.

⁴⁹ Ethem Ruhi Fırlalı, **Türkiye'de Alevilik Bektaşilik**, İzmir, 1990, s. 9; Rıza Algül, **Aleviliğin Sosyal Mücadeledeki Yeri**, İstanbul, 1996, s.27.

göçebe ya da yarı göçebe Türkmen nüfus için böyle bir durum söz konusu değildi. Bu yüzden kentli nüfus Türkmenlere sempati ile bakmıyordu. Onlardan bahsederken “etrak-i bî idrâk” ve “etrak-i dinî zayıf” deniyordu.⁵⁰

Büyük çoğunluğu okumamış, temiz fakat kandırılabilen saf Türkmenlerden oluşan bu insanlar Orta Asya’dan getirdikleri İslamlık öncesi dini inançlarını inatçı bir ısrarla, İslamî bir cila altında muhafaza etmişlerdir. Bu inançlar bütünü içine, bazı Hurufî düşünceler ve bir takım hurafeler karışmış olsa da temeli Türk töresinden ve kısmen de İslam inançlarından ibarettir.⁵¹

Zamanla medreselerin kurulması, düzenli orduya geçilmesi gibi kurumlaşmalar yoluyla Sünni merkezin gücü arttıkça, Türkmen aşiretleri ve heterodoks İslam kenarda kalıyordu. Ahmet Yaşa Ocak bu dönemi şöyle özetlemektedir:

“Özellikle göçebe ve yarı göçebe kesimi için, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan Osmanlı yönetimindeki hızlı merkezileşme eğilimleri, bu tarihe kadar, yaşadıkları hayata alışmış, bir yerde devamlı oturmayan ve vergi kavramını, disiplinli bir yerleşik hayatı tanımayan Türkmen zümrelerini derinden rahatsız etmişti. Merkezi yönetimin bu zümreleri yerleşik hayata geçmeye zorlayarak daha çok vergi tahsil yoluna gitmesi, bu maksatla tayin edilen kısmen devşirme kökenli mahalli yöneticilerin tavizsiz tutumları, onlarla devletin arasını açmaya kafi gelmiş görünüyor. Bu yöneticilerin çoğunluğunun daha ziyade kendi çıkarlarını garantiye almaları sebebiyle bu zümrelerin hayat tarzlarını, adet ve geleneklerini, inançlarını aşağıladıklarını biliyoruz.⁵²

Türkmenlerdeki söz konusu olan(inanış), şii bir islamlık değil, daha çok, safevi propaganda ile Şiileştirilmiş ve sufileştirilmiş, Türkmen bir din anlayışı idi. Kökeni müslüman olmayan, fakat Safevi propagandanın Şî İslamî bir cila ile kapladığı bu inanış, daha sonra, şüphesiz XVI. yüzyıldan ve balım sultan döneminden başlayarak, bazı bölgelerde öncelikle de Anadolu’da, başlangıçta muhtemel olarak Osmanlı

⁵⁰ Melikoff, s. 30-31.

⁵¹ Eröz, s. 89.

⁵² A.Yaşar Ocak, “XVI: Yüzyıl Osmalı Anadolu’sunda Mesiyani Hareketlerinin Bir Tahlil Denemesi”, V. **Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi** (İstanbul: 21-25 Ağustos 1989), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990, s. 820.

yönetimince yönlendirilmiş bulunan Bektaşî dervişler kardeşliğinin sorumluluğunda, tarikat biçiminde kurumlaştı. Gerçekte bu dönemde Anadolu’da çok yaygın olan ve bir Şiflik göstergesi sayılmayan, Ali ve Kerbela şehitlerine karşı dindarca bir saygı dışında, Şiiliğin aşırı ya da aşırı olmayan, hiçbir görünümünü ortaya koymayan bu tarikat, Eski Türklerin dini ve sosyal yaşamlarının basit ve kolay bir İslamlığa uygulandığı bu inanış tarzı Sünniliğe pek az uyuyor olsa da halkın din duygusunu karşılıyordu.⁵³

Anlaşıldığına göre medreselerin tesiri dışında kalan köylü ve göçebelerin mühim bir kısmı sathî bir islamiyetin görünüşü altında Orta Asya’dan getirdikleri eski dini inanç ve telakkilerini devam ettiriyorlardı. Onların dini hayatlarına dede ünvanlı kişiler hakimdi. Safevi devleti kurulduktan sonra da bu dedeler, İran’a gelen Moğolların kam veya şamanları gibi, hanedan nezdinde de ehemmiyet kazanmışlardı. Şah İsmail ve Tahmasb’ın oğullarından her birinin lalası olduğu gibi, dedesi de vardı. Bu dedeler hemen her bakımdan eski kam veya şamanların muakkibleri gibi görünüyorlardı. Orhun abideleri kahramanı kül tegin için “türk budun” saçlarını, kulak ve yüzlerini kesmek, gözlerinden kanlı yaşlar akıtmak suretiyle günlerce süren ağır yaslar tutmuştu. Selçuklulardan Melikşah’ın oğlu Davud’un ölümü dolayısıyla Türklerin İsfahan’da buna benzer bir yas tuttıkları malumdur. Bunlar ile Şifilerin 10 muharremde Kerbela’da şehid düşen Hz. Hüseyin için tuttıkları yas arasında hiçbir fark yoktur. Din adamlarına gelince , Türklerin onlara çok daha fazla saygı gösterdikleri anlaşılıyor. Örneğin; miladi 985 yılında yazılmış olan hudûdu’l- alem’de Oğuzların tabibleri olduğu, onlara rastladıkları zaman secde ettikleri, tabiblerin oğuzların mal ve canlarına hükmettikleri yazmaktadır. Burada tabibler denilen şahıslar kamlardır. 1240’ta Anadolu’da büyük bir isyan çıkaran Baba İshak’ın müridleri olan Türkmenler İslam’ın kesin ilkesine aykırı olarak ona baba resul yahut baba resulullah diyorlar yani onu peygamber kabul ediyorlardı. Hatta Baba İshak’ın öldürülmesine inanmayan Türkmenler onun yardım getirmek üzere göğe çıktığını söyleyerek isyanlarını devam ettirmişlerdir. Bu misaller ile Anadolu Kızılbaş Türklerin Şeyh Cüneyd ve haleflerini mehdi, peygamber ve hatta Allah olarak görmelerinin sebebi daha iyi anlaşılıyor. İşte bu telakkiden dolayı Kızılbaş Türkler şeyhleri ve şahları uğruna her türlü fedakarlığa seve seve katlanmakta idiler. İslamiyete gireli çok uzun bir zaman geçtiği halde, Anadolu’daki göçebe ve köylü

⁵³ Melikof, s. 55-56.

Türklerin dini hayatlarında en belli başlı ilkelerde bile bir gelişmenin kaydedilmemiş olmasıdır. Bu telakkilerin başında şahıslara aşırı saygı geliyor ki, dini ve siyasi sahada Türk düşünce ve duygusunun en bariz en değişmeyen hususiyetleridir.⁵⁴

Şah İsmail'in, Akkoyunluları yenip,1502 yılında Safevi Devleti'ni kurmasından sonra, önceden olduğu gibi, Alevi Türkmenler kısım kısım İran'a göç etmişler ve yeni kurulan bu devletin gücünü arttırmaya başlamışlardı. Anadolu'dan İran'a bu göçler hep teşvik edilmiştir. Çünkü Şah İsmail, devletini devam ettirmek için bu boy ve oymaklara muhtaçtı. Anadolu'dan göçen bu insanlar göç ettikleri yerlerin askeri ve iktisadi dengesini bozuyor. Tarım sahalarının boş ve muattal kalmasına neden oluyordu. Daha önce bu göçlere kayıtsız kalan Dulkadir Beyi de bu göçleri yasaklamıştı. Bu yasakların konması Şah İsmail için hiçte iyi olmadı çünkü hem insan gücünden hem de para kaynağından mahrum kalıyordu. Bayezid'in göçleri yasaklamasının tek nedeni ekonomik değildi. Erdebil ocağı mensupları kendi ülkelerinde Osmanlı'yı değil Şah İsmail'i metbu olarak tanıyorlardı ayrıca bunların her an bir karışıklık çıkarma ihtimalleri de vardı.

Özellikler oniki dilimli kızıl tacın kabulünden sonra Anadolu'da yaşayan Türkmenler, Şah İsmail'e büyük bir bağlılık göstermişler ve onu bir kurtarıcı olarak kabul etmişlerdir.⁵⁵

Bilindiği gibi Şah İsmail Türktür ve Azerbeycan bölgesinde kendisini destekleyenler de bildiğimiz gibi Oğuz kabileleridir. Hatayî mahlâsiyle Şîliği propaganda etmek için arı bir Türkçe ile yazdığı samimi manzûmeleri, Türkmen kabileler arasında süratle yayılmıştır.⁵⁶

Nitekim Yeminî gibi şâirler, Safevîleri müdafaa ettikleri gibi, Şah İsmail, sonra da Şah Tahmasp ile sıkı münasebetleri bilinen Hoylu Pir Sultan Abdal, Osmanlı

⁵⁴ Sümer, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Ankara, 1976, s. 7-9.

⁵⁵ M. C. Şahabettin Tekindağ, "Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. III, (Aralık 1967), s:34.

⁵⁶ Hüseyin G. Yurdaydın, **İslam Tarihi Dersleri**, Ankara, 1971, s. 107

Türklerine karşı mezhebinin zaferini ve şahının galebesini temenni eden nefesler kaleme almıştır. Bu nefeslerde Sünnîlere karşı büyük bir kin göze çarpmaktadır.⁵⁷

Safevi propagandacılarının en büyük taraftar kitlesini göçebe ya da yarı göçebe Türkmenler arasında bulmasının nedeni Anadolu’da yaşayan Türkmen aşiretlerinin Osmanlı İmparatorluğu ile yaşadıkları siyasi ve sosyo-ekonomik sorunlar ile kültürel ve dini yapıdaki farklılıklardır. Fatih Sultan Mehmet Anadolu’yu Osmanlı ülkesine katmıştı. Fakat halk, huzur ve mutluluk nimetinden mahrumdu. Yüce dağlar ortasında “Tekâlîfi Örfiyye⁵⁸ ve Şakka⁵⁹” yani olağanüstü ağır vergiler ve zahmetli işlerle inim inim inleyen halk, kendisine dinde bir sığınak buluyor: Şeyh Safî’nin soyundan İran’da saltanat süren Şah İsmail’in saltanat hırsıyla dolu dinsel kudretine iman ediyordu.⁶⁰ Her ne kadar Safevi taraftarları içerisinde köylüler ve askeri kesimden insanlar olsa da, çoğunluğu bahsettiğimiz Türkmen aşiretler oluşturmaktadır.

Bu insanlar kendilerini Safevi davasına adanmışlar, Safevi Devleti’nin kurulup güçlenerek merkezi yapıya ulaşmasına kadar geçen sürede çok önemli roller oynamışlardır. Bu propaganda faaliyetlerinin 15. yüzyılda Şeyh Cüneyd tarafından ilk kez siyasi amaçlarla yapılmaya başlandığını ve Şah Abbas’ın İran’daki Türkmenlerin

⁵⁷ Tekindağ, a.g.m, s. 34; Ziya Kazıcı, **İslam Tarihi**, C. II, İstanbul, 1997, s.122.

Lanet olsun sana ey Yezid Pelid
Kızılbaş mı dersin söyle bakalım
Biz ol aşıklarız ezel gününden
Rafizi mi dersin söyle bakalım

Ey Yezid geçersen Şahın eline
Zülfikarın çalar senin beline
Edeple girdik biz kırklar yoluna
Kızılbaş mı dersin söyle bakalım

Yuf etti erenler e münkir size
İftira ettiniz sizler de bize
Muhammed sizleri taş ile eze
Rafizî mi dersin söyle bakalım

Pir Sultan’ım eder lanet Yezid’e
Müfteri yalancı Yezidler sizi
İşte er Meydanı çık meydan yüze
Rafizî mi dersin söyle bakalım.

⁵⁸ Tekâlîf-i Örfiyye(Örfi Vergiler): Şer’atın emri dışında, dünyevi otorite aracılığı ile yani sultani fermanlarla konan yükümlülüklerdir. Bk. İlber Ortaylı, **Türkiye İdare Tarihi**, Ankara, 1979, s. 101.

⁵⁹ Tekâlîf-i Şakka: Şer’i niteliği olmayan ve mali kurallarla da bağdaşmayan vergilerdir. Osmanlı tarihinde de bu vergilerin cins ve miktarı buhranlarla birlikte zamanla artmıştır. Özellikle XVI. yüzyıldan itibaren köyler ve kasabalar halkı için bir yıkım olmuşlardır. Bk. Ortaylı, s.104.

⁶⁰ Ahmet Refik, **Onaltıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşilik**, Mehmet Yaman (Sad), İstanbul, 1994, s. 23-24.

güçlerini kırıp mutlak otoritesini ülkeye hakim kılmasına kadar devam ettiğini görmekteyiz.⁶¹

Bu göçebe ya da yarı göçebe Türkmenler özellikle Çaldıran savaşından sonra potansiyel olarak gözden kaybolmak için dağlara ve yüksek tenha yerlere çekilmişlerdi. Kent alevileri ise, kendi dinsel, kültürel, geleneksel ve örgütsel faaliyetlerini son derece gizlilik içinde sürdürmüş ve hatta bu faaliyetleri sırasında herhangi bir baskın ve saldırıya karşı tedbir olarak etrafa gözcü tutmuşlardır.⁶²

Osmanlı bunların teba olmalarını istiyordu. Yani kendi dinlerini, dillerini, geleneklerini terk etmeden, tam tersine bu özelliklerini muhafaza ederek, sadece devlete vergi verip, onun hakimiyetini kabul etmek, istenilen hizmeti yerine getirmek ve devlet gerekli gördüğünde müdahalesine boyun eğmek demektir.

Osmanlı, göçebe Türkmenleri yerleşik hayata geçmeleri, yani teba olmaları için onlara baskıları artırdı. Bu da Osmanlı ile göçebe Türkmenleri birbirine düşman etti. Onlara vergi vermeleri, yerleşik hayata geçip çiftçilikle uğraşmaları ya da devletin izin verdiği bazı yerlerde göçebe yaşamlarına devam etmeleri gibi pek çok yaptırımlar uygulanmaya başlandı. Bu merkezi otoriter rejim göçebelere kalelerin, köprülerin, inşasında, madenlerde çalışmak gibi çok ağır sorumluluklar yükliyordu. Yine ordu içindeki kalelerin muhafızlığı, sınır boylarında akınlar yapmak ve her türlü ayak işlerine bakmakla görevli idiler. İtaat etmeyenler ise çok ağır bir şekilde cezalandırılmaktaydılar. Kaybettikleri ya da kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kaldıkları özgürlüklerini geri almak yada korumak için her fırsata Osmanlı'ya sorun çıkarmaya başladılar.⁶³

Safevi devletini kuran Şah İsmail, devletin yönetim kadrolarına Anadolu Türkmenlerini getirmişti. Bu nedenle Safevi Ülkesi, Anadolu'da baskıdan yılmış Türkmenler için yaşanılacak cazip yerlerdi. Fırsat bulanlar, hayati tehlikelere rağmen oralara göç ediyorlardı. Kemalpaşa-zâde bu vaziyeti şöyle anlatıyor:

⁶¹ Dalkesen, s. 27-28.

⁶² Rıza Algül, *Aleviliğin Sosyal Mücadeledeki Yeri*, İstanbul, 1996, s. 25.

⁶³ Dalkesen, s. 30.

Bu nedenle, “Ömründe ne diyarında kendüye kimse âdem dimeyen bîkârlar tuman beyleri olup hadden ziyâde itibar buldular. İşiden çıkdı gitti....yerden ayrılıp yurdun terkidüb çiftin çubuğuna dağıttı. Evin ocağın yaktı harâb etti. Ana vâran, beyler olurmuş (Şahİsmail’e gidenler orada bey olurmuş), deyü zikrolan tâifeden kalanları dahî kemân-ı intikamı kurmuşlar.”⁶⁴

Doğu eyaletlerinde, İran’ın dinsel ve siyasal telkinlerine bağlı olan ve gerektiğinde Acemleri Türk topraklarına bilgisizlikten dolayı sokmayı Allah’a karşı yapacakları en büyük sevap bilen Kızılbaşlar, Osmanlı’nın gözünde dinsel ve siyasal bir tehlike olmuşlardır.⁶⁵

XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XVII. yüzyılın birinci yarısındaki Anadolu Kızılbaş Türklerinin dini inançlarını ve bununla ilgili olarak siyasi gayelerini veya ülkülerini en açık bir şekilde Sivas’lı Şair Pîr Sultan Abdal ifade etmektedir. Pîr Sultan Abdal’ın şiirleri, olaylarında teyid ettiği gibi, Anadolu Kızılbaşlarının şahlara nasıl kuvvetli bir şekilde bağlı olduklarını gösteriyor. İran’a göç ederek güzelce şahlarının hizmetinde bulunmak veya hiç olmazsa hediyeler ile ziyaretlerine gitmek ve nihayet Anadolu’nun bir gün şahlarının idaresi altına girdiğini görmek onların siyasi ülkülerinin başlıca esaslarını teşkil eder.⁶⁶ Bu ülkü onları yaşıyor ve bu uğurda her türlü meşakkate, ızdıraba ve hatta her türlü fedakarlığa seve seve katlanıyorlardı.⁶⁷

İstila ve fetihler ile elde edilen zengin topraklar, servetler, ganimetler sadece İstanbul’u besliyordu. Baş döndürücü zaferler kazanılırken, Anadolu geçim darlığı

⁶⁴ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 27.

⁶⁵ Refik, s.22.

⁶⁶ Pîr sultan Abdal bir şiirinde şöyle demektedir:

Gönül çıkmak ister Şah’ın köşküne
Can boyanmak ister Ali müşküne
Pirim Ali, oniki imam aşkına
Açılın kapılar şaha gidelim

İlgın ılgın eser seher yelleri
Yâre selam eylen urum erleri
Bize peyik geldi şah bülbülleri
Açılın kapılar şaha gidelim

Pîr sultanım eydür, mürüvvetli şahım
Yârem başverdi sızlar çiğergâhım
Arşa direk direk olmuştur ahım
Açılın kapılar şaha gidelim.

⁶⁷ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 69-70.

içindeydi, yoksuldu, fakirdi bakımsızdı. Osmanlı imparatorluğunun en ihtişamlı devrinde dahi köylü refah yüzü görmemişti. Köylü, ağır vergilerin altında ezilirken saray, beyler, ağalar ve paşalar refah içinde yaşıyorlardı.

Ağır vergilerin yarattığı sıkıntı, beylerin, ağaların ve kadıların haksız ve adaletsiz davranışları defalarca İstanbul'a bildirilmişti. Oysa İstanbul'daki devlet yöneticileri, bu meselelerde: “olageleni değiştirmemek” taraflısı idiler. Şikayetlere ve isteklere karşılık verilen cevaplarda: “ olagelen aykırı iş yapmaktan sakınılması” gerektiği ileri sürülüyor veya emrediliyordu. Kurulu düzenin bozulmaması emrediliyordu.⁶⁸

Türkmen gruplarına Safeviler etkisi altında kalma nedenlerinden biri de gittikçe merkezi yapıya bürünen, imparatorluğun otoritesini ve düzenini tehlikeye sokan Türkmenlerin özgürlüklerini kısıtlayıp, yaşam tarzlarını değiştirmeye zorlayarak, onları tamamen merkezi yönetimin kontrolü altına alma çabası içinde olan Osmanlı İmparatorluğuna, karşı koyma isek ve çabasıydı. Uzun yıllar Anadolu ve Kuzey Suriye'de dolaşan ya da halifeleri aracılığı ile Osmanlı topraklarında yaşanan bu sorunları çok iyi bilen Safevi şeyh ya da şahları bu durumu kendi davaları yararına kullanmayı çok iyi bilmişlerdir.⁶⁹

Osmanlı imparatorluğu, başlangıçta Oğuz-Türkmen geleneğine dayalı bir beylikken zamanla kurumlaşmış ve merkeziyetçi bir sünni devlet yapısını benimsemiştir.

Henüz merkeziyetçi ve kurumlaşmış bir imparatorluk aşamasına gelmemiş Osmanlı Beyliğinde, Fatih Sultan Mehmet'e kadar ki padişahlar, Türkmen Oğuz geleneklerini koruyan beylerdi. Hatta bu ilk padişahlar mutlakiyetçi otoriteye sahip birer sultan değil, öteki gazilerin yol arkadaşı, eşitler arasında birinci idiler.

Henüz padişah-ı cihan veya padişahı alem penah değillerdi. Bu sebeble göçer Türkmenlerle çok iyi anlaşıyorlardı. Henüz sünnilik ve alevilik arasında bir çelişme değil aksine bir birlik vardı.

⁶⁸Füruzan Hüsrev Tökin, **Türkiye'de Halk Hareketleri**, İstanbul, 1968, s. 46.

⁶⁹ Dalkesen, s. 28.

Bu ilk dönemde Osmanlı devletinin dini yapısında en fazla dikkati çeken özellik, bu dini yapının fıkıh ya da kelim temelli değil, fakat gaza ruhuna daha uygun ve göçebe asabiyetine daha rahat cevap verebilen ahlaki ve tasavvufi bir ağırlık temelli olmasıdır. Bu dönemde önde olan medrese ve kadı mahkemesi değil, tekke dergah ve zaviye idi.

Osmanlı'nın ilk dönemlerinde yaşamış bulunan Geyikli Baba, Alevi Bektaşî geleneğinde kuvvetle benimsenen bir Yesevi tarikatı şeyhidir. İslam uğruna gaza yapan Geyikli Baba, arak ve rakı da içmektedir. Sultan Orhan'ın yakın dostu ve hürmet ettiği bir zattır.

Hatta Bursa'nın fethine katılan Geyikli Baba bizzat müridleriyle kızıl kilise mevkiini fethetmiş ve bu zaferini kutlamak için Orhan Gazi ona iki yük arak ve iki yük şarap göndermiştir.

Ve bu Orhan gazi ilk Osmanlı mimari eseri olan Bursa'daki camiini ve ilk Osmanlı medresesini kuran Sünni bir hükümdardır.

Bu günkü İran sınırları içinde bulunan Erdebil'de Şeyh Safiyeddin burada Sünni Halveti tarikatıyla heterodoks Türkmen müslümanlığını birleştirerek Safevi adlı yeni bir sufi tarikatı kurmuştur.

Osmanlı padişahları Erdebil'deki bu tekkeye her yıl çerağ akçesi göndererek hürmetlerini belirtmektedirler.

İstanbul'un fethiyle Osmanlı'nın imparatorluk kurumlaşmasına geçişine kadar süren kuruluş devrinde Sünni Alevi farkı netleşmemiştir. Türkmen gelenekleriyle Türkmen kültürü son derece etkilidir.⁷⁰

Zamanla medreselerin kurulması, düzenli orduya geçilmesi gibi kurumlaşmalar yoluyla Sünni merkezin gücü arttıkça, Türkmen aşiretleri ve heterodoks İslam kenarda kalıyordu. Ahmet Yaşa Ocak bu dönemi şöyle özetlemektedir:

⁷⁰ Akyol, s. 27-30.

Özellikle göçebe ve yarı göçebe kesimi için, XV. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan Osmanlı yönetimindeki hızlı merkezileşme eğilimleri, bu tarihe kadar, yaşadıkları hayata alışmış, bir yerde devamlı oturmayan ve vergi kavramını⁷¹ disiplinli bir yerleşik hayatı tanımayan Türkmen zümrelerini derinden rahatsız etmişti. Merkezi yönetimin bu zümreleri yerleşik hayata geçmeye zorlayarak daha çok vergi tahsil yoluna gitmesi, bu maksatla tayin edilen kısmen devşirme kökenli mahalli yöneticilerin tavizsiz tutumları, onlarla devletin arasını açmaya kafi gelmiş görünüyor. Bu yöneticilerin çoğunluğunun daha ziyade kendi çıkarlarını garantiye almaları sebebiyle bu zümrelerin hayat tarzlarını, adet ve geleneklerini, inançlarını aşağıladıklarını biliyoruz.⁷²

İşte bu sosyolojik ortamda Şah İsmail kenarda kalmış Anadolu Türkmenlerine seslendi ve bu çağrıya cevapta gecikmemiştir.

III. KIZILBAŞ İSYANLARININ SEBEBLERİ

1. Anadolu'yu kasıp kavuran yokluklar. Reayanın bir kısmının ziraatı terketmesi kıtlık tehlikesini de beraberinde getirmişti. Yasak olmasına rağmen sahillerden Avrupa tüccarına hububat satılması kıtlık tehlikesini daha da artırıyordu. Ayrıca Avrupa'da yeni yeni gelişen ticari anlayış çerçevesinde Avrupalı tüccarların Osmanlı Devleti'ni tek taraflı bir Pazar haline getirme çabaları da ticaret dengesinin bozulmasına ve önemli ölçüde iktisadi sarsıntılara yol açtı.⁷³

2. Halkın üzerindeki dayanılmaz baskılar. Yavuz Sultan Selim'in saltanatı süresinden itibaren Enderunlu kul ağalarının ve sarayın dalkavukluğundan başka bir şey yapmayan, talan ortakçısı, “mutlu yaşayıp ahkâm kesen” ulema bozuntularının Anadolu'nun mazlum Alevi halkını “Alevi eşirâ”sı (azılı eşkıya, fesatçı, yol kesici) olarak tanıtmaları ve çoğunluğu Türkmen olan Alevilere karşı girişilen kanlı kovuşturma

⁷¹ Göçebeler üç şekilde vergilendiriliyorlardı; Birincisi sürülerinden, ikincisi sürülerinden elde ettikleri ürünlerden, üçüncüsü de onların insan güçlerinden. Bu vergilerden koyun vergisi hazine için büyük bir gelir kaynağı idi. Bu vergi göçebelere çok ağır bir yük getirmekte idi. Çünkü kötü hava şartları ya da salgın hastalıklar çok büyük sürüleri dahî kırıp geçirebiliyor ve vergiler bu ihtimaller göz önünde bulundurulmadan alınıyordu. Burada asıl amaç, göçebelere yıldırarak, fakirleştirerek yerleşmeye mecbur etmektir. Osmanlı Devleti'nin çıkarları için önceden hesaplanan vergilerin pasif çiftçilerden alındığı bir düzen gerekliydi ve bu düzende göçebelere yer yoktu. Dalkesen, s. 31.

⁷² Ocak, s. 820.

⁷³ İlgürel, a.g.m, s. 253.

ve katliam hareketleri⁷⁴ Oysa ki devletin yapıcısı olan Türk toplumunun içine yuvarlandığı ekonomik bunalımın zoru ile devlet düzenini yıkmaya itilmiş olduğunu itirafa yanaşmamışlardır.

3. Halkın aşırı sömürü ve emeğinin talan edilmesi sonucu aşırı derecede yoksullaşması

4. Yağma ve talan amacıyla yapılan sonu gelmez seferler. Padişahın kulları sayılan halkın sürekli seferlere götürülmesi ve bir çoğunun seferden geri gelmemesi.

5. Özellikle, Türkmen kökenli Tımarlı Sipahilerin tımarlarının ellerinden alınması

6. Sancak beylerinin soygunculuğu, kadıların adaletsizliği, başını alıp yürüyen rüşvet ve haksızlık⁷⁵

6. Yasa dışı ihracat

7. Paradaki değerli maden oranının düşürülmesi (tağşiş)

8. İşsiz medrese öğrencilerinin (suhte) hızla çoğalması, İstanbul ve taşradaki Kapı kurulu neferlerinin artmasıdır ki; ekonomik sıkıntıyla birlikte, halkın bunalıma sürüklenmesinde birinci derecede rol oynamıştır.

9. Tımarlı sipahilerin güçsüzleşmesi sebebiyle, eyalet ordusunun temelini, Anadolu köylülerinden toplanan sekbanlar teşkil eder olmuştur ki, bu durum da ayrı bir problem teşkil etmekteydi. Zira aralarına bozguncular da katılabilmekteydi.⁷⁶

10. Devşirme sisteminin çok gelişmesi. Devşirme ocağı o kadar gelişmişti ki Anadolu'daki en küçük askeri hizmetler bu ocağın mensuplarının eline geçmeğe başlamıştı. Sünni olsun, Şiî olsun Türk'e artık yalnız çiftçilik yapmak işi düşüyordu. Manisa'da şehzade iken II. Selim'in oğlu III. Murat'ın hizmetine her nasılsa girebilmiş olan iki kardeş, raiyyet yani vergi veren köylü bir Türkün oğulları oldukları için

⁷⁴ Akdağ, s. 117.

⁷⁵ Tökin, s.51.

⁷⁶ Levon Panos Dabağyan, **Osmanlı'da Şer Hareketleri ve II. Abdulhamid Han**, İstanbul, 2002, s. 17.

yerlerine kul oğulları alınmak üzere, işlerinden çıkarılmaları emredilmişti. Devletin, askeri hizmetler için en gözde unsuru kul, yani devşirme ve onların oğulları idi. Şayet herhangi bir hizmet onlar bulunmaz veya kafi gelmez ise o zaman Anadolu Türk gençleri istihdam olunuyordu. Köylü Türkler açık kapı olarak ancak medreselerde okumak hakkına sahip idiler. Daha XVI. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu medreselerinde o kadar çok talebe okuyordu ki, bunlar işsizlik sebebi ile bölük bölük bayrak açarak Anadolu'da haydutluk yapmaya ve halka zulüm etmeye başlamışlardı. Medrese talebelerinin bu hareketlerini önlemek için devlet uzun bir zaman uğraşmak mecburiyetinde kalmıştır. Aynı yüzyılın sonlarına doğru Celali İsyanları başlamış ve ertesi yüzyılda da devam etmiştir. Bütün bu buhranların çıkmasında çok gelişmiş olan devşirme sistemi pek mühim bir amil olmuştur.⁷⁷

11. Vergilerin Fazlalığı.Çiftçilikle uğraşan reâyânın, özellikle Orta Anadolu gibi, yılda bir defadan fazla ürün almaya müsait bulunmayan bir bölgede geçimini zor sürdürebilmesi üstelik giderek artan nüfus karşısında zaten yetersiz olan ekilebilir arazinin daha da yetersiz hale gelmesi ve bu durumda halktan toplanan vergiler de bu insanları isyana teşvik etmiştir.⁷⁸ Ayrıca görevliler bu vergileri,kanunda belirtilen miktardan fazla olarak istedikleri hatta kanunda hiç olmayan bir takım bid'atleri reayadan adet adı altında tahsil etmeye kalktıklarında şikayetler yükseliyordu.⁷⁹

12. İran'ın siyasi oyunları ve kışkırtmaları: Şah İsmail halife adı verilen özel misyonerleri, bizzat yazdığı yahut yazdırdığı kitaplarla Anadolu ve Rumeli'deki taraftarlarına yönelik yoğun bir propaganda için gönderiyordu. Bu halifelerin kızılbaş kitleleri tahrik etmesiyle ileride göreceğimiz isyan hareketleri başlamıştır.⁸⁰

13. Merkeziyetçi idare gittikçe genişleyen topraklarda hakimiyetin devamını zorlaştırmış, peş peşe gelen seferler dolayısıyla bütün imkanlar bu yöne tahsis edilmişti. Devlet idaresi askeri ve siyasi gayelerle Rumeli'de daha tedbirli ve dikkatli davranırken Anadolu'ya karşı ilgisiz kalmıştı. Bu da Anadolu'da halkın bazı keyfi uygulamalarla karşı karşıya kalmasına ve dolayısıyla isyanlara zemin hazırlamıştı. Bu isyanlar

⁷⁷ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*, s. 172-173.

⁷⁸ Ocak, s. 820.

⁷⁹ Akdağ, s 45.

⁸⁰ Üzüm,a.g.m, s. 549.

merkeziyetçi idareye adem-i merkeziyetçi Türkmen topluluklarının karşı koyması şeklinde olmuştur. Bu devirde Türkmenler daha serbest ve büyük topluluklar halindeydiler. Onları merkeziyetçi idarenin gereği olarak kontrol altında tutma çabaları ve idarecilerin hatalı davranışları bu isyanların sebeplerinden biridir.⁸¹O

14. Osmanlı'nın düştüğü iktisadi bunalım ve artan enflasyon.⁸²

15. Ortaya çıkan bütün bu durumların sonucu olarak, köylünün ve diğer halk kesimlerinin devlet idaresinden hoşnutsuzluğu⁸³

Osmanlıcı ve enderunlu iktidarının övücüleri isyan eden bu insanları hep rafizi, mülhid kızılbaş olarak tanıtmaya yolunu tutmuş ve bu suretle devletin yapıcısı olan Türk toplumunun içine yuvarlandığı ekonomik bunalımın zoru ile devlet düzenini yıkmaya itilmiş olduğunu itirafa yanaşmamışlardır. Halbuki bunun hiçte böyle olmadığını bugün kolayca anlamamızı olanaklı kılan delilleri ortaya koyarak tarihi gerçeği ispatlayacağız.

Köylü-Türkmen ayaklanmasını ilk başlatanların genel olarak Kızılbaş eğilimli oldukları, ya da hiç olmazsa Sünniliğin din kurallarına pek o kadar tutkulu bulunmadıkları doğrudur. Ancak, bunları harekete geçiren nedenlerin mezhep ya da tarikat bağnazlığı olmadığı, enderun iktidarı yordakçısı yazarların kayıtlarından bile kolayca anlaşılıyor. Örneğin, malları yağma ve kendileri bir hınçla parçalananlar hep hükümet mensubu kimselerdi. Eğer bu süniliğe karşı bir şiilik-kızılbaşlık ayaklanması olsa idi çoğunlukta oldukları kesinlikle bilinen sünni halk da karşı koymaya kalkar, böylece iki hasım mezhep arasında kanlı çatışmalar çıkardı. Böyle bir şeyin olduğunu gösteren hiçbir belge yoktur. Olayı bir kızılbaş hareketi diye bize geçiren sözünü ettiğimiz çağdaş kaynaklarda da böyle bir ifadede bulunmuyorlar. O halde, Şiilik-Kızılbaşlık, Rafizilik-Mülhidlik isyanı denen olayda böyle bağnazlığın gerektirdiği bir kavga türü olmadığına göre isyancılar Alevi kızılbaş türkmenler olsa bile, çıkardıkları isyan bir mezhep ayrılığı iddiası değildir

⁸¹ İlgürel, a.g.m, s. 255

⁸² İlgürel, a.g.m, s. 253

⁸³ Tökin, s. 51.

Harekete yer yer tımarlı sipahilerin katıldığı da az görülmediğine göre, Alevi olmadıkları bilinen bu resmi görevlilerin isyancıların içinde bulunmaları, ya da bir çok resmî belgelerin gösterdiği üzere, onların el altında korumaları da gene olayın Alevi bağınazlığı olmadığına başka bir delil sayılır.

Bu karışıklıklarla ilgili olarak vilayetlere yollanan fermanlar ve hükümler (padişahın emir yazıları) olayların nedenlerini hep valilerin ve öteki ehl-i örf vb. görevlilerin halkı yaptıkları zulümlere bağlıyorlardı. Bu resmi belgelerde Alevilik iddiası biçiminde bir hareketin söz konusu edilmeyişi de ayaklanmaların vergi ağırlaşması ve memurların “salma” vb. keyfi soygunlarına karşı olduğunu ispatlıyor. Sözün kısası, Divan Hükümeti kimi zaman tehlikeli isyan biçimine dönüşen olayların asıl nedenini kendi örgütlerinde çalıştırdığı iş erlerinin görevlerini kötüye kullanmalarında aramaktaydı. Ona bu kanıtı veren etken ayaklanmalardan önce, vilayet, sancak ve kazalardan İstanbul’a yollanan şikayetname, mazhar, kazaya defteri vb. yazılardan ibaret bulunuyordu.

Türkiye’de bu vergi artımı ve memurların vergi toplamayı bir soygunculuk olarak kullanmalarının kabarttığı ayaklanmalar ilk önce Alevi-Türkmen halk arasında başlamış olsa bile, bunlar sünni çiftçi halka hatta şehirlere ve kasabalara da sıçramakta gecikmemiştir. Örneğin, Halep’te mal müfettişliği yapmakta bulunan Kara Kadı adındaki kadının rüşvet yolu ile yaptığı yolsuzluklar ve görevi sayesinde yaptığı soygunlar dayanılmaz bir zulüm haline ulaştığından İstanbul’a yakınmalar yağmaya başlamış. Fakat divanda da sözü geçen Mal müfettişi kadının koruyucuları bulunduğundan kötülüklerinin hiçbir işlem görmemesi üzerine sabrı tükenen halk, bir Cuma günü (5 Nisan 1528) Büyük Cami’de toplandıklarında Kara Kadı’yı ve 9 adamını öldürmüşler, hükümette şehir ileri gelenlerinden kimi kişileri bu kanlı olaydan sorumlu tutarak Rodos’a sürgün etmiştir.

Görülüyor ki ilk bayrağı Alevi eğilimli Türkmenler çekmekle beraber, belki tarikatın etkisinde bulunmalarından dolayı, Bektaşî babalarına çok saygı duyan çiftçi halk kitleleri, arazi yazımında vergileri ağırlaştırmanın yarattığı hoşnutsuzluk ve hele yazım memurlarının da hiçbir itiraz dinlemeyerek çok kez de halka hakaret derecesine varan azarlamaları yüzün den onlar da kendilerine büyük bildikleri babaları ile birlikte

sürükleyerek isyan etmişler, Yavuz Sultan Selim zamanından beri sefer yoklamasından bulunmadılar ya da seferden kaçtılar diye tımarları ellerinden alındığı yüzünden dirliksiz ya da Dulkadir vilayetinde olduğu gibi yerleri yeni fetholunmuş sayılarak sipahilikleri Osmanlılarca hükümsüz sayılarak raiyette katılıp dirlikleri hazineye alındığı için tımarsız kalan Türk kökenli vilayet sipahileri de onlara karışmaktan çekinmemişlerdir. Gene bu vergi ağırlaştırma ya da idarecilerin soyguncu davranışları karşısında şehirlerde de kanlı karışıklıklar patlak vermiş, Rumeli gecesinde tıpkısı olaylar çıkmıştır.⁸⁴

⁸⁴ Akdağ, s.120-122.

İKİNCİ BÖLÜM

ONALTINCI ASIRDA BAŞLICA KIZILBAŞ İSYANLARI

I. II. BAYEZİD DÖNEMİ İSYANLARI

A-ŞAH KULU İSYANI

16. yüzyılda Şah İsmail'in halifelerinden çoğu Anadolu'da idi. Kendilerine bağlı olan yerlerin başında da Teke ve Hamid bölgeleri gelmekteydi. Azerbaycan da Şah İsmail'e bağlı sufilerin merkeziydi. Şah İsmail'in Osmanlı egemenliğine bağlı bu bölgelerdeki dinsel siyaseti Osmanlı İmparatorluğu için bir tehlike idi.⁸⁵ Hatta Şah İsmail, İran'ın karışık durumundan faydalanmak üzere ilk harekete geçtiği sıralarda Teke halkından bir grup yardım etmek üzere onun yanına gitmişti. Şah İsmail bunlara çok değer verdi. Bu insanları devlet kademelerine getirdi. Bundan dolayı Teke ilinde, Safevilere taraftar olanlar, her şeylerini satıp savıp Şah İsmail'in yanına gitmek istediler. Çoğunluğu sipahi olan Teke Türkmenleri'nin Erdebil'e gidip dönmeleri yüzünden sipahi sınıfında azalmalar oldu. Ayrıca Anadolu'daki Kızılbaşlar İran'a nezr adını verdikleri bir nevi vergide gönderiyorlardı. II. Bayezid bu tehlikeyi anlar anlamaz önünü almak istedi. Anadolu'dan İran'a gidişler ve oradan da Anadolu'ya gelişler yasaklandı. Teke bölgesindeki Kızılbaşların çoğu da Modon ve Koron'a sürüldü.⁸⁶ Herhalde bu sürgün gidenler, Bektaşilik'in Rumeli'de yayılmasında etkili bir rol oynamışlardır.⁸⁷

Bu konulan yasaklar Şah İsmail'in Anadolu'daki taraftarlarıyla görüşmesini engellemişti ayrıca da alınan vergilerin de kesilmesine sebep olmuştu. Bu arada Şah İsmail, bazı diplomatik teşebbüslerle taraftarlarının takipten kurtulup rahatça İran'a gelmelerini sağlamak istemiş ve bu maksatla II. Bayezid'e müracaat etmiştir. Nitekim Bayezid'e gönderdiği ilk mektubunda, Osmanlı topraklarından İran'a geçmek

⁸⁵ Refik, s. 24.

⁸⁶ Selahattin Tansel, *Sultan II. Bayezid'in Siyasi Hayatı*, İstanbul, 1966, s.237.

⁸⁷ Hüseyin Arslan, *16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskan, Göç ve Sürgün*, İstanbul; Kaknüs yayınları, 2001, s.318.

isteyenlere müsaade edilmesini istiyor, bilgi ve irfan sahibi olarak dönen elçilerinin, avdetleri esnasında yollarda rahatsız edilmemeleri için bazı tedbirler alınmasını rica ediyor idi.

Sultan Bayezid verdiği red cevabında, halkın askeri ve ictimai faaliyetine sekte veren bu ziyaretlerden şikayet etmek suretiyle işin ne kadar rahatsız edici boyutta olduğunu göstermiştir.⁸⁸

Onaltıncı asrın ilk Kızılbaş ayaklanması olan olan Şah Kulu İsyanı yukarıda bahsettiğimiz Safevi taraftarlarının yoğun olarak yaşadıkları Teke bölgesinde çıkmış bir isyandır.

Şah Kulu, Şeyhoğlu, Karabıykoğlu diye bilinen ve Osmanlı tarihlerinde Şeytankulu adıyla geçen Şah Kulu Baba Tekeli, Teke İli'nin⁸⁹ Korkuteli ilçesine bağlı Yalımlı köyündendir.⁹⁰ Babası Hasan Halife iki defa Erdebil'e giderek, Şeyh Haydar'ın hizmetinde bulunmuş ve onun halifesi olarak Teke'ye dönmüştür. Baba ve oğul o yörenin Alevî ve Alevîliğe yatkın olan halkını Şeyh Haydar'a bağlamak için çalışmalarına başlamışlardır.

Şah Kulu'nun çocukluğu, ailesinin denetiminde, kendi köyündeki Erdebil müridleri içinde geçmiştir. Çocukluğundan itibaren Kızılbaş kültürüyle büyümüş, o değerleri tamamen benimsemiş ve sürekli o havayı teneffüs etmiştir. Son derece faal, cesur ve oldukça zeki olup, acayip bir cerbeze ve demogoji kabiliyetine sahipti. Hamid ve Teke havalisi, Safevilerin en müteassıp taraftarlarıydılar⁹¹

Hasan Halife ve oğlu Şah Kulu kendi köylerinin yakınında bir mağarada ibadetle meşgul olarak oldukça ünlenmişlerdir ve bu namları Sultan Bayezid'in kulağına kadar

⁸⁸ Danişmend, I, s. 413.

⁸⁹ Bu günkü Antalya bölgesine eskiden Teke İli veya sadece Teke denirdi. Bu da Hamid oğulları'nın subaşı (komutan) larından birinin adından gelmektedir. Bk. Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.32.

⁹⁰ Solak-zâde tarihinde ve Ahmet Refik'in Onaltıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşilik adlı eserinde Elmalı köyü diye geçmektedir. Bk. Solakzâde, I, s. 445; Refik, s. 24.; Münecçimbaşı Tarihinde ise Kızılkaya diye geçmektedir. Bk. Derviş Dede Ahmed Efendi Münecçimbaşı, **Münecçimbaşı Tarihi**, C. 2, İsmail Erünsal (Arapça Aslından Türkçeleştiren), İstanbul: Tercüman Gazetesi, (t.y), s. 428.

⁹¹ Danişmend, I, s.413.

gitmiş, sultan da onların hayır dualarını almak için her sene 6-7000 akçe onlara yollamıştır.⁹²

Halkın sevgisini ve itibarını kazanan Şah Kulu; Şah İsmail adına, Antalya ve çevresinden başlayarak, Anadolu'da faaliyette bulunuyor ve bu faaliyetini yandaşları sayesinde Rumeli'ye kadar da uzatıyordu.

Özellikle 1509'dan itibaren Güney Anadolu'da Antalya Sancağında Şah Kulu'nun faaliyetleri artmış, ayrıca Şah İsmail, sancaklardaki bazı şehzadelerin düzenledikleri toplantılara adamlarını göndermenin yanısıra, şehzadelerle mektuplaşmaya bile başlamıştı⁹³

Çalışmalarını gizliden gizliye yürüten ve çevresinde geniş bir taraftar kitlesi toplayan Şah Kulu amacını açıklamak için müsait bir ortam ararken, Şah İsmail'in zaferden zafere koşması, Sultan Bayezid'in devlet işlerini vezirlerine bırakması ve yönetimden el etek çekmesi, vezirlerin ve devlet adamlarının halka karşı adaletsiz davranışları, şehzadeler arasındaki taht kavgaları, Şah Kulu'na gereken cesareti fazlasıyla veriyordu.

Şah Kulu, kendisine erenlerden işaret olunduğunu ve Şah İsmail'in halifesi olduğunu belirtip, devlet ve saltanat bizimdir diyerek isyan bayrağını açmıştır.⁹⁴ Bu söyleminden onun hedefinin sadece isyan çıkarmak olmadığını anlıyoruz, onun asıl amacı Osmanlı'nın hakimiyetine son vermektir. Nitekim adamlarını da vezir, sancakbeyi, beylerbeyi olarak görevlendirmişti.⁹⁵

Müneccimbaşı bu isyanın sebebiyle ilgili olarak şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “Bütün bunların sebebi, Sultan'ın memleketin durumundan bî-haber olması, memleketin idaresini vezirlere bırakıp, yaptıkları işleri, aldıkları tedbirleri kontrol etmemesi olmuştur. Vezirlerden her birinin kendilerine bağlı adamları vardı.

⁹² Uzunçarşılı,II, s. 230; Tekindağ, s. 36; Uluçay, s.61.

⁹³ Yaşar Yücel ve Ali Sevin, **Klasik Dönemin Üç Hükümdarı Fatih Yavuz Kanuni**, Ankara, 1991, s.115.

⁹⁴ bk. Solakzade, I, s.445; Refik, s. 25.

⁹⁵ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 33.; Refik, s.25

Bunlar da rüşvet almak, mallarını arttırmak için halka zulmetmekten geri kalmıyorlardı.”⁹⁶

Şah Kulu'nun ordusunda tımarları ellerinden alınmış pek çok sipahi vardı, Şah Tahmasp devrindeki meşhur Ulama (Han) da bu sipahilerden birisiydi. Taraftarlarının geri kalan kısmını Teke dağlarının yoksul köylülerinden oluşmaktadır ve taraftarları Şah Kuluna “Baba” diye hitap etmektedirler. Baba'nın büyük bir dini unvan olduğu malumdur.⁹⁷

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Nr. 6187'de Şah Kulu isyanına katılanlar arasında bulunan tımarlı sipahilerin isyana karışma sebepleri ile ilgili olarak şöyle denmektedir:

“... askerinin içinde sipâhî tâifesinden çok adem vardır, ekser fesâdları eden anlardır, hisâra üşüb hisâra çok müzâyaka virmişlerdir, hisâr cenginden çağırıp söylerler imiş ki, bir dahi timâr satarlar mı timârımızı satun alı alı cemi rızkımız tükendi, timâr almağa deve gerek, at gerek, mal gerektir yoldaşa timâr yokdur, kande maldâr etrâk tâifesi varsa, bâzîrgân varsa, bâzîrgân oğulları varsa, kadı oğulları, müteveli oğulları varsa, kadı kulları varsa, ribâhorlar varsa cümlesi ehl-i timâr oldılar, paşanın ne kadar aşçısı sayisi mehteri ve sâyir hüddâmı varsa cümlesi ehl-i timar oldular, yoldaşa dirlik kalmadı, görsünler imdi timârına mahalle virüb sipâhi tâifesine zulm etmekden ne fitneler ve ne fesâdlar zâhir oldı ve dahi neler zâhir olsa gerekdir deyü dürlü dürlü mühmelâtlar söylemişlerdir.” Gene aynı belgede bu tür kötü işlere karışan sipâhilere artık güvenilmeyeceği de belirtilmektedir: “ekser fesâdlara ikdâmlar etdüren sipâhilerdir ve müslümanlar askerinden olan sipâhîlerden yoldaşlık gelmedi, dahi artuk dahi olsa fiillerinden yoldaşlık adın olunmazdı, sonradan malûm olur şimdi ânun vakti degüldür, heman zâlimin (Şah Kulu) def'ine inâyet gerekdür.”⁹⁸

Tımar ehlinin bunlara katılmasını Hoca Saadettin şöyle açıklıyor:

“Bu sırada Padişah hazretleriye dindarlık ve doğruluk konağını padişahlık durağı bilip bir köşeye çekilmiş, dünyadan elini eteğini çekmişti. Kendi yetkilerini

⁹⁶ Münecimbaşı, II, s.428.

⁹⁷ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü*, s.32.

⁹⁸ Tekindağ, a.g.m, s. 35.

vezirlerin ellerine teslim edip onların dürüstlüklerine fazlasıyla güvenerek gelişen olaylardan haberi ve ülkenin düzenini bozan hastalıkların kaynaklarından bilgisi yok idi. Ülkeyi derleyip toplama odaklarına el koymuş bulunanların soyguncu ellerini halkın mallarına uzatmaları, rüşvet kapılarını açmaları sonunda timar sipahilerinin çoğu timarsızlıkla dermansız kalmış ve boş umutlarla kapı aşındırmadan canlarından bezmiş, yaşamlarından bıkmışlardı. Bunlar karınlarını doyurabilmek için türlü türlü düzenler kurmaya zorlanmışlardır. Bu nedenlerle nicesi o yol kesen yaramaz çetelere yoldaş olup, onları güçlendirmişler, vardıkça baş gösteren fesadın genişlemesine destek olmuşlardı.”⁹⁹.

Şah Kulu isyanının hızla yayılıp, Anadolu’yu tehdit etmesinde yukarıda bahsi geçen sipahiler özellikle Teke eli sipahileri büyük rol oynamışlardır.

Şah kulu ve çevresinde toplananlar kadınları ve çocukları ile beraberdirler. Osmanlı ordusu ile yapılan savaşa kadın, erkek, çocuk hep birlikte girerler.¹⁰⁰

Şah Kulu isyanı planlı, programlı yapılmış bir eylemdir. Şah Kulu Baba Tekeli, isyan öncesinde ve sonrasında Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde bulunan bütün taraftarlarına mektuplar yazmış, adamlarını göndermiş ve hazırlanmalarını istemiştir.

Topkap Sar. Arş. No: 6636’da buluna belge bu duruma ışık tutmaktadır:

“Filibe Sancağı Beyi Sofu Şahkulu’nun casusu Pir Ahmed namın ettüğü ikrarın beyanıdır ki, zikrolunur : ve Şahkulu Antalya kurbünde Yalınlu nam kariyenin yanında bir mağarada olurdu, mevlûdu de o kariyede idi. Ve sen orada iken Şahkulu’nun yarar ademisi kimler idi? Deyicek: Biri Hızır, ve biri İmam oğlu nam kimesnelerdir. Ve sen Şahkulu’nun yanından ne vakit gittin? deyu sual olıcak: Geçen yılın Safer ayında gittim. Kaç kişiydiniz? Deyu sual olıcak: Dört kişiydik, dedi. Her birimüze yirmişer kağıt verdi. Ol kimesnelerin adları nedür? Deyicek: Biri Hızır ve biri İmamoğlu ve biri Tâceddin ve biri dahi mezkûr Pir Ahmed. Ve bunlar nereye vardı? Deyücek: Hızır Serez’e vardı, İmamoğlu Selanik’e vardı, Taceddin Zağra Yenicesi’ne vardı. mezkûr Pir Ahmed Filibe’de İmaret mahallesinde Kara Ceyib nam Halife’ye kağıd verdi, mezkûr

⁹⁹ Hoca Sadettin, s. 43-44.

¹⁰⁰ Fuat Bozkurt, **Aleviliğin Toplumsal Boyutları**, İstanbul, 1990, s. 54.

Kara Ceyib imaret-i mezkûre'de himem ve müstaidir ve Sofya'da Taceddin ve Şüca' ve Şeyh Çelebi ve mezkûrun imamı Muhiddin halifelere kağıdlar verdüm. Dobnıca'da Ercanlı Halifeye kağıd verdim. Ve esbabın ve bazı kağıdların Ercanlı Halife'de emanet kodum. Ve dobnıca nahiyesinde Resullü nam kariyede Alay Beyi Yusuf bin Mehmed ve Edhemî Mehmed nam halifelere kağıtlar verdim ve Banecük nâm kariyede timâr eri İlyas Halife'ye de kağıd verdüm ve Pirenli nâm kariyenin imamı Muhyiddin nam Halifeye kağıd verdüm.¹⁰¹

İsyanın başlaması ve gelişmesi şu şekilde olmuştur:

O sıralar Antalya sancağında şehzade Korkud bulunmakta idi ve Sultan Korkud, Teke Türkmenlerinden bîzar olmuştu. Teke eyaletinde bulunmaktan büyük bir rahatsızlık duyuyordu. Babasının sıhhatinin bozulduğunu ve devlet işlerini vezirlerinin eline bıraktığını öğrenince eski eyaleti olan Manisa'ya dönmek istedi. Adamlarından bir kısmını hazinesini ve eşyalarını nakletmeleri için bırakıp, bir gece bir miktar askerle Saruhan'a doğru hareket etti.

Sultan Korkud'un bu davranışı; Padişahın vefat ettiği, şehzadenin de onun yerine geçmek için yola çıktığı izlenimini uyandırdı. Teke ilinde bulunanlar ve özellikle Kızılkaya (Elmalı) halkı, 1511 Muharreminin onunda Rafizî adetlerine göre toplanıp Şah Kulu'na biât ettiler. Sayıları günden güne çoğaldı ve köyleri zulümle harap olan tımar ehli bunlara katıldı. Sultan Korkud'un hazinesini ve eşyalarını taşıyan adamları yakalayıp, öldürdüler ve ellerindeki her şeyi aldılar.¹⁰²

Emri altındaki on bin kişiyle Şah Kulu, Antalya'yı basıp kadıyı öldürdü; sonra Kızılcakaya, İstanos, Elmalı, Burdur, Keçiborlu kasabalarını basıp kadılarını ve bir kısım halkı katl edip Kütahya önüne gelmiştir. İlk hedefleri Karaman taraflarını elde etmektir.¹⁰³

Şah Kulu Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa'nın bulunduğu Kütahya üzerine yürürken, yol boyunca saflarına geçmeyenleri kılıçtan geçiriyorlardı. Anadolu bin bir ayak bir üstü olmuştu. Geçtikleri yerlerde yaşayan insanların mallarına ve namuslarına

¹⁰¹ Uluçay, a.g.m, s. 62-63.

¹⁰² Solak-zâde, I, s. 445; Müneccimbaşı, II, s. 428.

¹⁰³ Uzunçarşılı, II, s. 230.

saldırdıkları ve kaçabilenlerin dağlara veya kuvvetli sūr ve kaleleri olan şehirlere doğru kaçtıkları belirtiliyor. Batı ve İç Anadolu'nun o hali kıyameti andırıyordu. Hatta isyancıların Kuran-ı Kerim'i yerlere atıp yaktıkları da belirtilmektedir.¹⁰⁴

Top. Arş. No. E. 2829'da bulunan 17 Muharrem 917 tarihli ve Osman Sultan Pençeli*huzur ı paşayan ı ızâm* başlıklı mektup'ta Şah Kulu'nun yaptıkları şöyle anlatılıyor:

“...ol tâife yevmen fe yevmen mütezayid olub vilâyet-i Teke'nin ekseri Sipahileri bile onlara mütabaat edüb zaman-ı kalilde bir iki bin melâ'in cem'olub mezkûr bedbaht ki reisleri Şah Kulu'dur âmirâne edüb kimin beylerbeyi edinüb kimine yer yer subaşılık verüb bu üzere dimağları fesada varub sancak kaldırub evvelâ vilâyet-i Teke'nin tabi' olmyan köylerin ve kendlerin garet edüb yakub ve yıkub malin ve menalin alub kendulere yarayan ehlin ve iyalin alub esir edüp yaramıyanı heman kılıçtan geçirüb bu tarik ile havf ü haşyet bırakub kimesne önüne durmayub kangı tarafa azmederse müslimanlar dağılub kalan cibale perakende olub...kasaba-i İstanos'u basub anı dahî hemçunan ihrak ve harab rızkın ve malın alub mübalâğa müslimanları helâk edüb andan kalkub Elmalu'ya azimet edüb anda dahi bir iki bin asker cem'olub durmuş buluşub anları dahi sıyub mübalağa taifesin şehid eyleyüb ve Elmalu'yu dahi kezâlik vurub malın ve rızkın alub kendulara yaramıyanı kırub müslimanların ehl ü iyallerine bir vechile hakaret etmiştir ki demek olmaz. Ve şehri dahi yer yer oda koyub mescidleri ve zaviyeleri bile yakmıştır. Ve hâşâ buldukları Kelâmullahı ve kitabları oda vurub tabanlayub mahvederlermiş. Varub Teke'nin tamam kaydın gördükden sonra mezkûr bedbaht Mehdîlik da'vasın edüb andan göçüb Hamid Sancağı'na duhul edüb Gölhisar üzerine düşüb geldiği gibi fi'l-hal hisarı alub kadısın dutub elli bin akçesin aldıktan sonra enva'-i ceza ile katledüb meyyitin der pare eyleyüb dört köşede asub ve subaşın bile öldürüb ekâbirden ve âyandan mübâlağa âdem kılıçtan geçirüb kal'ede ve etrafında bulduğu kurâda rızkı garet edüb ve köylerini yakub andan Burdur'a yürüyüb ol cânibde dahi bir iki bin asker var imiş ve dört beş yüz sipahiyle beylerbeyi lalamın Nokta nam âdemi gelmiş imiş buluşub anları dahi sıyub müba'ağa adem şehid edüb ve mezkûr lalamın ademin yıkıub alub azîm hakaret etdükten sonra Burdur'u basub anı dahi

¹⁰⁴ Uluçay, a.g.m, s. 66.

bir vechile hakaret etmiştir kaabil-i vasıf değildir. Ehl-i İslam'ın ehl ü iyali ellerinde esir burdur'dan öte Isparta ve Eğirdir deyu haber alınur...”¹⁰⁵

Topkapı Sarayı Arşivi 1416. no'daki “Vakayi-Sultan Bayezid ve Selim Han” da söyledizeler var:

.Oldı esbab-ı fesâdâta imam,

Didi hep birdir helal ile haram.

Garet itti her diyarı bî hesap

Köyleri kıldı hârab ender harâb

Didi cahil kavlidir fi'li-i nikâh

Oldı her avret rızasıyla mübah¹⁰⁶

Şah Kulu'nun insanlar üzerindeki etkisini dile getiren Top. Sar. Müz. Arş. Nr. 6187'de ¹⁰⁷şöyle denmektedir:

“Ammâ bilmeziz ki sihri mi vardır, teshiri cin mi bilür her ne defada adem siymiş ise, uğraş olmadın sınub kaçmışdır, hurûc idelinden berü bu deme değın gâlib budur.”¹⁰⁸

Kıyâmı bastırmaya Anadolu beylerbeyi Karagöz Paşa memur edildi. Adı geçen Paşa, bu işlerde deneyimli olmadığı için, kendisine verilen bu görevi pek önemsemeyip, Karabıyık Oğlu'na karşı bin kişiden oluşan az bir kuvvet göndermek istedi;. Fakat askerini toplamasına meydan kalmadan, yenildi.¹⁰⁹

Bunun üzerine Şah Kulu Kütahya'yı kuşattı ama fakat şehri alamadı.

¹⁰⁵ Uluçay, a.g.m, s. 67.

¹⁰⁶ Nejat Birdoğan, **Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik**, İstanbul, 1994, s.135.

¹⁰⁷ Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi**, C. 1, Bekir Sıtkı Baykal (Haz), Ankara, 1981 s. 93.

¹⁰⁸ Tekindağ, a.g.m, s. 38

¹⁰⁹ Refik, s. 25; Uzunçarşılı, II, s. 230.

Nejat Birdoğan'da Osmanlı askerinin yenilmesiyle ilgili şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

“Kütahya'daki asker savaş anında şah Kulu'nun askerlerinin dağıldığını görünce çıkıp yağmaya dalıyor. Öyle ki beylerbeyi Karagöz Paşa'nın yanında çok az adam kalıyor. Bundan yararlanan şah Kulu hemen paşanın üzerine yönelir ve onu öldür”¹¹⁰

Vezir-i Azam Hadım Ali Paşa, bu isyana gereken önemi vermeyip, bu meselenin Anadolu beylerbeyi ve diğerlerinin ihmalinden dolayı bu kadar büyüdüğünü söyleyerek padişahın gözünde bu olayı basite indiriyordu. Manisa valisi şehzade Korkud bu durumu merkeze yazdı. Karagöz Paşa'nın başına gelenler duyulduğunda Bayezid Han'ın hastalıkları daha da şiddetlendi ve saltanatı Sultan Ahmed'e teslim etmeye karar verdi. Ancak bu, Sultan Ahmed'in bu isyanı bastırmasına bağlıydı. Bu durumu devlet erkanı ile görüşen padişah, Hadım Ali Paşa'yı dört bin sipahi, bin yeniçeri ile Gelibolu boğazından Anadolu'ya gönderdi. Hadım Ali Paşa'nın maksadı da Sultan Ahmed'le buluşup onu tahta geçirmek için hazırlık yapmaktı.¹¹¹

Sultan Ahmed de Amasya'dan kalkıp Engürye'ye gelmişti. Etrafa bazen kardeşi Korkud'u eyaleti olan Teke'ye dönmeye mecbur etmek, bazen de kızılbaş isyanını bastırmak için yola çıktığını ima eden rivayetler yaydırıyordu. Fakat asıl istediği babası vefaat edince saltanat merkezine yakın bir yerde bulunmaktı. Bu tedbiri de Ali Paşa düşünmüştü.

Hadım Ali Paşa ile birlikte Amasya valisi şehzade Ahmed, Beyşehri veya Niğde sancakbeyi şehzade şehinşah'ın oğlu Mehmed, şehzade Ahmed'in oğlu Osman bunları tenkile memur edildiler. şah Kulu kuvvetleri Karaman Beylerbeyi Haydar paşayı'da öldürdükten sonra kuzeye doğru ilerlediler. Sefere memur şehzadeler Altıntaş (Kütahya) mevkiinde Ali Paşa ile birleştiler ve asileri bir sarp dağda sardılar. İki tarafın mücadelesi 38 gün sürdü.¹¹² şehzade Ahmet asileri tenkil edeceği yerde “saltanat bana verilmiştir” diye Ali Paşa ile gelen yeniçerileri kendisine biat etmeğe davete kalktı;

¹¹⁰ Birdoğan, s. 135.

¹¹¹ Müneccimbaşı, II, s. 429.

¹¹² Refik, s. 26.

fakat red cevabı aldı. Bu sırada sarılmış olan asiler bir yol bulup o muhasaradan kurtuldular.¹¹³ve Sivas'a çekildiler. Ali Paşa hemen bunları takibe koyulduysa da Şehzade Ahmed kendisine biat etmeyen yeniçerilere küserek Ali Paşa ile hareket etmeyip onların yanına oğlu Alâüddin Ali'yi verdi ve kendisi sancağına çekildi.¹¹⁴ Bu kayıtsızlık kapıkulu efradının teessürünü mucip oldu. Hadım Ali Paşa Çubukova'da Şah Kulu kuvvetlerine yetişerek Gedikhanı¹¹⁵ mevkiinde iki taraf çarpıştı. Karaman sipahileri aralarındaki anlaşmaya uyarak savaştan çekildiler; Ali Paşa gayret göstererek bozgunu önlemeye çalıştı. Şah Kulu'na bir ok isabet etti ve öldü.¹¹⁶

Ali Paşa'da öldürüldü.¹¹⁷ Galip durumdaki hükümet kuvvetleri de başsız kalarak ilerleyemediler, geri kalan Şah Kulu'nun kuvvetleri de İran'a gittiler.¹¹⁸ Bu irana giden 15.000 civarındaki tekelinin başında şah kulunun önceden vezir tayin ettiği en yakın adamlarından biri bulunuyordu.¹¹⁹ Bu insanların İran'a giderken yaptıklarını Hoca Saadettin şöyle açıklıyor:

“Ol kan saçanlar ise domuzlar gibi uğradıkları yerin altını üstüne getirip yağmalaya yağmalaya Tebriz'e vardılar. Yolda büyük bir kervanla karşılaşp bin kadar kervancıyı öldürdükten sonra mallarını aldılar. Enbiyanâme yazarı olan Şeyh İbrahim-i Şebüsterî hazretleri öz oğlu ile ol kervanda yolcu imiş. Hacca gitmek niyetiyle böyle bir tehlikeli yolculuğu göze almış. Kervan basanlar onu da şehit etmişlerdi. Hatta anlatılır ki, Şeyh ol kan içicilerin oğlunu öldürmeye kalkıştıklarını göricek, yalvararak kendisinin önce öldürülmesini istemiş. Ama, ol kıyıcılar buna bakmayıp sırf eza ve cefa

¹¹³ Uzunçarşılı,II, s. 230-231.

¹¹⁴ bk. Uzunçarşılı, s.231'deki dipnotta: Top. Sar. Arş. No 3062'de Şehzade Ahmed'e ait zarf: Şehzade Ahmet mektubunda kendisinin asileri takibe Ali Paşa'nın mani olduğunu (başım gittiğine razıyım sizin gitmenize kail değilim) dediğini ve yeniçerilerin de gitmesini münasip görmediklerini ve Ali Paşa'nın yanına oğlu Ali'ye terfik ettiğini yazıyor.

¹¹⁵ Solakzade'de Gökhan diye geçmektedir. Bk. Solakzade, I, s. 453. ; Tacüt-tevarih'te ise Gökçay diye geçmektedir. Bk. Hoca Saadettin, IV, s. 61.

¹¹⁶ Münecimbaşı Tarihinde Şah Kulu ile ilgili iki farklı rivayet daha bulunmaktadır.biri onun savaş sırasında kaybolduğu, ölü veya diri kendisinden haber alınmadığı,Diğer bir rivayete göre ise Şah Kulu, Şah İsmail'e iltica etmiş fakat Şah onun fitne çıkarmasından korktuğu için onu öldürtmüştür. Bk. Münecimbaşı, II, 431.; Refik ise onun savaşta tutsak edildiğini, sonra da öldürüldüğünü yazmaktadır.Bk. Refik, s.26.

¹¹⁷ Hammer, Ali Paşa'nın savaş meydanında ölen ilk sadrazam olduğunu söylüyor. Bk. Baron Joseph Von Hammer Purgstall, **Büyük Osmanlı Tarihi (2)**, C. IV, İstanbul: Üç dal neşriyat, 1989. s. 381.

¹¹⁸ Uzunçarşılı,II, s.231.

¹¹⁹ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 33.

olsun diye ilkin oğlunu öldürmüşler. Şeyh bunu göricek bir kez Allah deyip yüzü üzre düşmüş, anlar da ol durumda şehit etmişler.”¹²⁰

Bu insanlar Şah İsmail’in yanına vardıklarında, onları bin türlü itibar ve saygıyla toy alanı olan bahçeye getirtip orada kurulan gönül alan otağa ve süslü gölgeliğe indirterek görünüşte büyük ilgi gösterdi. Olan bitenler üzerinde sohbeta girişip yavaştan baş kaldırmalarının nedenlerini araştırdı. Dedi ki

“Babam Sultan Bayezid Han hazretlerinin koruyucu gölgesinde bunca zamandan berü çoluk ve çocuğunuzla ferahlık içinde yaşarken neden gerekti ki boynunu bağlılık lâlesinden çıkarub ayaklanma doruğuna tırmandın?” O da karşılık olarak;

“ Ol padişah yaşlandığından vücudünün rahatsızlığı ülkenin kargaşasına yol açtı. Ülkeye düzen getirecek önlemleri almaktan el çekti. Vezirlerin ellerini uzatmalarıyla ortaya nice zulümler çıktı. Anların ettiklerine dayanamayıp bu yolu seçtik. Özellikle Şah hazretlerinin kapısına yüz sürmek ve güzel varlığını görmek de muradımız ve gönlümüzün tek dileği idi. Kapılarında kul olmayı hora geçer hizmet sanıp kalkıp geldik. Şah da ayttı, memleketini yakıp yıkmaya ne gerek var idi? Ana da böyle yanıt verdi ki, çekegeldüğümüz bunca zulmün öcünü almak ve çevremize adam toplamayı kolaylaştırmak için yağma ve talana cesaret olundu. Şah ayttı. Bu yanıt da geçerli değildir. Hoşa giden anlayış üzere bizden yana hod sevgi duyduğun iddia idersin. Bizimle Sultan Bayezit Han arasında baba oğul töresinin geçerli olduğunu bilirken, buna el uzatmanın bize dokunacağını ne hoş aklına getürmedin? Özellikle bizim kervanımıza nasıl saldırıya kalkıştın? Tüccara saldırmak yol kesicilerin işidir. Yaptığın sözüne uymuyor ve de yalanını gerçek kılıyor diye söyleyince artık yanıt vermeye gücü kalmayıp suçunu kabul etti. Şah yeniden ayttı. Ya bu otagayı başına padişahlardan kimin izniyle koydun? Ol da ayttı ki, gaziler alâmetidir. Şah dedi. Otaga takınmak padişahlar iznine bağlıdır. Hem sen ne zamandan gazi oldun? Müslümanlar kanını haksız yere dökmek gaza mıdır? ve bu tutumunla gaza iddiasında bulunmak yerinde midir? Bu azarlayıcı konuşmadan sonra seçkin beylerinden Dev Sultan’a dönüp “bu otagadan hazzun var ise başından al başına sal” dedi. Dev Sultan da o anda otagasın alub başına takub saçma töreleri üzere Şah’a secde eyledi. O anda katında hizmette olan

¹²⁰ Hoca Sadeddin, IV, s. 65.

dev kılıklı kızılbaşlara işaret olundu. Üşüb ikisin bile kaldırub ol iki kazana attılar. Şah öteki beylerini de öldürtüp geride kalan askerlerini elden geçirdi. Beğendiğine görev verip ötekileri azad eyledi.¹²¹

Müneccimbaşı ise Şah İsmail'in gelenlerin şerlerinden korkup onları önce bölük bölük ettiğini ve her bölüğü ümerasından birinin yanına verip sonra da askerini isyana teşvik ederler, fesat çıkarırlar korkusuyla öldürttüğünden bahseder.¹²²

Ahmet Refik'te ise bu konuda şöyle bir bilgi vardır: Teke elinden İran'a sığınan Türkler o derece çok idiler ki, bundan Şah İsmail'de ürktü, onları kısım kısım ayırtmaya mecbur oldu. Türklerin başkanlarına, II. Bayezid'e karşı hangi sebeble isyan ettiklerini sorduğu zaman şu yanıtı aldı:

“-Bayezid Han çok yaşlı ve zayıf, yumuşak huylu ve nahif olup, ihtiyarlık âfetini almış devlet işlerini yönetmekten kalmış, devlet yönetiminin dizginlerini vezirlerine teslim etmekle ülkeyi sarsıntı ve kargaşalık gelip, uyruğu altındaki halk ayak altında çiğnendi. Zulümlerine dayanamayıp bu yolu seçtik.”

Şah İsmail bunları uzun ve anlamsız sorularla yordu. Sonuçta, hepsine ihanet etmekten geri durmadı. Nedeni de, onların kendisine taraftar bir fikirde bulunmayışları idi.¹²³

Baki Öz bu konuda şöyle demektedir: “Şah İsmail bu dönem Osmanlı yönetimiyle iyi ilişkiler içerisinde olmayı yeğliyordu. II. Bayezid'in gevşek tutumu ona Anadolu'da rahat çalışma olanağı yaratabiliyordu. Bu tür ayaklanmalarsa Osmanlılar'ca Şah İsmail'e bağlı görülecek ve sıkı önlemler alınabilecekti. Bu nedenler Şah İsmail bu aşamada, siyasasına ters düşen ve kendi istemi dışındaki bu tür eylemlere izin vermek istemiyordu. Şahkulucuların cezalandırılması, birçoğunu öldürtmesi bu yüzdendi. Ahmet Refik'in Şah Kulucuları “kendisine yandaş bir düşüncede” bulmayışını yazması bu açıdan anlamlı olması gerek. Şu bir gerçek ki devlet siyasası nerede olursa olsun, devletin çıkarlarını ön planda tutar. Bir noktada kendi amacı için kullandığı bu insanları, çıkarına ters düştükleri an dışlaması ve kılıçtan geçirmesi bu açıdan öğretici olmalı.

¹²¹ Hoca Sadeddin, IV, s. 66- 67.

¹²² Müneccimbaşı, II, s.432.

¹²³ Refik, s. 26-27.

Oysa, Şah İsmail Anadolu Türklüğüyle yola çıkmıştı, Anadolu Tüklüğü içinse Şah İsmail bir umut kapısıydı. Ama devlet siyaseti pekte insanların hayallerinde yaşattıkları gibi toz pembe değildir. Çoğu kez hoşgörüsüz ve katıdır. Burada gerçekleşen de siyasetin bu yanı. Gerçi Şah İsmail'in de durumunu göz önüne almak gerekir. o da Osmanlı'nın sert önlemler almasına yol açacak ortam yaratmaktan çekiniyordu.”¹²⁴

İsmail H. Uzunçarşılı ise İran'a göç eden bu insanların ileri gelenlerinin öldürülme sebebi olarak Tebriz'den Anadolu'ya gelmekte olan beş yüz kişilik bir tüccar kafilesine baskın yapıp, onları öldürmelerini göstermektedir. Bundan dolayı ticarete ve tüccarı himayeye büyük önem veren Şah İsmail de bunların ileri gelenlerini öldürmüştür.¹²⁵

Bu isyanla ilgili Alman bilgin Prof. Sohrweide'ye göre ayaklanma Şah İsmail'ce yönlendirilmemiştir. Anarşist bir kişilik taşır. O ayaklanmayı, “ yitirecek bir şeyi olmayan insanların acımasızca, köyleri körü körüne yıkıp, yağma ve ölüm saçmaları” biçiminde betimler.¹²⁶

Şah kulu isyanının bastırılmasından sonra Teke ve Hamit sancağı (Isparta) köylerinin kızılbaş reayasının bir bölümü oturdukları yerleri bırakarak İran'a geçmişlerdir. Bu ayaklanmadan sonra II Bayezid, Teke ve Hamit yöresinde bulunan Şii Alevileri 1501 de olduğu gibi yeniden Mora yarımadasına sürgün etmiştir¹²⁷. Bu cibrî göçler ya da sürgünler sonucunda bu bölgelerdeki kimi köyler baştan başa boşalarak mezraya dönüşmüştür.¹²⁸

Şah kulu ayaklanması çok insanın ölümüne ve bir çok bölgenin korkunç bir şekilde yağma ve tahribine sebep olmuştur. Dini inanç ve davranışları, taraftarları üzerindeki hudutsuz nüfuzu ve Osmanlı askerinin onun manevi kuvvetinden korkmaları bakımından Şah Kulu, Selçuklular devrinde 1240 yılında onun gibi dehşet verice bir

¹²⁴ Baki Öz, **Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları**, İstanbul, 1992, s. 173.

¹²⁵ Uzunçarşılı, II, s. 231.

¹²⁶ Öz, *Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları*, s. 167.

¹²⁷ Sümer, s. 171.

¹²⁸ Arslan, s. 319.

isyân çıkaran Baba İshak ile mukayese edilebilir.¹²⁹ Ayrıca Baba İshak olayındaki gibi burada da isyancılar yanlarına kadınlarını ve çocuklarını da almışlardı.¹³⁰

Bu isyân bir dönüm noktası gibi olmuştur. Çünkü ileriki bölümde bahsedeceğimiz kızılbaşların katline dair fetvalar bu isyândan sonra verilmeye başlamıştır. Çünkü bu isyândan önce bu tarz fetvalara rastlanmamaktadır.¹³¹

B. NUR HALİFE İSYANI

1512 yılında, II. Bayezid'in padişahlığının son dönemlerinde¹³², Şah kulu isyânının akabinde meydana gelen bu ayaklanma Safevi devleti ile yakın bağlantılı olup doğrudan Şah İsmail'ce yönlendirilen tek ayaklanmadır.¹³³

İktidar boşluğunun olduğu ve şehzadeler arasında kıyasıya taht kavgalarının yaşandığı bu dönemde, Osmanlının karışık durumundan yararlanan Şah İsmail halifelerinden Rumiye'li¹³⁴ Nur Ali'yi Anadolu'ya gönderir. Koyulhisar'a gelen Nur Ali Halife'nin etrafına üç dört bin kişi toplanır, üzerlerine gönderilen Faik Paşa kumandasındaki üç dört bin askeri yenen isyancılar Tokat üzerine yürürler ve Tokat ileri gelenlerinin onları iyi karşılamaları üzerine Tokat'ı alarak burada Şah İsmail adına hutbe okuturlar.¹³⁵ Daha sonra Tokat halkının muhalefet etmesi sebebiyle isyancılar şehri yakıp yıkarlar¹³⁶

¹²⁹ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 34.

¹³⁰ Öz, *Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları*, s. 167.

¹³¹ İkinci, s. 173.

¹³² Bazı yazarlara göre ise bu ayaklanma Yavuz Sultan Selim tahta geçtikten sonra olmuştur. Bk. Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü* s. ;Üzüm, s. 550.

¹³³ Bozkurt, s. 52.

¹³⁴ Osmanlı'da Sivas, Şebîn Karahisar, Tokat, Amasya sancaklarının bulunduğu bölgeye Eyalet-i Rum denilirdi. Bütün Anadolu'ya verilen Rum adından ayırmak için de buraya Rûmiyye-i Suğra (küçük Rum) deniliyordu. Bk. Nihat Çetinkaya, *Kızılbaş Türkler Tarihi, Oluşumu ve Gelişimi*, İstanbul, 2003, s. 352 dipnot.

¹³⁵ Uzunçarşılı, II, s. 229.

¹³⁶ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.34-35.

Bu yöredeki Avşar, Varsak, Karamanlı, Turgutlu, Bozoklu, Tekeli, Hamidelli¹³⁷ aşiretlerinden etraflarına toplananlarla sayıları 20 bini bulur.¹³⁸ Ahmet Refik bu insanların Osmanoğullarından bîzar olan Anadolu halkı olduğunu dile getirmektedir.¹³⁹

Bu insanlar hakkında Hoca Saadettin: “ol tarafın Türkü, kızılbaş tutkun idiler” demektedir.¹⁴⁰

Solak-zâde’de “ Yanına yirmi bin miktarı adem ve savaşçı ile savaş medanının ölü yiğitleri olan soysuz Etrak(Türkler) cem oldu” diyerek bu olayı, “ bu tarafın soysuz Türkmenleri, arsız ve idrâksiz âdemleri, geniş mezhepli olup, ekserisi Kızılbaş idiler. Memleketin reâyâsından pek çok dinsiz ve kötü düşüncelileri bir araya toplayarak, Osmanlı memleketlerini pâyimal ettiler.” diye bahsetmektedir.¹⁴¹

Amasya valisi şehzade Ahmed, ayaklanmayı bastırmak için yularkıstı Sinan Paşa’yı isyancılar üzerine gönderdi. Gönderilen bu ordu isyancılar karşısında mağlup oldu ve Sinan Paşa 2000 askeriyle öldürüldü. Sivasa yönelen isyancılar, burayı kuşattılar.

Bu sırada Şehzade Murad, etrafında kendisine bağlı 10000 kişiyle kızılbörk giyerek kızılbaş olur¹⁴² ve Nur Ali Halife’ye katılır.

Uzunçarşılı, Şehzade Murad’ın kızılbaşlığı ile ilgili Top. Sar. Ar. Nr. 6522’ye dayanarak Murad’ın kızılbaşlardan taç giyerek onlarla ittifak ettiğini dile getiriyor.¹⁴³

Sultan Ahmed’in oğlu şehzade Murat’ın kızılbaş olmasıyla ilgili Celâl-zâde, Selim-nâme adlı eserinde farklı bir yaklaşımda bulunur şöyle ki; Amasya’da bulunan sultan Ahmed’in yakınındakiler Yavuz’a karşı mücadelenin devam edebilmesi için askere ihtiyaç olduğundan bahsederler ve buldukları bölgede kızılbaşların fazla olmasından dolayı bir şehzadenin kızılbaş olması durumunda onların kendilerine tabi olacaklarından ve böylece onlarla oluşturacakları ordu ile Yavuz Sultan Selim’e karşı

¹³⁷ Uzunçarşılı, II, s. 229.

¹³⁸ Refik, s. 27, Hoca Saadettin, IV, s. 84; Solakzade, I, 461.

¹³⁹ Refik, s. 27.

¹⁴⁰ Hoca saadettin, IV, s. 84.

¹⁴¹ Solakzade, I, s. 461.

¹⁴² Doğan Avcıoğlu, Türklerin Tarihi, C. 5, İstanbul, 1982, s. 2245.

¹⁴³ Uzunçarşılı, II, s. 249 dipnot.

koyacaklarından hareketle şehzade Ahmed'in büyük oğlu Sultan Murat'ı kasıtlı olarak kızılbaş yaparlar ve kızıl taç giydirip, kasıtlı olarak İslami geleneği bıraktırırlar. Bu yapılanlar işe yarar ve Sijultan Murat'ın etrafında yirmi binden fazla silahlı kızılbaş toplanır. Bunun üzerine Sultan Murat onlara Sultan Ahmed'e yardım etmeyi teklif edince onlar ise bu teklife karşı ona Şah İsmail'e gitmeyi teklif etmişlerdir.¹⁴⁴ Sümer de Celalzade ile aynı görüşü paylaşır ona göre de bunların kuvvetlerinden istifade etmek için Sultan Murat kızılbaş olmuştur¹⁴⁵

Sonunda Nur Ali Halife beraberindeki Türkmenlerle beraber o zaman İran'a ait olan Erzincan'a Şah İsmail'in yanına döner. Yaptıklarına karşılık olarak Şah İsmail de onu Erzincan valiliğine getirir. Şehzade Murat'ta Tebriz'e giderek Şah İsmail'e sığınır ve bu sırada tahta çıkan Şehzade Selim onu şahtan geri ister, geri vermedikleri gibi giden elçiyi de öldürürler.¹⁴⁶ Şah İsmail Sultan Murad'a bir makam ve dirlik verir, dirliğine giderken de ölür (1513) ve Şeyh Ali Sehl-i İsfahâni'nin merkadına gömülür.¹⁴⁷

Solakzade ise Acem diyarına firar eden Şehzade Murad'ın, Şahın yanında dört yıl kaldıktan sonra bir gün maktul bulunduğu ve katilinin kim olduğunun bilinmediğinden bahseder.¹⁴⁸

Sultan Ahmed'in de Safevilere yönelme eğiliminde olduğu söyleyen bazı yazarlar mevcuttur¹⁴⁹ ki bunların tespitleri birazdan vereceğimiz bilgiyle çelişmektedir. Şöyle ki: Yavuz Sultan Selim'in, Şehzade Ahmet üzerine harekete geçmesi üzerine, Ahmed doğuya doğru çekildi, Divriği'de bulunuyorken, Şaha sığınan oğlu Sultan Murad'dan Şah İsmail'in kendisini kumandanlarından Rumlu Div Ali ve yirmi bin kişilik bir ordu ile gönderdiğini bildiren bir mektup aldı. Murad aynı mektupta babasını Erzincan'a çağırıyor ve bu ordu ile Üsküdar'a kadar gidebileceğini yazıyordu. Kızılbaşlardan nefret eden Sultan Ahmed çok nazik bir durumda olduğu halde, oğlunun bu teklifini reddetmiş ve mektubunu üzüntüsünden parçalamıştır.¹⁵⁰

¹⁴⁴ Celal-zâde, s.513.

¹⁴⁵ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 35.

¹⁴⁶ Mustafa Çetin Varlık, "Çaldıran Savaşı", *DİA*. C. 8, İstanbul, 1993, s. 193.

¹⁴⁷ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.36, dipnot.

¹⁴⁸ Solakzade, II, s. 89.

¹⁴⁹ Bkz: Çetinkaya, s. 353.

¹⁵⁰ Uluçay, s. 139-140.

Önceki isyanlarda görüldüğü gibi bu isyanda da isyancıların yanlarında kadınları ve çocukları da bulunuyordu.¹⁵¹ Baki Öz, bu durumun Türkmenlerin genel özelliği olmasının yanısıra İran'a yerleşmeye gittiklerinin de göstergesi olduğunu söylüyor¹⁵²

Çaldıran savaşında şahın ordusunda savaşan, Rumlu Nur Ali Halife bu savaşından sonra, Ak-Koyunlu Türkü olan Bıyıklı Mehmed tarafından bugün Tunceli'ye bağlı Ovacık yöresindeki Tekir yaylağı'nda öldürülmüştür.¹⁵³

Bazı yazarlara göre ise Nur Ali Halife çaldırandan önce öldürülmüştür.¹⁵⁴ Tansel'e göre ise Nur Ali çaldıran öncesi Kadı zade Hoca Bey adlı biri tarafından öldürülmüş. Bıyıklı Mehmet Paşa, Nur Ali'nin başıyla beraber İstanbul'a 600 kızılbaş burnu göndermişti.¹⁵⁵

II. YAVUZ SULTAN SELİM DÖNEMİ İSYANLARI

A. ÇALDIRAN SAVAŞI

Şah İsmail'in sebep olduğu son karışıklıklar sırasında Anadolu'da 50.000 kadar insan öldü ve pek çok ev yağmalandı. Yavuz Sultan Selim padişahlık tahtına oturduğunda Şii propagandası saraya kadar uzanmıştı. Yukarıda Şehzade Ahmed'in oğlu Murad'ın Kızılbaş olduğundan ve İran'a iltica ettiğinden bahsetmiştik. Bu durumla ilgili tarihçilerin farklı yorumlarını da dile getirmiştik. Bu durumu öğrenen Sultan Selim bu şehzadeyi şahtan geri istediye de şehzade geri yollanmadığı gibi giden elçi de öldürülmüştü. Ülkesinin içinde bulunduğu sıkıntıyı gören Sultan Selim, Safevi meselesini kesin olarak çözmeye karar verdi.¹⁵⁶

¹⁵¹ Tansel, *Sultan II. Bayezit'in Siyasi Hayatı*, s. 81.

¹⁵² Bk. Öz, *Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları*, s. 174.

¹⁵³ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 39.

¹⁵⁴ Uluçay, *Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?*, s. 130-131.

¹⁵⁵ Tansel, *Sultan II. Bayezit'in Siyasi Hayatı*, s. 81.

¹⁵⁶ Varlık, s.193.

Ali b. Abdilkerim, ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı durumla ilgili sultana bir rapor sunmuş ve bu raporun son maddesinde kızılbaşlığın tehlikeli bir hal aldığından hareketle bu konuda uzun açıklamalarda bulunmuştu. Bu izahında özetle şöyle demektedir: “Şah İsmail Horasan ve Irak’ı aldıktan sonra gözünü Osmanlı ülkesine çevirmiştir. Anadolu’da bulunan Rafizi, Babaî, Batınî, Kalenderî, Haydarî, Abdal ve Şeyyadları kendisine bağlamıştır. Bu gruplar Şah İsmail’e nezir adı altında bir nevi vergi vermekte , şeyh Bedreddin taraftarları da onu desteklemektedirler. Hatta bunlar İran seferi için davet edildiklerinde “Tımar hatırı için ere kılıç çekilmez” diyerek kimi tımarından vazgeçip kılıcını mühürleyip Şah’a gitmiştir. Bunlara göre bir sünniyi öldürmek bir kafiri öldürmek kadar sevaptır. Bunlar “Şah” diye diye Osmanlıyı yıkmak isterler. Bizler neden “Allah Allah” diye çıkmayız. Bunlar Allah’ın kelamını inkar ederler, Allah’ın dinini yıkmak için savaşır; şerre, kötülüğe hizmet ederler. Onların müridleri birbirine secde eder, şarap, afyon ve esrar kullanırlar. Ey güzel Sultan Selim, İslam gayreti sizde kalmıştır.” Böylece Ali b. Abdilkerim yazdığı bu raporla Sultan Selim’i Şah İsmail’e karşı savaşmaya teşvik etmiştir.¹⁵⁷

Padişahın Safevilere karşı savaş açabileceğine ve bu savaşın meşru olacağına dair alimlerden fetva alması gerekiyordu. Her şeyden evvel kızılbaşlar hakkında verilecek fetva, büyük bir önem taşıyordu. Kanlı bir olaya meşruiyyet verecek olan bu fetvayı kaleme almak ve bu satırların altına imza koymak cidden zordu Kanaatimize göre padişah, bilginlerden bazıları ile görüşmüş ve onların sadece bu husustaki fikirlerini öğrenmiştir. Fakat bütün alimlerin aynı fikir etrafında birleştikleri, ulemanın fetva ile ilgili makamında bulunan Zenbilli Ali Cemalî Efendi’nin bu fikre katıldıkları şüphelidir.¹⁵⁸

Şii İranlılarla savaşmak için İstanbul müftüsü Sarıgürz Nûreddin Efendi (Saru Görez adıyla meşhur Müfti Hamza) ve Kemalpaşazâde, Ali b. Abdilkerim, Sungurî Hasan b. Ömer, Molla Arab gibi İslam alimlerinden fetvalar aldı¹⁵⁹

Müftü Hamza’nın bu konudaki fetvası şöyledir:

¹⁵⁷ Ekinci, s. 167; Ahmet Uğur, **Yavuz Sultan Selim**, Kayseri, 1989, s. 53-54.

¹⁵⁸ Selahattin Tansel, **Yavuz Sultan Selim**, Ankara, 1969, s. 34.

¹⁵⁹ Varlık, s. 193; Ekinci, s. 166.

“Erdebiloğlu İsmail’in yani Şah İsmail’in reisleri bulunduğu kızılbaşların, Peygamberin şeriatı, sünneti, İslam dini ve Kuran ile alay ettiklerini, Allah’ın haram kıldığı şeylere helal dedikleri, şeriat kitaplarını tahkir ederek ateşte yaktıklarını, sünni ulemayı öldürdüklerini, mescitleri yıktıklarını, Ebubekir ve Ömer’e sövdüklerini, bunların hilafetlerini inkar ettiklerini, Peygamberin eşi Âişe’ye iftira ederek sövdüklerini, Şah İsmail’i Allah yerine koydukları için ona secde ettiklerini ve daha bunlara benzer bir çok kötülükler yaptıklarını söylemek suretiyle sunnilerin en hassas noktalarına dokunuyor onları tahrik ediyordu. Suçları bu surette ortaya koyan fetva sahibi, bu suçların kendi katında ve bâki ulemâ-i İslam katında tevatürle mâlum olduğunu söyleyerek ve kitaplara dayanarak hükümlerini şu surette sıralıyordu: “ Kızılbaşlar kafirdir, mülhiddir. Onların taraflarını tutanlar da böyledir. Bunları öldürmek topluluklarını dağıtmak bütün müslümanlar için vacip, hatta farzdır. Bunlarla yapılacak çarpışmada ölenler şehiddir ve cennete gideceklerdir. Karşı taraftan ölenler ise cehennemlidir. Kafirlerden çok daha fena olan kızılbaşların kestikleri ve avlandıkları hayvanlar pistir. İster başkalarından, isterse kendi aralarında olsun aldıkları kadınlar için kıydıkları nikahlar batıldır. Kızılbaş olan bir bölgenin erkeklerini İslam sultanı öldürmeli, bunların mallarını, kadınlarını ve çocuklarını müslüman gazilere taksim etmelidir. Yakalandıktan sonra bunların tövbeleri kabul edilmemeli ve kendileri öldürülmelidir.”¹⁶⁰

Şah İsmail’le savaşılabileceğine dair fetva verenlerden biri de Kemal Paşazâde’dir. Hatta bu husus için müstakil bir risale yazmıştır. “Fetevay-ı Kemalpaşazâde Der Hakk-ı Kızılbaş”adını taşıyan risalesinde, Şah İsmail ve avanelerini kafirlikle suçlamaktadır ve onlarla savaşılan biri galip gelirse gazi, ölürse de şehit olacağını belirtmektedir.¹⁶¹

Bu hususta fetva veren alimlerden bir diğeri de Sungurî Hasan b. Ömer’dir. O da “Elsine-i nasda Kızılbaş demekle ma’ruf taife-i rezilenin hezeyanlarını mübeyyin bir risale-i müstakille” adlı bir risale kaleme almıştır. Üç bölüm halinde yazdığı risalesinde özetle şöyle der: “...Bu nice ehl-i fesad Erdebil Şeyhi, Şeyh Haydar oğlu İsmail’i serdar edip ümmet-i din üzerine bağı ve huruc eylediler. Şam-ı Şerif kurbunde ve Cebel-i

¹⁶⁰ Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 35-36.

¹⁶¹ Ekinci, s. 167-168.

Ben-i Amir'den ki Şia ve Rafedî(Rafizî)'nin mecmaıdır. Anda Tecammü edüp murdar ehl-i cidal kıdve-i eimme-i dalal, Abdu'l-Al nam bir rafidîyi, mel'un İsmail'e karin ve ol mezheb-ı batıla eşaatte zahir ve muin olup Şeyhü'l İslamları namına Şeyhü'l-Küfürleri oldu..."

Sungurî, giriş mahiyetinde yazdığı bu bölümden sonra birinci bölümde "ol taife-i dalalet Şia'nın bazı evda-ı senielerini zikr beyanındadır" diyerek Kızılbaşların Ehl-i Sünnet tarafından reddedilmiş bazı özelliklerini saymaktadır. Bu özellikleri şöyle özetlemek mümkündür:

"Mut'a nikahını caiz görürler.

Cumayı haram kılarlar.

Şeyheyne şetm-ı sebb ederler, bu sebb işini dinlemeyi ibadet sayarlar ve bundan dolayı Cuma sevabı kazandıklarını zannederler.

Namazı cemaatle kılmazlar.

Onlara göre imam-ı masum mevcut olmadığı için cihad meşru değildir.

Hilafet Hz. Ali'nin hakkıdır, ilk üç halifenin hilafetini meşru saymazlar.

Risalenin ikinci bölümü Kızılbaşlar'ın edille-i katıa ile fık ve tekfiri babındandır. Burada;

Hz. Allah'ın imamlara intikal ettiğine inanırlar.

Hz. Cebrail'in tebliğ-i risalette hata ettiğine inanırlar.

Şaha secde edip mukabilinde sevap umarlar.

Hülefay-ı Selaseyi tekfir ederler.

Bazı sahabeleri, Hz. Ali'ye muhalefet edip, Hz. Ebubekir'e biat ettikleri için tekfir ederler.

Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerine muhalefet ederler. Mesela "Allah rıdavan ehlinen razıdır"¹⁶² ayeti bunlardan biridir. Rıdvan ehlinin kafir olmaları, ayete göre muhaldır. Halbuki Kızılbaşlar bu sahabelerin bazısını tekfir ederler. Bu ise Kuran'ın bir ayetini inkar demektir ve ilhad sebebidir.

Hz. Aişe'ye kazf etmekle(iftira etmekle), Kuran'ın bu husustaki hükmünü inkar etmiş olurlar. Üstelik Hz. Aişe'ye yaptıkları bu iftirayı, sevap zannıyla yapmaktadırlar.

Hasan b. Ömer, üçüncü bölümde ise "Ehl-i kible tekfir edilemez. Bunlar nasıl tekfir ediliyor" diye mukadder bir suale cevaben de şöyle der: "İslam'a münafi ahval ve etvar olmadığı zaman bu hüküm geçerlidir. Ama bunların İslama muğayir çok ahval ve akvalı var" şeklinde cevap verir.¹⁶³

Ayrıca Mevla Vaiz Arab ismiyle meşhur olan Muhammed b. Ömer b. Hamza da Rafiziler ve bilhassa Erdebil müntesiplerini kubh ve zemm ederek onların yaptıklarını kötülükleri ve rezillikleri, gezdiği ve seyahat ettiği yerlerdeki insanlara anlatmıştır. Vaiz Arab, Halep, Şam, Tebriz, Erdebil, Bursa, İstanbul ve civarlarını gezmiş olduğundan kızılbaşları yakinen tanıyordu.o da Sultan Selim'i kızılbaşlara karşı savaş açmaya teşvik etmiştir.¹⁶⁴

Bu fetvaları alan Yavuz Sultan Selim Şah İsmail'le yapılacak savaşta ülkedeki kızılbaşların isyan çıkarıp, tehlikeli bir hal almalarından korktuğu için Anadolu'daki İran taraftarlarını tespit ettirmiş. Yaklaşık 40.000 kişi liste halinde belirlenmiş ve bunların elebaşları öldürülmüş, hapsedilmiş, diğerleri de başkalarına ibret olacak biçimde yola getirilmiştir.¹⁶⁵ Böylece hem Anadolu'yu hem de ordusunun gerisini emniyet altına aldı.

¹⁶² K. Kerim, 48/18.

¹⁶³ Ekinci, s. 171-173.

¹⁶⁴ Ekinci, s. 173.

¹⁶⁵ Uzunçarşılı, II, s.258; Hoca Sadeddin, IV, s. 176 Uğur, s.55.; Varlık, s. 193.

Öldürülen kızılbaşların sayısı ile ilgili farklı yorumlar da mevcuttur. İsmail Hami Danişmend, bu sayının memurların ifradı yüzünden 40 binden fazla olduğunun rivayet edildiğini belirtmektedir.¹⁶⁶

Tarihçi Akdağ ise bu sayıyı fazla mübalağalı bulmaktadır: “Şah İsmail’e bağlılıkları, sadece dini inanç olma çizgisini aşarak para yardımı, asker olarak gidip ordusuna katılma, kızılbaşlık propagandası yapmak ve şaha casusluk etmek gibi yollarla hizmet ettikleri sabit olanlar hakkında kovuşturma başladı; yakalananlar suç derecesine göre ya yerlerinden sürülüyorlar (özellikle Rumeli tarafına), ya da hapis ve idam ediliyorlardı.

Faruk Sümer ise: 40 bin kızılbaşın bir kısmının öldürülmesi bir kısmının da hapsedilmesi ile ilgili olarak Osmanlı müverrihlerinin sözlerini abartılı bulduğunu bu kadar çok insanın öldürülmesi ve hapsedilmesinin çok önemli bir mesele olduğunu daha sonraki arşiv vesikalarının, bunlardan ancak faal olanların öldürüldüğü, hapsedildiği ya da sürgüne gönderildiğini gösterdiğini söylemektedir.¹⁶⁷

Savaş durumunda ülke içinde tehlike oluşturacak zümreleri etkisiz hale getirdikten sonra asıl hedefi olan Şah İsmail’e haddini bildirmek için 1514 yılının mart ayında Edirne’den İstanbul’a varıp Beşiktaş’tan Üsküdar’a geçmiş, Maltepe ve Bursa Yenişehir’de konaklamıştır.

Yavuz Sultan Selim Maltepe’de iken ordu içinde tevkîf edilmiş olan “Kılıç” adındaki bir İran casusu ile Şah İsmail’e bir mektup göndermişti. o mektubunda şöyle diyordu:

“Bayındıriler’i perişan ettikten sonra şark vilayetlerine musallat oldunuz. Zındıklığı, mülhidlikle birleştirerek bunca fitneler çıkardınız. Şeyheyn-i mükerrermin (Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer)’e şetm etmeniz (hakaret etmeniz) ve diğer fesatlıklarınızın katli icab ettirdiğine fetva verilmiştir. Safer’de o tarafa teveccüh edeceğim. Kılıca yapışmazdan evvel İslam teklifi Şeriat hükmüdür. Tevbe ve istiğfar

¹⁶⁶ Danişmend, II, s. 7.

¹⁶⁷ Sümer, s. 36.

ediniz; atlarınızın ayaklarının bastığı yerleri geri veriniz. Böyle yapmazsanız zorbalıkla aldığımız memleket, askerlerimiz tarafından zapt olunacaktır Safer 920”¹⁶⁸

Zındıklık ve mülhidlikle suçlanıp İslam’a davet edilen Şah İsmail’e bu mektubu götüren Kılıç adı verilen kişi önceden halife namıyla Şah İsmail tarafından Anadolu’ya gönderilen hem casusluk yapan hem de halkı Şah İsmail’e bîate davet eden bu yüzden de yakalanmış ve hapsedilmiş bir kızılbaşdır. Şah İsmail onun getirdiği mektubu aldıktan sonra Kılıç’ı öldürtmüştür.¹⁶⁹

Yavuz bu mektuptan az bir zaman sonra, Şah İsmail’e ikinci bir mektup daha gönderdi. Bu mektubunda

“Davete icabet edip uzun yolları kat’ ile memleketine girdik; fakat sen meydanda görünmüyorsun. Padişahların ellerindeki memleket onların nikahlısı gibidir; erkek ve yiğit olanlar kendisinden başkasının ona elini dokudurtmazlar; halbuki bunca gündür askerimle memleketine girip yürüyorum, hala senden bir haber yok. Seni korkutmamak için askerimden kırk bin kişiyi ayırıp Sivasla Kayseri arasında bıraktım; hasma mürüvvet ancak bu kadar olur. Bundan sonra da saklanıp gözükmeyen erkeklik sana haramdır, miğfer yerine yaşmak ve zırh yerine çadır(çarşaf) ihtiyar eyleyip serdarlık ve şahlık sevdasında vaz geçersin.”¹⁷⁰ bu mektupla beraber ona hırka, asa, misvak ve şeyhlere mahsus bir de kuşak gönderdi. Yavuz bunları göndermekle Şah İsmail’in menşeiini hatırlatarak onunla alay ediyordu.¹⁷¹

Yavuz, en son Erzincan’dan tarihlenmiş ve Türkçe yazılmış- ki diğer mektuplar farsça yazılmıştı- üçüncü bir mektup gönderdi. Bu mektupta da, Şah İsmail’i korkaklıkla itham ediyor ve onu harb meydanında buluşmaya davet ederek mektubuna son veriyordu.¹⁷²

Osmanlı ordusu Yassıçemen’de iken, bir Acem sefiri gelerek Yavuz’un her üç mektubunun da cevabını getirdi. Bu mektuplarla beraber bir de afyon dolu bir altın kutu

¹⁶⁸ Uzunçarşılı, II, s. 260.; Hammer, III, 420. Ayrıca mektubun tamamı için bk. Hoca Sadeddin, C.IV, s. 177-180.

¹⁶⁹ Hoca Saadettin, C. IV, s. 176-177. ; Uzunçarşılı, s. 260.

¹⁷⁰ Uzunçarşılı, II, s. 261.

¹⁷¹ Hammer, C. III, s. 422.

¹⁷² Hammer, C. III, s. 422. Uzunçarşılı ise ikisi Türkçe ikisi Farsça yazılmış dört tane mektup gönderildiğinden bahsediyor. Bk. Uzunçarşılı, s. 261 dipnot.

getirmişti. Şah İsmail’de cevabi mektuplarında, Selim’i harbe sevk eden sebepleri anlamadığını belirttikten sonra barış talebinde bulunuyordu. Selim’in tahta oturuşundan önce aralarında dostça münasebetler bulunduğunu, eski durumun devamından yana olduğunu, Selim’in mektuplarındaki ifadelerin bir padişaha layık olmadığını, bu mektuplarının şüphesiz afyon ile sarhoş olmuş katiplerin eseri bulunduğu için elçiye beraber bir kutu afyon gönderdiğini ifade ediyordu. Ayrıca irade-i İlahiyyenin az zaman içinde ortaya çıkacağını, savaşmaktan vazgeçmesini, vazgeçmediği takdirde kendisinin de savaşa hazır olduğunu bildiriyordu. Diğer taraftan, iki hususun kendisini Anadolu’ya karşı harekettten alıkoyduğunu, bunlardan birinin Anadolu halkından çoğunun atalarının müridleri olduğunu, diğerinin de gaza ile tanınmış bir hanedana karşı eskiden beri duyduğu derin sevgi ve saygı olduğunu dile getiriyordu.¹⁷³

Gerçekte II. Bayezid’in afyonkeşliği sebebiyle oğlunun da babası gibi olduğunu ima etmek için Şah İsmail afyon göndermiştir.¹⁷⁴

Yavuz, şah İsmail’in mektubu getiren elçisine, afyon getirdiğinden dolayı sinirlendi. Ona işkence ettirerek bazı bilgiler aldı. Bilgileri aldıktan sonra da parça parça ettirdi Şehzade Murat’ı teslim almak için İran sarayına Selim tarafından gönderilen elçiye de onlar aynı muameleyi yapmışlardı..¹⁷⁵

Yolda iki tane esir ele geçirdiler. Yavuz bunlarla Türkçe yazılmış bir mektup daha gönderdi. Bu mektubunda Şah İsmail’i korkaklıkla itham edip, bir kadın elbisesi gönderiyordu.¹⁷⁶

Ordu Konya’ya gelince, padişah Mevlana Celaleddin Rumî’nin türbesini ziyaret ederek yüz bin akçe sadaka dağıttı; bütün tımarlı sipahiye de bin yüz akçe terakki verilerek Kayseri ve sonra da Osmanlı’nın doğu sınırı olan Sivas’a gelindi; burada ordu yoklaması yapıldı ve orduda yüz kırk bin asker olduğu görüldü, bu askerlerden yaşlı, hasta ve yaşı küçük olan kırk bin kişi ayrılarak İskender Paşa kumandasında sivas ve kayseri arasına yerleştirildiler. Bunlar hem içten hem de dıştan

¹⁷³ Hammer, C. III, s.423. ;Sümer, *Safevi Devleti’nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 38.

¹⁷⁴ Uzunçarşılı, II, s. 263.

¹⁷⁵ Münecçimbaşı, II, s. 458.

¹⁷⁶ Hammer, III, s. 424-425.

gelebilecek bir saldırıya karşı güvenlik önlemi olarak bırakıldılar.¹⁷⁷ Ve yüzbin kişilik bir orduyla İran'a sınır olan Suşehri'nden geçerek İran topraklarına girdiler. Fakat Osmanlı askerini bir sıkıntı bekliyordu. Şah İsmail'in batı hududu kumandanı Ustaclu oğlu Mehmed Han, Osmanlı ordusunun geçeceği yerleri yakıp yıkarak oraları çöle çevirmişti bu yüzden orduda yiyecek sıkıntısı yaşanmaya başlamıştı¹⁷⁸, ayrıca Dulkadir beyi Alâüddeve'de zahire kollarını vurarak bu sıkıntıyı arttırmakta idi. Fakat bu sıkıntı darlık olup kıtlık değildi çünkü Yavuz Sultan Selim donanmayla Trabzon limanına erzak sevkiyatı yaptırmıştı. Bu erzaklar deve ve katırlarla orduya ulaştırılıyordu. Ayrıca Gürcü kralından da orduya yiyecek yollaması istenmişti.¹⁷⁹ Gürcü kralı da iki bin koyun.¹⁸⁰ ve bir miktar balmumu göndermiştir.¹⁸¹

Orduda ki bu yiyecek sıkıntısı ve İran topraklarına ait Erzincan'a girildiği halde düşmanın ortaya çıkmamasından dolayı asker, kumandanlar ve vezirler geri dönülmesini padişaha söylemek istediler. padişahın Tebriz'e doğru gidileceğini söylemesi üzerine korkup bir şey diyemediler ve padişahın sevip güvendiği karaman valisi Hemdem Paşa'yı padişahla konuşması için devreye soktular, durumu padişaha arzeden Hemdem Paşa derhal öldürüldü. Padişahın bu hareketi verilen kararın kesin uygulanacağını bildirmek içindi ve bu durum ordu da bir sessizlik yarattı.¹⁸²

Fakat Eleşird'in Sakallı Konağı mevkiine gelindiğinde bu defa yeniçeri ocağı tahrik edildi ve “düşman meydanda yok; bu harab yerlerde ilerlemek, askeri beyhude telef etmektir; geri dönelim” tarzında padişahın çadırına mektuplar bıraktılarsa da Sultan Selim bu kuru gürültülere pabuç bırakmamıştır.

En sonunda yeniçeriler padişahın çadırına kurşun sıkacak kadar işi ileriye götürmüşlerdir. Sultan bu işi yapanları bildiği halde ses çıkarmamış ve yeniçerilerin içine girip kısa, katî ve acı bir konuşma yapmış bu sırada şahın Hoy kasabasında

¹⁷⁷ Hoca Sadeddin, s. 183; Uzunçarşılı, s. 262; Varlık, s. 193.

¹⁷⁸ Hoca Sadeddin, s. 183.

¹⁷⁹ Uzunçarşılı, II, s. 263.

¹⁸⁰ Ekinci, s. 174.

¹⁸¹ Uzunçarşılı, II, s. 264.

¹⁸² Uzunçarşılı, II, s.264.

bulunduğu ve Çaldıran'da savaşa tutuşacakları haberi gelince yeniçeriler utanarak tekrar ilerlemeye başlamışlardır¹⁸³.

Şah İsmail, Yavuz'un hakaretlerine ve kendi komutanlarının kışkırtmalarına dayanamayıp, Tebriz yakınlarındaki Çaldıran Ovası'nda Osmanlı ordusu ile karşılaştı.

Burada dikkat çekmek istediğimiz nokta Çaldıran savaşında Şah İsmail'in ordusu menşe bakımından en az Selim'in ki kadar Türk idi ve her iki ordu da Oğuz ve Türkmen kavminin mensupları ve hatta pek mühim bir kısmı aynı ülkenin çocukları idiler.¹⁸⁴ Safevi ordusunun çoğunluğu Ustaclu, Varsak, Rumlu, Şamlu, Kaçar, Musullu, Tekelü, Bayburd'lu, Çapan'lu, Dulkadirli, Varsaklı Afşar, kaçar, Karacadağ ve Karamanlı Türkmenlerinden meydana geliyordu.¹⁸⁵ Önceden osmanlı ülkesinde karışıklık çıkaran Nur Ali Halife'de şahın ordusundaydı.¹⁸⁶

Yaklaşık 2500 kilometrelik uzun bir yoldan gelen 100.000 kişilik Osmanlı askeri ve atları yorgundu, aynı zamanda yiyecek sıkıntısı vardı. Sayıca en az Osmanlı kuvvetleri kadar olan şahın ordusu ise dinçti ve Tebriz gibi çok kısa bir mesafeden gelmişti¹⁸⁷ buna mukabil Şah'ın ordusunda da top yoktu.¹⁸⁸

Çaldıran denen bölgeye gelindiğinde padişah savaşa hemen başlamak ya da askere 24 saat dinlenmek için zaman vermek konularında karar vermek üzere harb meclisini topladı. Orada bulunanlardan sadece defterdar Piri Mehmet Çelebi savaşa hemen başlanmasının uygun olduğunu çünkü ordunun içinde akıncılar denilen grubun büyük bir kısmının şii inancına sahip olduğunu ve kendilerine düşünme fırsatı verildiği takdirde düşman tarafına geçmelerinin ya da saldırıda gevşek davranmalarının söz konusu olduğunu bildirmiştir. Bu görüş padişahça haklı bulunmuş ve derhal saldırı emri verilmiştir.¹⁸⁹

23 Ağustos 1514'de meydana gelen bu savaşta teknik ve topçu gücü üstün olan Osmanlı ordusu, İran ordusunu büyük bir yenilgiye uğratmıştır.

¹⁸³ Uzunçarşılı, II, s. 264-265.

¹⁸⁴ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları*, s. 171

¹⁸⁵ Varlık, a.g.m, 194; Uğur, s. 46.

¹⁸⁶ Uzunçarşılı,II, s. 265

¹⁸⁷ Varol, s. 194. ; Ayrıca Şah'ın ordusunun İran tarihlerine göre 80.000 olduğuna dair bk. Gökbilgin, a.g.m, s.330.

¹⁸⁸ Uzunçarşılı,II, s. 266.

¹⁸⁹ Hammer 2, III, s.427.; Uzunçarşılı, II, s. 266.

Bir Osmanlı askerinin sıktığı bir kurşunla kolundan yaralanan ve atından düşen Şah İsmail'i ölümden, yakın adamlarından Mirza Ali Sultan "şah benim" diyip, kendi canını feda ederek kurtarmıştır. Hızır adındaki bir diğer adamı da kendi atını şaha vermek suretiyle onun kaçıp kurtulmasını sağlamıştır.¹⁹⁰ Şah böylece kendisini kurtarabilmiş fakat bütün eşyası, karargâhı ve gözdesi veya haremi Taclı Hanım Vidin Sancakbeyi Mesih Bey'in adamları tarafından esir edilmiştir..¹⁹¹

Hatta kaçmaya engel olunmak üzere karılarıyla savaş meydanına getirilen şah İsmail'in ordusu, karıları ve çoluk çocukları da Sultan Selime yollanmıştır.¹⁹² Kadınlar ve çocuklar hariç bütün esirler katledildiler.¹⁹³

Çaldıran mağlubiyeti üzerine Şah İsmail, Tebriz'de tutunamayacağını anlayarak Dergüzin'e kaçmıştır, zaferden sonra ileri harekate devam eden Yavuz Sultan Selim 5 Eylül' de Tebriz'e girdi. Selim'in maksadı, pek çok kötülöklere ve parçalanmalara sebep olan Şii Safevi Devleti'ni ortadan kaldırmaktı. Tebriz'de sekiz, dokuz gün kaldı; Fakat bazı vezir ve kumandanları ile askerinin önemli bir kısmının dönmek istemeleri yüzünden düşüncesini gerçekleştirmeden ancak Doğu Anadolu'yu Türk Devletinin bölünmez bir parçası haline getirerek dönmüştür.¹⁹⁴

Tebriz ahalişi hemen Osmanlılara bağılılıklarını bildirdiklerinden yağma ve ziyana uğramaktan kurtuldular. Aralarında bin kadar hüner ve sanat sahibi kişi çoluk ve çocuklarıyla birlikte İstanbul'a yollandı.¹⁹⁵

Yavuz Selim, Amasya'da iken Şah İsmail'den bir elçilik heyeti geldiyse de Osmanlı padişahı bu heyeti kabul etmedi. Bir süre sonra şah İsmail'den gayet yumuşak bir üslûpla yazılmış barış mektubu ile birlikte bir elçilik heyeti daha gelmişse de Yavuz, İran Şahının sözlerine güvenmediğinden gelen elçileri hapsedirmiştir.¹⁹⁶

¹⁹⁰ Hoca Sadeddin, s. 208. Hammer, s.431.

¹⁹¹ Uzunçarşılı, s. 268; Mehmet saray, **Türk İran Münasebetlerinde Şiiliğın Rolü**, Ankara, 1990, s. 22; Mustafa Nuri Paşa, **Netayic ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütlenmeleriyle Osmanlı Tarihi**, C. I-II, Neşet Çağatay (Sad.), Ankara, 1979, s. 82.

¹⁹² Mustafa Nuri Paşa, s. 82.

¹⁹³ Hammer, s. 431.

¹⁹⁴ Saray, s. 22,

¹⁹⁵ Uzunçarşılı, s. 269; Mustafa Nuri Paşa, s. 83.

¹⁹⁶ Varlık, s. 195.

Çaldıran Zaferi, Osmanlı'nın galibiyeti ile sonuçlandı; Fakat yönetimdeki bozukluk, zulüm ve haksızlık, halkın ruhundaki isyan duygularına üstün gelemedi. Halk kurtuluşunu gene şeyhlerin ihtirasla dolu, fakat ruha hitap eden tevekkül aşılıyıcı telkinlerinde aradı.”¹⁹⁷

Bu zaferin sonunda, başta çinicilik olmak üzere, Osmanlı ülkesinde geliştirilmek istenen bazı sanat dalları mensupları ve zengin tüccarlar Tebriz'den İstanbul'a sürülmüştür. Tebriz'in Yavuz Sultan Selim tarafından, Safevilerin elinden alınmasından sonra da bu şehirden İstanbul'a çeşitli ilim, teknik, sanayi ve zenaat dallarında yetişmiş (kalifiye) elemanlar sürgün yoluyla transfer edilmiştir.¹⁹⁸

Bu zafer sonrasında Safevilerle olan ilişkiler düzelmemiş ve Şah İsmail'in el altından Anadolu'da faaliyetlerini yürütmesi sebebiyle onunla barış yapılmamış ve bu hükümdarın hileli tekliflerine ve maskeli güler yüzüne itimat edilmemiştir.¹⁹⁹

B. BOZOKLU ŞEYH CELAL İSYANI

Yavuz Sultan Selim Mısır seferindeyken, Bozok (Yozgat) Türkmenlerinden, Amasya'nın Turhal kasabası halkından²⁰⁰ dirlik sahibi (Tımarlı) Şeyh Celal²⁰¹ adlı bir kişi, mehdilik iddiasıyla Tokat'ta isyan etmiştir (1518-1519) ve etrafına 20.000'den fazla kişi toplanmıştır. Bu insanlar arasında sipahiler, süvariler ve leventler de vardı.²⁰²

Şeyh Celal'in yaşamı gizlerle doludur Şeyh Haydar'ın dört beş yaşını sürdüğü çağlarda Tokat'ta ortaya çıkan bu adam önce Şeyh Cüneyd sanılmış ancak o çekinip Cüneyd olmadığını Celal olduğunu söyler dururmuş. Bunun üzerine Cüneyd'in müridleri kızarak burnunu kesip öldü diye bırakıp gitmişler. Sonradan Celal'in kendi

¹⁹⁷ Refik, s.27-28.

¹⁹⁸ Arslan, s.321.

¹⁹⁹ Uzunçarşılı, II, s.348.

²⁰⁰ Uzunçarşılı II, s.297

²⁰¹ Halk tarafından Şah Veli olarak da bilinmektedir. bk. Yetkin, s. 142.

²⁰² Uzunçarşılı; II, s.297; Solakzade, I, s.88; Sümer. S.171; Refik. s. 28.

adamları gelip götürmüşler.²⁰³ Bu bilginin hilafına Fuat Bozkurt “Celal kendine Cüneyd der” diye bir bilgiyi kitabına almıştır.²⁰⁴

Ayrıca şeyh Celal’e Şah Veli dendiğine dair Akdağ’ın kitabında bir bilgi mevcuttur²⁰⁵.

Şah İsmail’e güvenilerek ve onun teşvikiyle olan²⁰⁶ bu İsyan hareketi şöyle başlamıştır: Kalenderî olan Bozoklu Şeyh Celal Tokat’ta Turhal kalesi yakınlarında bir mağarada faaliyetlerine başlamıştır²⁰⁷

Mecnun ve abdal görünümde olan Şeyh Celal etrafında toplanan insanlara: “mehdi” bu mağaradan çıkacaktır. Ben de onu beklemekteyim” demiş ve sonunda da mehdi²⁰⁸ benim iddiasıyla ortaya çıkmıştır.²⁰⁹

Söylemlerinde yoksul insanların, topraksız köylülerin, ağır vergiler altında ezilenlerin yaşamını düzeltmek onlara mutluluk getirme niyetinde olduğunu dile getirmiş,²¹⁰ devlet idaresinden ve Anadolu’daki yoksulluktan memnun olmayan zümrelerin ve Şii eğilimli Türkmen grupların üzerinde bu söylemler çok etkili olmuş ve bu insanlar onun etrafında toplanmışlardır.

Osmanlı devletinden bir çok bey ile yüksek dereceli memurlardan kurulu bir grup, Şeyh Celal’in maiyetine geçmiş ve böylece meselenin şekli değişip, devlet aleyhine gayet tehlikeli sinyaller vermeye başlanmıştı.²¹¹

Böylece yukarıda zikrettiğimiz üzere Şeyh Celal’in etrafına toplananların sayısı yirmi bini aşmış ve bu insanlar Bozok valisi Üveys Bey’in evini basmışlar. Sivas

²⁰³ Aşıkpaşaoğlu, s.251

²⁰⁴ bk. Bozkurt, s.61

²⁰⁵ Akdağ, s. 118 dipnot.

²⁰⁶ Uzunçarşılı, II, s.297

²⁰⁷ Münecçimbaşı, II, s. 498.

²⁰⁸ Mehdi: Zulüm ve haksızlığa uğramış kitlelerin düzenin ve adaletin yeniden tesisi için gönderileceğine inandıkları ilahi bir kurtarıcı. Müslüman toplumlarda ise, biraz daha dar bir çerçevede dinin ve adaletin yeniden ihyası için Allah tarafından gönderilen mukaddes bir şahsiyet. Anadolu’da XIII.yy’dan itibaren Türklerin yaşadıkları siyasi ve özellikle iktisadi ve ictimai bunalım zamanlarında bir takım mesiyani hareketler görülmüş, XVII. Yüzyıl ortalarına kadar zaman zaman tekrarlanmıştır. Bkz. Ocak, s. 817-818.

²⁰⁹ Münecçimbaşı, II, s. 498; Solakzade, II, s. 88.

²¹⁰ Tökin, s. 46

²¹¹ Dabağyan, s. 16.

beylerbeyi Şâdi Paşa'yı Zile yöresinde bozguna uğratmışlardı.²¹² O bölgedeki hakim ve kadı olan şeriat ehlini öldürüp idamla halkın çocuklarını ve karılarını esir edip, elde etmişlerdir. İstedikleri adamları öldürüp idam ederek mallarını ve ellerindekileri yağma edip ülkede fitne ve karışıklık ortaya çıkmış ve her taraf altüst olmuştur.²¹³ Bu bölgeyi muhafazaya memur olan askerler, Celal'in önünden kaçıp gizlenmekten başka bir şey yapamıyorlardı. Durum defalarca Sultana arzedildi.²¹⁴

İşin vehametini anlayan padişah derhal Rumeli Beylerbeyi Ferhat Paşa'yı bu isyanı bastırmak üzere görevlendirmiş kendini de hemen İstanbul'a dönmüştür.²¹⁵

Ferhat Paşa'nın üzerlerine doğru geldiğini öğrenen isyancılar karşılarna çıkacak kuvvetlere karşı duramayacaklarını anladılar. İran'a kaçmak için Turhal'dan Zile, Artukabad üzerinden Sivas tarafına geçtiler. Dulkadiroğullarının başı Elbistan valisi Şehsuvaroğlu Ali Bey de Türkmen askerleriyle Elbistan'dan yola çıkarak onları takip etti, Sivas sınırına vardıklarında Ferhat Paşa'nın Ankara'ya ulaşmış olduğunu öğrendi ve eğer Ferhat Paşa'yı beklerse düşmanı kaçırabileceklerini düşündü.²¹⁶ İsyancıları Erzincan Akşehir'de bozguna uğrattı Şeyh Celal'i öldürdü²¹⁷. Ali Bey, Celal'in başını sultana yollamış ve Selim Han bundan memnun olup Ali Bey'e hil'at ve murassa' bir kılıç göndermiştir.²¹⁸

Ferhat paşa, Şehsuvaroğlu Ali Bey'i bu başarısından dolayı kıskanmıştır ve ileride Kanuni Sultan Süleyman devrinde bu kıskançlığının acısını Şehsuvaroğlu Ali Bey'i ve hanedanını yok ettirmekle çıkaracaktır.²¹⁹

Bundan sonra meydana gelen isyanlar, her ne sebeple olursa olsun, halk arasında Şeyh Celal'in adına nisbetle Celalî sıfatıyla anılmaya başlandı.²²⁰

²¹² Sümer , s.73.

²¹³ Celalzade Mustafa s. 446

²¹⁴ Müneccimbaşı, II, s. 498

²¹⁵ Uzunçarşılı, II, s. 297.

²¹⁶ Hoca Saadettin, IV, s.348. Ayrıca Şehsuvaroğlu Ali Bey'in hemen harekete geçmesini padişaha hoş görünme isteğine bağlayanlar da vardır bk. Müneccimbaşı, II, s. 499.

²¹⁷ Uzunçarşılı, II, s. 297.

²¹⁸ Müneccimbaşı, II, s.499; Hoca Saadettin, IV, s. 349.

²¹⁹ Solakzade, II, s. 89.; Müneccimbaşı, II, s. 499., Hoca Saadettin, IV, s. 349.

²²⁰ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatları- Destanları*, s. 171.

Bozoklu Şeyh Celal'in çıkardığı isyanın şiddetle bastırılmasından sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın padişahlığının ilk yıllarında da dini eğilimli bir dizi isyan çıktı. Safevi tahrikleri yanında hükümetin ve mahali idarecilerin mali uygulamalarından şikayetçi olanlarla bir kısım Türkmen grupları devlet için oldukça büyük bir tehlike haline geldiler.

Celali adını alanlar yalnız Anadolu'da yapılan zulümlerden bizar olup da isyan edenler değildi, saraya bağlandıkları halde sarayın israf ve yolsuzluklarından Anadolu'nun sefalet ve perişalığından bizar olan bıkan usanan Osmanoğullarına Anadolu'dan el çektirmek isteyen beyler ve sipahilere de bu ad verildi.²²¹

Osmanlı devlet anlayışı, bu isyanları "hurûc ale's-sultân" olarak değerlendirmiş ve kaynaklarda bu ifade sık sık kullanılmıştır.²²²

Bu isyanla ilgili olarak deyinmemiz gereken bir konu daha vardır: Yavuz Sultan Selim'in kardeşi Şehzade Ahmed'in kızılbaş olan oğlu Murat'ın da bu isyan hareketine karıştığıyla ilgili kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur şöyle ki;

Mustafa Akdağ II. Bayezid'in şehzade Ahmet'ten torunu Şehzade Murad'ın da amcası Yavuz'a karşı isyanını sürdürdüğünü belirtmekle beraber celali isyancıları ile ilişkisinin ne olduğunun bilinmediğini zikrederken,²²³ dipnotta Hüseyin Hüsamet'in Amasya tarihi adlı eserinden yaptığı alıntı da Şehzade Murad'ın Şeyh Celal ile başlayan Alevi halkın Celali ayaklanmasını sözü geçen şeyhten sonra uzun yıllar yönettiğini dile getiriyor.²²⁴

Solakzade'ye göre ise Sultan Murad'a İran'da dört yıl Şah'ın yanında kaldıktan sonra İran'da maktul düşmüştür ve kimin öldürdüğü de bilinmemiştir.²²⁵ Doğal olarakta bu dönemde de hayatta değildi.

Celalzade Mustafa Selimname adlı eserinde Ferhat Paşa'ya gelen, sapık düşünceli bir münafığın; Kızılbaş olan Sultan Murat'ın ölmeyip, acem diyarından

²²¹ Refik, s. 28.

²²² İlgürel, a.g.m, s. 252.

²²³ Akdağ, s. 118

²²⁴ Akdağ, s. 118.

²²⁵ Solakzade, II, s. 89.

gelerek Anadolu vilayetinde olan Ülke ileri gelenleri ve vilayet büyükleri ile buluşup anlaşma ve birleşme yaptıklarını ve artık Anadolu halkının tamamen Sultan Ahmet taraftarı olduğunu yakında açığa çıkıp isyan edeceklerini, memlekette büyük bozgunculuklar olacağını ve bu durumu engellemek için hazırlık yapılması gerektiğini söyledi. Ferhat paşa ise bu haberin doğru olup olmadığını araştırmadan bu durumu saraya bildirdi ve bu haber padişahı tedirgin etti ve gerekli tedbirlerin alınması için emir buyurdu ve Murat her kim ile buluşup görüşmüşse hepsini öldürmesini söyledi.

Padişahın bu emri üzerine Amasya vilayetinde bulunan Sirancık adında bir yalancı ve bozguncu emirin işine yaradı. Bu kişi mal mülke düşkün zamanın hilekarı bir insandı. Bu bahane ile o bölgede zengin ve güçlü olan müslümanlara iftiara edip mal ve mülklerini alarak suçsuz yere onları öldürdü. Bu sıralarda o ülkelerde aşırı derecede zulüm ve korkunç hadiseler çıktı. Sebebi ise cahil vezirin liyakatsiz durumları ve cahil emirlerin kötü işleriydi.²²⁶

III-KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİ İSYANLARI

A. SÜKLÜN KOCA- BABA ZÜNNUN İSYANI

Bu konuyla ilgili açıklamaya geçmeden önce belirtmek istediğimiz, Süklün Koca ile Baba Zünnun olaylarının birlikte yürütülen isyanlar olması sebebiyle ikisinin tek bir ayaklanma gibi ele alınacağıdır.

Kanuni Süleyman, tahta geçtiğinde para darlığına bir çare bulmak üzere giriştiği “arazi tahriri”ni yenilemek suretiyle, hazine gelirini artırmaya çalışma işlemleri, bu kez Türkiye çapında daha geniş olaylar çıkmasına sebep oldu. Bunun nedeni hem tımarlı sipahilerin hem de raiyyetin (çiftçilerin) neticeden zararlı çıkmalarıydı. Çünkü köylerin vergi gelirini eski defterlerdekinden fazla gösterme emrini almış bulunan “il yazıcıları” böylece sipahilerin beratlarında kayıtlı yerlerden “ifrazlar” bularak hazineye geri aldıkları gibi, tarım ürünlerini, tarlaların dönümlerini fazla göstererek de çiftçilerin ödeme yükünü ağırlaştırıyorlar, hatta “çiftlik” (bir çift koşum hayvanının işleyebileceği

²²⁶ Celal-Zade Mustafa, s. 448-450.

yer) tavanını aşmış buldukları toprakları da geri alıyorlardı. İşte Kanuni'nin tahta oturması peşinden Anadolu'da kızılca kıyameti koparan hükümet işlemi bu idi.²²⁷

O sıralarda Kanuni Sultan Süleyman Macaristan seferindeyken, yukarıda sözü geçen arazi yazımının uyandırdığı hoşnutsuzluk Bozok'ta başladı ve birden geniş isyanlar biçimine dönüştü.

Bu konuyla beraber ele alınması gereken bir diğer husus da Kanuni'nin padişahlığının ilk yıllarında, Bozoklu Şeyh Celal isyanını bastıran Dulkadir beyi Şehsuvaroğlu Ali Bey'in beş oğluyla beraber öldürülmesi ve Şehsuvaroğlu'nun egemenliği altındaki Bozok ve Maraş bölgesinin doğrudan Osmanlı idaresinin eline geçmiş olmasıdır. Osmanlıya hizmet eden bir adamın hile ile de olsa öldürülmesi ona bağlı insanların tepkisine yol açmıştı. Bundan dolayı o yörenin insanı Osmanlıya karşı tavrılıydılar²²⁸

1522 yılında Dulkadirli Beyliğinin başında bulunan Şehsuvaroğlu Ali Bey, Kanuni'nin buyruğu üzerine beş oğlu ile birlikte gizlice öldürüldü. Kendisine isnad edilen suç, halkından bazısına zulümde bulunması ve yapılan şikayetleri teftişe memur olanları öldürmesidir. Babası Şehsuvar Bey gibi çok cesur bir harp adamı olan Ali Bey, Çaldıran savaşında, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun fethinde, Memlük seferinde görmüş olduğumuz gibi Şah Veli isyanının bastırılmasında da unutulmaz hizmetler ifa etmişti. Ali Bey'in öldürülmesinin asıl sebebine gelince, bunun Dulkadir Ülkesini doğrudan doğruya imparatorluk topraklarına katmak gayesi ile ilgili olduğunda şüphe yoktur. İşte bu gibi olaylar Anadolu'da "Osmanlı yiğit basandır" sözünü ortaya çıkardı. Şehsuvaroğlu Ali Bey'in öldürülmesi, Dulkadir ülkesini bir Osmanlı eyaleti ve Bozoku da bir Osmanlı sancağı haline getirdiyse bu devlete pahalıya mal olan isyanların çıkmasına sebebiyet verdi."²²⁹

Bu isyan olayın başlaması şöyle olmuştur: Adı geçen Sülün'ün tasarrufunda olan mezraya iki yüz akçe vergi yazarlar. Her ne kadar o bu paradan yüz akçesinin bağışlanmasını ve yalnız yüzünün alınmasını rica ederse de dinlemezler. Sülünöğlü

²²⁷ Akdağ, s. 118.

²²⁸ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilatları, Destanları*, s. 171-172.

²²⁹ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 75.

isteğinde direnir. En sonunda öfkelenen görevliler, Sülüneoğlu'nun adamlarından birini yakalayıp uzun sakalını keserler ve işkence ederler. Rica ve yakarmaların kabul olmadığından gayri böyle bir ihanete de uğrarlar.²³⁰

Uzunçarşılı'ya göre burada adı geçen Sülün, Kadri Hoca Babadır ve bu isyan hareketinde oğlu Şah Veli ile birlikte dir.²³¹

Bu olay Türkmen Alevi kesimini derinden etkilemiştir. Çünkü bu insanlar için sakalın önemli bir yeri vardır. Bir nevi simge durumundadır. Özellikle de bir Alevi dedesinin böyle bir hakarete uğraması Alevileri harekete geçirdi. Süklün Koca diğer köylerden yardım istedi ve başlarına da halkın değer verdiği Baba Zünnun²³² geçti.²³³

İsyancılar, Bozok mirlivası Mustafa Bey'i,1527 yılında öldürdüler. Bu ölüm haberi İstanbul'da büyük bir tepkiye yol açtı; çünkü Mustafa Bey, ana tarafından II. Bayezid'in torunu, dolayısıyla da Kanuni'nin halasının oğluydu.²³⁴ Bu sancağın tahririne me'mur olan Kadı Muslihiddin'i ve de katibi Mehmet'i de öldürdüler. İş ciddiye binip de durum Sultan'a arzedilince Baba Zünnun gailisini defetmeye Karaman Beylerbeyi Hürrem Paşa memur edildi. İskender Paşa'nın oğlu olan Hürrem Paşa çok çalışkan, neşeli, devletin gücüne inanmış, gururlu bir çelebi adamdı. Gerçi çevredeki beylere durumu bildirmiş ve kendisiyle işbirliği yapmalarını istemişti. Ama onların gelmelerini beklemesi gerekirken sabredemeyip isyancılar üzerine vakitsiz saldırıya geçti. Hürrem Paşa, eyalet askeriyle varıp Kayseri yakınlarındaki Kurşunlu denilen yerde Baba Zünnun'la karşılaştı. Yapılan savaşta kendisi ile İçel Sancakbeyi Bostancı

²³⁰ Peçevi, I, s. 90-91; Uzunçarşılı,II, s. 346; Refik, s. 10 ; Akdağ, s. 118 ; Sümer; *Oğuzlar(Türkmenler).Tarihleri, Boy Teşkilatları, Destanları*, s. 171-172.Ayrıca Sümer'in Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü adlı eserinde(oğuzlar adlı eserindekinden farklı olarak) olayı şöyle anlatır: Söklen oymağı beyi Musa kendisine fazla vergi yazıldığını öne sürerek bunun 100 akçesinin indirilmesini istedi, Musa Bey'in bu isteği yerine getirilmediği gibi, hakaretlerle yanında bulunan Süğlün Koca adlı bir dedenin saç ve sakalı Mustafa Bey'in adamlarınca zorla kesildi. Bunun üzerine Musa Bey, Mustafa Bey'in konağını basarak onu, kadı Muslihiddin'i ve katibi Mehmed'i öldürdü." Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 76.

²³¹ Uzunçarşılı, II, s. 346.

²³² Öztuna, Baba Zünnun'un, Dulkadiroğulları hanedanından bir prens olduğunu dile getiriyor. Bk. Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 4, İstanbul, 1977, s. 168.

²³³ Öz, *Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları*, s. 179. Faruk Sümer ise Baba Zünnun demez de Atmaca denilen bir kişinin etrafında toplandığını söyler bu olay üzerine Söklen, Hisarbeyli ve Tatar oymaklarından bir çok kişi Atmaca adıyla anılan bir alevi liderinin çevresinde toplandılar ...bk., Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 76.

²³⁴ Öztuna, s. 167.

Ali Bey, Kayseri Hakimi Behram Bey, tımar ve zeamet sahiplerinden bir çoğu da şehit oldular, yada düşman elinde tutsak düştüler.²³⁵

Bu başarı, Baba zunnun taraftarlarının kuvvet ve kudretini arttırdı. Artukâbâd ve kazâbâd tarafları ellerine geçti.²³⁶

Bunun üzerine isyancılara karşı yeninden bir kuvvet düzenlendi. Rumeli Beylerbeyi Hüseyin Paşa tüm Dulkadir askeri ve Maraş hakimi Mahmut Bey ile Sivas'ta dernek üzere iken Malatya sancakbeyi yularkıstı oğlu İskender Bey bin kadar adam ile isyancıları gözetlemeye gönderildi.

İskender Bey kendine göre bir plan kurar ve önce sipahileri pusuya yatırır ve kendisi adamlarıyla isyancılara yaklaşır onları pusuya çekmeye çalışır. Kendisinin pusuya yatırmış olduğu bu askerler, sebepsiz yere korkuya düşerek kaçıp gitmişlerdir. Bu durumda dört yüzden fazla seçkin adamı orada telef olur.

Bu olaydan sonra Rumeli beylerbeyi Hüseyin Paşa, Adana hakimi Piri Bey'in öğütlerine kulak asmayarak tekrar adı geçen isyancının üzerine yürüdü. Höyüğü²³⁷ denen yerde çok büyük bir savaş oldu.²³⁸ İsyancılardan bini aşkın yaya ve atlı öldü ve Zünnunoğlu da öldürüldü. Bütün eşyası, çadırı ve ağırlıkları da alındı. Gece olduğunda isyancılardan kaçabilenler tekrar geri dönüp Hüseyin Paşa ve Piri Bey'e saldırdılar. Hüseyin Paşa yaralı olarak Sivas'a geldiği zaman öldü. Bu arada Diyarbakır Beylerbeyi Hüsrev Paşa beraberindeki Kürt askerleriyle beraber isyancılara saldırdı ve onları öldürdü.²³⁹

²³⁵ Peçevi, I, s. 91; Müneccimbaşı, II, s. 525; Solak-zade, II, s. 151.

²³⁶ Refik, s. 30.

²³⁷ Solakzade de Hun-Beli diye geçmektedir. Bk. Solakzade, II, s. 152.

²³⁸ Müneccimbaşı, II, s. 525.

²³⁹ Peçevi, I, s. 91-92.; Refik, s. 30.; Müneccimbaşı, II, s. 525- 526.; Solakzade, II, s. 152.

B. ZÜNNUNOĞLU İSYANI

1526 yılında Süklün Koca, Baba Zünnun olaylarının devamı biçiminde başladı ve sürdürüldü.²⁴⁰

Bozoktaki isyanın hemen arkasından Hisar Beyli Oymağının boy beyi Dulkadirli Zünnunoğlu, Çiçekli, Ağça Koyunlu, Mes'udlu ve başka bazı Türk oymaklarının başına geçerek ayaklandı. Ayaklanmacılar 5-6 bin kişi olmuşlardı.²⁴¹ Geçtikleri yerleri yağmalayarak, İran'a doğru yönelmişlerdi. Önlerine çıkan Rûm (Sivas) beylerbeyi Yakup Paşa'yı Unavur'da yenmişler ve yollarına devam etmişlerdir. Bu kez de Diyarbakir Beylerbeyi Hüsrev Paşa, Pasin ovasında isyancıları yakaladı, yapılan savaşta Zünnunoğlu'nun yanındakilerin çoğu öldürüldü.ise de Zünnunoğlu İran'a kaçmayı başarabildi.(1527)²⁴²

C. DOMUZOĞLAN VE BEYCE İSYANI

1526 yılında Adana sancağının Berendi bucağında²⁴³ Domuzoğlan²⁴⁴ ve Tarsus Sancağı'nın ;Ulaş nahiyesinde Beyce²⁴⁵ adlarındaki kişiler beş altı yüz kişi ile ayaklanarak yağma ve tahrip faaliyetlerine giriştiler. Adana valisi Ramazanoğlu Piri Bey'in sancağındaki askerler vasıtasıyla bu isyancılar öldürüldüler.²⁴⁶

D. MUSTAFA OĞLU VELİ HALİFE İSYANI

1525-1526 yıllarında Adana sancağına bağlı Karaisalı²⁴⁷ cemaatinden Râfizîliği ve Tanrının birliğini inkar etmesi ile tanınan Veli Halife, İran şahının halifesi

²⁴⁰ Öz, *Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları*, s. 182.

²⁴¹ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 77.; Birdoğan. s.151.

²⁴² Sümer, a.g.e, s.77.

²⁴³ Solakzade'de Vize Sancağına mensub Berdi nâhiyesi diye geçmektedir. Bk. Solakzade, II, s. 153.

²⁴⁴ Solakzadede Dokuz Oğlan diye geçmektedir. Bkz. Solakzade, II, s. 153; Münecimbaşı'nda Tonuz Oğlan diye geçer. Bk. Münecimbaşı, II, s. 526.

²⁴⁵ Solakzade'de Yenice Bey diye geçer. Bkz. Solakzade,II, s.153; Uzunçarşılı'da Yekçe Bey diye geçmektedir. Bk. Uzunçarşılı, II, s. 346.

²⁴⁶ Peçevi, I, s. 92, Münecimbaşı, II, s.526.

²⁴⁷ Solakzade'de Kayalı diye geçiyor. Bk. Solakzade, II, s. 153.

olduğunu iddia ederek çevresine büyük bir kalabalık²⁴⁸ toplamıştır.²⁴⁹ Bunların başına geçerek Tarsus kasabası üzerine yürümüş ve buranın sancakbeyi ile savaşa tutuşmuştur. “Karaisalı ve Kurşunlu’yu yağmalamış ve kendisinden iki kat fazla askeri bulunan Tarsus beyini yenmiştir.²⁵⁰ Tam bu sırada Piri Bey yetişmiş ve isyancılara göz açtırmamıştır. Gerçi her iki taraftan da çok insan ölmüştür; ama sonuçta isyancılar bozguna uğratılıp, tümü öldürülmüştür.²⁵¹

E. SEYDİ BEY ve İNCİRYEMEZ İSYANI

Bu yıl içerisinde Adana’nın Üzeyr sancağı beyi Ahmed Bey’in kardeşinin oğlu Seyyid Bey²⁵² adında biri daha isyan etmiştir. Başına kırmızı bir taç giyerek önce amcası olan Ahmet Bey’i öldürmüş ve o yöredeki zeamet sahiplerinden Yusuf ile Hüseyin adlı görevlileri de öldürüp mallarını yağmalamıştır.²⁵³ Başına 5000 kadar insan toplanmıştır. Çevresine toplanan adamlarıyla beraber Berendi nahiyesini tahrip edip, Ayas kasabasını yakmıştır.²⁵⁴

O sıralar rahatsız olan Adana hakimi Piri Bey, İstanbul’da bulunmaktaydı ve bu yüzden Adana başsız kalmıştı. Bu durum Seydi adındaki isyancının işine yaramıştı.

Rahatsızlığına rağmen 4500 kadar kişiyi bir araya getirmiş ve tam isyancıların üzerlerine gideceklerken, isyancılar Zülkadir ile eyaletinden Karz adlı kasabayı da yağma etmişlerdir.²⁵⁵

O sıralarda bu isyancılara İnciryemez adlı bir kişi daha yanındaki 500 ü aşkın adamıyla beraber katıldı. Bunlar hep birlikte Sis kasabasını kuşatmışlardı. Bu sırada Piri Bey isyancılar üzerine saldırıya geçti. Savaş şiddetlenince Piri Bey’in Vilayet ahalisinden topladığı kuvvetler dayanamayarak dağlara kaçıp dağıldılar. Bu durumda

²⁴⁸ Sümer yalnızca çevresinde 500 kişi olduğunu söylemektedir. bkz, Sümer, *Safevi Devleti’nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 78.

²⁴⁹ Uzunçarşılı, II, s. 346.

²⁵⁰ Sümer, a.g.e, s. 78.

²⁵¹ Peçevi, I, s. 92; Solakzade, II, s. 153.

²⁵² Peçevi’de Seydi Bey diye geçmektedir. Bkz. Peçevi, I, s. 96.

²⁵³ Peçevi, I, s. 97.

²⁵⁴ Münecimbaş, II, s. 528.

²⁵⁵ Peçevi, I, s. 97.

Piri Bey kalan askerlerinin yanına gitti türlü vaadlerle onları gönlünü kazanıp, isyancılar üzerine saldırıya geçtiler. Sonunda bozulan isyancılar ikiye ayrılıp bir kısmı Azir nahiyesine, diğer kısmı ise Sis dağlarına sığındılar. Fakat Piri Bey savaşmaya gerek kalmaksızın bunları yakalayıp kılıçtan geçirmiştir.²⁵⁶

Seyyid Bey'de yakalanınca zincire vurularak İstanbul'a gönderilmiştir. İstanbul'da bir müddet teşhir edildikten sonra asılmıştır.²⁵⁷

F. KALENDER ÇELEBİ İSYANI

Bu isyan hareketinde başı çeken kişi Kalender Çelebi'dir. Öncelikle Kalender Çelebi hakkında bilgi sahibi olmamız bu isyanı doğru değerlendirmemizi sağlayacağından onunla ilgili şahsi bilgileri vermeye konumuza başlayabiliriz.

Kalender Çelebi, Hacı Bektaş-i Veli'nin torunlarından. Hacı Bektaş-ı Veli'nin Kadıncık Ana'dan doğma öz oğlu olan Habib Efendi'nin soyundan gelmedir.²⁵⁸ Şöyle ki Kalender'in babası İskender, İskender'in babası Balım Sultan, bunun babası Resul Çelebi bunun da babası Habib Efendi'dir.²⁵⁹

Osmanlı kaynaklarında yukarıda saydığımız şekilde bir soy ağacı verilmektedir. Bazı araştırmacılara göre ise Kalender Çelebi beşinci göbekten Hacı Bektaş'ın evlatlarından. Onlara göre ise soy ağacı şu şekildedir:

1. Hacı Bektaş
2. Seyit Ali Sultan (Kızıl Deli Sultan) 1310-1402.
3. Seyit Ali Sultanoğlu Resul Bali, 1361-1441.
4. Seyit Ali Sultanoğlu Mürsel Bali, 1384-1438.

²⁵⁶ Peçevi, I, s. 97.

²⁵⁷ Müneccimbaşı, II, s. 528.

²⁵⁸ Solak-zade, II, s.154.

²⁵⁹ Peçevi, I, s. 92; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi adlı eserinde bu soy silsilesini zikretmekle beraber, verdiği dipnotta silsilenin sıhhatinin şüpheli olduğuna da dikkati çekmektedir. Bk. Uzunçarşılı, II, s.346 dipnot.

5. Mürsel Balioğlu Balım Sultan (Hızır Bali) 1473-1516

6. Mürsel Balioğlu Kalender Çelebi, 1476-1527²⁶⁰

Bu soy ağaçlarında farklılıklar olmasına rağmen, bütün kaynakların birleştiği nokta Kalender Çelebi'nin Hacı Bektaş soyundan olması ve Hacı Bektaş dergahı postnişliğini yapmış olmasıdır.

Kalender Çelebi, otuz dokuz yaşında, Balım Sultan'ın 1516 yılında ölümüyle birlikte posta oturmuş, Alevi toplumunu en üst pırlık makamı olan postnişlik makamında temsil etmiştir.²⁶¹ O oldukça kültürlü, etkili ve ozanlı olan bir kişidir. Sakin yaratılışı ve şair tabiatı ile çevresine kendini sevdiren bir kişiliği vardır.²⁶² Zamanının büyük bir kısmını kitap okuyarak, deyiş söyleyerek geçiriyordu. Günümüze kadar gelen deyişleri vardır.²⁶³ Bu deyişler sınırlı sayıdadırlar.²⁶⁴

²⁶⁰ A. Haydar Avcı, **Kalender Çelebi Ayaklanması**, Ankara, 1998, s. 34.

²⁶¹ Avcı, s. 34.

²⁶² İsmail Özmen, **Alevi Bektaşî Şiirleri Antolojisi**, C.II, Ankara, 1995, s. 35.

²⁶³ Özmen, s.37-42. ; Saadettin Nüzhet, **Bektaşî Şairleri**, İstanbul, 1930, s.191-192.

²⁶⁴ Özmen, s. 40, Bu deyişlerin birinde Kalender şöyle demektedir

Allah bir Muhammed Ali
Nazar eyle bâri bana
İzz-ü celalin aşkına
Çektirme şol zâri bana

Pirlere niyaz ederiz
Yalan dünyayı nideriz
Ölürüz hasret gideriz
Göster şol didarı bana

Muhammed Ali'dir server
Kapusuna varıp yalvar
Dileyene muradın ver
İrak eyle nâri bana

Kalender ağlar yerinir
Aşk hayaliyle sürünür
Cennet-i ridvan görünür
Şol güzelin kaddi bana

Mezarı, Kırklareli’ndeki Hacı Bektaş Veli Tekkesindeki, Balım Sultan Türbesinin batı yönündeki özel bölümüdür.²⁶⁵

İsyanın Başlaması ve Gelişmesi

O dönemde, halk ve köylü devlet idaresinden memnun değildi. Sancak beylerinin soygunculuğu, kadıların adaletsizliği, rüşvet, haksızlık almış başını yürümüşü.²⁶⁶

Kalenderoğlu, irşadlarında malda ve mülkte eşitlik ve ortaklık meselesini öne sürüyordu: ve koruyucu esirgeyici olan Tanrı’nın gösterdiği gibi, nasıl ışığa, havaya ve suya ortaklaşa malik olunuyorsa, mala ve mülke de öylece eşit ve ortaklaşa malik olunmalıydı. Her şeyin eşit ve ortak oluşunu Allah düzenlemişti. Allah, toprağın servetlerini, malı ve mülkü hiç kimseye tek başına malik olması için değil, topluma beraberce ortaklaşa malik olması için vermişti. Topraksız ve yoksul köylü toprağa ve mala kavuşacaktı. Servet, kardeşçesine, eşit olarak ortaklaşa bölüşülecekti.²⁶⁷

Kalenderoğulları, dini vecibeleri diğerleri kadar ciddiye almayan ve bunun yerine kamu hayatında, her yerde daha önemli bir rol alan dervişlerden oluşturulmuş bir tarikattı.²⁶⁸

Gerek yoksul halkı gözeten sözleriyle davranışları, gerekse kişiliği nedeniyle halk arasında büyük saygınlığı ve etkinliği bulunan Kalender Çelebi isyan bayrağını açar açmaz çevresinde kısa sürede 30.000’den fazla kişi toplandı.²⁶⁹

Mali sıkıntılardan ve yeni düzenlemelerden memnun olmayan ve yoğun Safevi propagandasından etkilenen Türkmen grupların destek verdiği bu isyan 1526 yılında Kanunu Sultan Süleyman Mohaç seferindeyken patlak verdi.²⁷⁰

Hatta o zamana kadar ki en büyük isyanın, onun başını çektiği bu hareket olduğunu Peçevi’deki şu ifadeye bakarak anlamaktayız:

²⁶⁵ Özmen, s. 35

²⁶⁶ Tökin, s.51.

²⁶⁷ Tökin, s. 52.

²⁶⁸ Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, (çev.) Nilüfer Epeçeli, C. II, İstanbul, 2005, s.303.

²⁶⁹ Yetkin, s. 144.

²⁷⁰ Mücteba İlgürel, “Kalender Şah”, **DİA**, C. 24, İstanbul, 2001, s. 249.

“Adı geçen Kalender Şah o kadar güç ve itibar kazandı, o kadar kalabalık bir topluluğun başı oldu ki, böylesi şimdiye kadar hiçbir asiye nasip olmuş değildi. Işık ve abdal diye anılan ne kadar inancı ve eylemi bozuk kimseler var idiye yanına toplanıp yirmi,otuz bin kadar eşkiyadan oluşan büyük bir çete meydana geldi.”²⁷¹

Kalenderin etrafında toplananların sayıca çok olmasında Dulkadiroğulları'nın da onun safına geçmesi etkili olmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Dulkadir toprakları üzerinde Osmanlı egemenliğini hiçbir kayıt tanımaksızın gerçekleştirmek isteyen Kanuni Sultan Süleyman, Dulkadirli Beylerinin başı Şehsuvaroğlu Ali Bey'i beş oğlu ile birlikte öldürtmüştü. Böylece Dulkadir ülkesi ve Bozok tümüyle Osmanlı'ya bağlanmış ve Bozok bir Osmanlı sancağı durumuna sokulmuş oluyordu. Oysa Şehsuvaroğlu Ali Bey, Osmanlı devletine sadakatle hizmet etmişti. Bu durum bölgede Osmanlı devletine karşı büyük bir tepkiye yol açtığı gibi “osmanlı yiğit basandır” sözünün ortaya çıkmasına neden olmuştur.²⁷²

Ayrıca Ferhat Paşa, Sultan'a, Dulkadiroğullarından tımarın kaldırılmasını ve bütün tımarların hazine-i hümayuna devrini arzetmişti. Süleyman Han da bu eyaleti mirî mukataa ilâve etmişlerdi. Bu yüzden tımarları ellerinden alınan Dulkadiroğulları intikam almak için fırsat kolluyorlardı. Kalender isyan edince ona katıldılar.²⁷³

Kalender Çelebi ayaklanmasının kitle tabanı köylü-çiftçi kesimiydi. Yoksul halktı. Geniş Türkmen yığınlarıydı. Elinden dirliği alınmış, yoksulluğa itilmiş küçük dirlik sahipleriydi. Devletçe dışlanmış, baskıyla düzen içerisinde tutulmaya çalışılan kesimlerdi. Bunların geneli Alevi ve Türkmenlerdi. Doğallıkla içlerinde devletçe kıyım uğramış, toprak yoksulu bırakılmış Sünni ögeler de vardı. Alevi nitelikli olan Kalender Çelebi ayaklanmasının bağlaşıkları bu tür Sünni ögelerle, elinden dirlikleri alınan küçük toprak sahipleriydi.²⁷⁴

Kaynakların “Işıklar”, “Torlaklar”, “Kalenderiler”, “Abdallar” ve “Mülhidler” dedikleri, bu Alevi grupları harekete geçiren mezhep ve tarikat bağnazlığı değildi. Toprak sorunları, devlet baskısı, devlet ve yönetimle olan çelişkileri onları bu tür geniş

²⁷¹ Peçevi, I, s.93.

²⁷² Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 75.

²⁷³ Münecimbaş, II, s. 527

²⁷⁴ Öz, *Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları*, İstanbul, 1992, s. 185.

bir kitle eylemine sürüklemişti. Bilindiği gibi bu olaya Dulkadirli Türkmenler, Tımarlı Sipahiler, Sünni çiftçiler, dahası kent ve kasabalılar da katılmıştı.²⁷⁵

Solakzade, Kalender Çelebi'nin “zamanın mehdisiyim” diyerek ortaya çıktığından bahseder,²⁷⁶ ve ona uyanları da “Etrâf ve eknâfdan parasız pulsuz burûniler, abdal torlaklar ve dinsiz meşrebliler ile mezhebsizler, pek çok kötülük sever” olarak nitelendirir.²⁷⁷ Peçevi ise onları ışık ve abdal diye anılan, inancı ve eylemi bozuk insanlar olarak zikreder.²⁷⁸

Bu ayaklanma Kırşehir dolaylarında çıkmıştı ama bu yöreyle sınırlı kalmamıştı. Köylülüğün, Türkmen'in ve Aleviliğin yoğun olduğu bölgelere yayılmıştı. Kırşehir, Ankara, Bozok, Sivas, Maraş, Adana ve Tarsus ayaklanma alanı olmuştu. Ayaklanmaya Orta Anadolu'nun Çiçekli, Akçakoyunlu, Masatlı, Bozoklu Türkmenleriyle güneyin Dulkadir Türkmen boylarından özellikle Karacalu ve Bişanlı (Dokuz boy) lar katılmıştı.²⁷⁹

Etrafında toplanan yirmi, otuz bin kişilik insanla çevredeki sancakbeylerini ve eyalet valilerini mağlup etmiş, bunun üzerine cüreti ve faaliyetleri artmıştı. Bu isyan derhal bastırılmayacak olursa, Anadolu'nun tehlikeye gireceğini devlet merkezine bildirilmiş ve padişah seferden derhal İstanbul'a dönerek isyanı bastırmak için veziri azam İbrahim Paşa'yı görevlendirmiştir.

İbrahim Paşa üç bin yeniçeri ve iki bin sipahi (Kapıkulu) ile İstanbul'dan çıkmıştı; Anadolu beylerbeyi Behram Paşa ve Karaman beylerbeyi Mahmut Paşa eyaletlerindeki tımar ve zeamet sahipleri ve komutanlarla kendisine iltihak ettiler; fakat sevk edilen kuvvetleri Kalender Çelebi 27 Mayıs 1528'de²⁸⁰ Cincilfe²⁸¹ denilen yerde fena halde perişan etmiş ve Karaman Beylerbeyi Mahmut Paşa, Alaiye (Alanya) Beyi Sinan Bey²⁸², Amasya Beyi Koçi Bey, Birecik Beyi Mustafa Bey, Anadolu Tımar

²⁷⁵ Öz, *Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları*, s.153.

²⁷⁶ Solakzâde, II, s.153.

²⁷⁷ Solakzade, II, s.154.

²⁷⁸ Peçevi, I, s. 93.

²⁷⁹ Öz, *Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları*, s. 187.

²⁸⁰ Akdağ; s. 119.

²⁸¹ Münecimbaşı'nda Sımna diye geçiyor. Bk. Münecimbaşı, II, s.526. Solakzade'de Sahife diye geçiyor. Bk. Solakzade, II, s. 154.

²⁸² Solakzade'de Alâiye (Alanya) Beyi Mustafa Paşa olarak belirtilmiştir. Bk. Solakzade, II, s. 155.

Defterdarı Nuh ve Karaman Defter Kethüdası Şeyh Mehmet şehit düşenler arasındadır.
.283

Bu mağlubiyet üzerine, Solakzade’de şöyle bir bilgi var:

“Bütün torlaklar, külliyet ile silahlar, ağırlıklar haymeler ve çadırlar ile sahiplendiler. Çıplak ve perişan iken, giyinip kuşandılar. Övünülecek elbiseler ile donandılar.”²⁸⁴

Bu mağlubiyet haberi duyulunca başkomutan İbrahim Paşa derhal harekete geçti ve bazı önlemler aldı. Önceki çatışmada bozguna uğrayan askerden tek bir erin bile ordusuna katılmasını yasakladı. Şayet gelen olursa, onu yakalayıp divan önüne çıkarana ödüllere rütbe ve ödenek artırımı vaadinde bulundu. Yakalanıp getirilenlerin de, yenilgi üzerine konuşurlarsa asker arasında bir karışıklığa yol açmasın diye, idam olunmalarını emretti.

Beylerbeylerinin kalabalık askerlerinden yararlanmayı bir yana bırakarak, sadece kapıkulu birlikleri ile yetindi..²⁸⁵

Bu isyanın öncesinde ve sonrasında çıkan ayaklanmaların hiç biri Kalender Çelebi’nin isyanı kadar tehlikeli olmadı. Bu ayaklanmanın ehemmiyeti dolayısı ile Kalender Çelebi’nin üzerine bizzat Vezir-i Azam İbrahim Paşa gitti. Kalender Çelebi, İbrahim Paşa’nın gönderdiği kuvvetleri ağır bir bozguna uğrattı. Gerçekten dirayetli bir devlet adamı olan İbrahim Paşa, ayaklanmanın asıl sebebini araştırdı ve Kalender Çelebi’nin başına toplananların çoğunun dirlikleri kesilmiş, Dulkadirli Türkmen sipahileri olduğu anlaşıldı. İbrahim Paşa Dulkadirli oymaklarından Karacalu ve Dokuz Boy beğilerini çağırarak dirliklerin geri verileceğini taahhüt etti. Bu taahhüt üzerine Dulkadirli Kalender Çelebi’nin yanından ayrıldılar.²⁸⁶ 300-500 kişi ile kalan Kalender Çelebi de kolayca mağlup edilerek öldürüldü.²⁸⁷ Kalender Çelebi, Nurhak

²⁸³ Uzunçarşılı, II, s.347; Peçevi, I, s.93.

²⁸⁴ Solak-zâde, II, s. 155.

²⁸⁵ Peçevi, I, s. 93-94.

²⁸⁶ Çetin Yetkin, Kalender’den ayrılan bu Türkmenleri, kandırılan ve isteklerini elde ettiklerini sananlar olarak nitelermektedir. Bk. Yetkin, s. 145.

²⁸⁷ Sümer, *Oğuzlar(Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı- Destanları*, s.172.

dağlarında sadık bendesi Dulkadir beylerinden Veli Dünder ile birlikte idam edilmiştir. ve başı kesilerek İbrahim Paşa'ya götürülmüştür.²⁸⁸

Ayrıca İbrahim Paşa, halka zulmeden, rüşvet alan, adaleti uygulamayan kadıları, idarede yetersiz devlet memurlarını, soygunculuk yapan sancak beylerini yakalatıp idam ettirdi. Bundan sonra, İbrahim Paşa, vergilerin hafifletileceğini, haksızlıkların giderileceğini, adaletin yerine getirileceğini, ellerinden toprakları alınmış olan köylülere toprakları geri verileceğini ilan etti. Ve bunların hepsini bir bir yerine getirdi. Harekete katılmış olan boy beylerini affetti.²⁸⁹

Zaferden sonra, İbrahim Paşa, Kalender'e yenilen komutanlar ile beyleri Tokat'a çağırdı. Ve onları "bir bölük baldırı çıplak hergele önünden neden kaçtınız?" diye sorguya çekti. Anadolu beylerbeyi Behram Paşa bu sual karşısında cevap veremedi ve sustu. Diğerleri ya birbirlerini suçladılar ya da ses çıkarmadılar. Bunun üzerine İbrahim Paşa orada bulunan cellatlara onları öldürmeleri için işaret vereceği anda, eskiden sadrazam iken emekli olan rahmetli Karamanlı Piri Mehmet Paşa'nın oğlu İnel Sancakbeyi Mehmet Bey ayağa kalkıp İbrahim Paşa'nın önüne geldi ve şöyle dedi:

"Eskilerimizden duyduklarımıza göre öyle büyük işlerde, yüce Tanrı'ya sığınıp İslam Peygamberi'nin mucizelerini dileyerek gün görmüş akıllı kimselerle danışıldıktan sonra girişmek gerekirdi. Halbuki bizim komutanlarımız ne Tanrı'yı andılar, ne de akıllı kimselere danıştılar. Hatta, belki de bu hususu kulaklarına koymak isteyenleri ayıplar, tahkir ederlerdi. Başımıza gelen uğursuzluk bu gururdan oldu. İşte işin esası bu arz ettiklerimdir." Bu sözler paşa'yı çok etkiledi ve onları öldürmekten vazgeçip, affetti.²⁹⁰

Ayaklanma gerek genişliği ve gerekse özgenliği bakımından tam bir çiftçi-köylü hareketi olarak gelişmişti. Halbuki imparatorluğun kurucusu olan Türk köylü halkının kendi devletine, padişahına ve hükümetine karşı isyan etmiş bulunduğunu açıkça kaydetmeleri o zaman için olanaksız bulunan çağdaşı osmanlı yazarları bu karışıklıkları büyük bir "kızılbaş" ayaklanması olarak kaydettiler ve gerçekleri

²⁸⁸ Tökin, s.53.

²⁸⁹ Tökin, 52-53.

²⁹⁰ Peçevi, I, s. 94-95.

bildirmeye yanaşmadılar. Osmanlı ve enderunlu iktidarının övücüleri olan bu insanları bütün bu yüzyılın hatta XVII. yüzyılın başlarındaki büyük olayların, başkaldırma hareketlerini hep rafizi, mülhid kızılbaş olarak tanıma yolunu tutmuşlar ve bu suretle devletin yapıcısı olan Türk toplumunun içine yuvarlandığı ekonomik bunalımın zoru ile devlet düzenini yıkmaya itilmiş olduğunu itirafa yanaşmamışlardır.

Türkiye tarihinde bu ayaklanmadan sonra şurada burada küçük çaplı birkaç olay olduysa da, bunlar Osmanlı Devleti için önemli değildi.²⁹¹

²⁹¹ Akdağ, s. 122.

SONUÇ

Şah İsmail 1502 yılında Safevi hanedanının başına geçince, Anadolu'daki Erdebil ocağına bağlı bulunan kızılbaşları kendi tarafına çekmek için gönderdiği dailer aracılığıyla geniş propaganda hareketlerine başlamıştır ve el altından da isyan hareketlerini yönlendirmiştir.

16. yüzyılı kapsayan bu isyan hareketlerine baktığımızda siyasi ve ekonomik yönden baskıya uğramış ve ezilmiş halk kitlelerini görmekteyiz. Bu insanların bu durumlarından faydalanan İran, siyasi menfaatleri gereği bu insanları gönderdiği halifeler aracılığı ile etkilemiş, kendi safına çekmiş ve kanlı olayların yaşanmasına neden olmuştur.

Osmanlı Devlet yöneticileri, bu olayların önlenmesine yönelik olarak çoğu zaman bu ayaklanma hareketleriyle, bölgenin sosyo-ekonomik rahatsızlıkları arasında bir ilgi kurarak iyileştirici tedbirler alma yoluna gitmemiş, aksine bu bölge halkı ve Türkmen aşiretlerinin şer kaynağı ve buldukları bölgelerin de eşkıya üreten bir yer olduğu kanaatiyle, bunların tedip edilmeleri gerektiği düşüncesine sahip olmuş ve bu yönde zorlayıcı tedbirlere başvurmuştur. XVI. yüzyılda Anadolu'da yaşayan göçebe, yarı-göçebe ve bazı yerleşik halkın maruz kaldığı sosyal ve iktisadî sıkıntılarla, mahallî yöneticilerin baskı ve kötü yönetimleri, bu zümrelerin devlete karşı isyan hareketlerine katılmalarına neden oluyordu. Şah İsmail adına hareket eden Şahkulu, Nur Ali Halife Boz-Oklu Celâl, Mustafaoğlu Veli Halife, Süglün Koca, Baba Zünnun, Zünnunoğlu, Beyce ve bunlardan daha kapsamlı bir hareket olan Şah Kalender isyanlarının temelinde hep bu çarpıklıklar yatmaktadır. Nitekim Sultan II. Bayezid döneminde, Teke-ili'nden İran'a sığınan Türkmenlerin reislerine Sultan Bayezid'e neden isyan ettiklerini soran Şah İsmail'e şu anlamda bir cevap vermişlerdir: "Bayezid Han yaşlı ve hasta bir kişi olduğundan yönetim görevini yerine getiremez olmuş ve devlet işlerini vezirlerine teslim etmiştir. Bu durum ise memlekette karışıklığa neden olmuş ve halk perişan duruma düşmüştür."

Nihayet yapılan zulümlere dayanamayıp isyan yoluna sapmışlardır. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılmaktadır ki, Safevîlere taraftar olan Türkmenler, Şiîliğin inanç

esaslarını bilen, benimseyen ve bu uğurda Sünnî bir devlet olan Osmanlıya karşı mücadele etmek istediklerinden değil, Osmanlı Devleti yönetim kademelerinde bulunan devşirme sınıfının, Türk köylü ve özellikle konar göçer reâyaya karşı adaletsiz ve baskıcı tutumlarından kaynaklanmıştır.

Her şeyden evvel bu ayaklanmalar inanç itibariyle muhalif kesimlere karşı olmayıp ya doğrudan Safevi tahriki ya da en azından Safevi taraftarlığı çerçevesinde Osmanlı merkezi yönetimine karşı yapılmıştır. Diğer taraftan isyanı organize eden önderler genellikle kurtarıcı mehdi eksenli iddialarda buldukları için ayaklanmalar “mesihî” karakterdedir. Esasen XIII. yüzyıldan itibaren ekonomik ve sosyal sıkıntılar yüzünden kendini gösteren hareketler bu dönemde Safeviler tarafından ustaca kullanılmıştır. Bu isyanlar, bazı iddiaların aksine dinî veya mezhebi kaygıların merkeze oturduğu hareketler olmayıp Anadolu’da yaşayan göçebe, yarı göçebe ve bazı yerleşik kesimle bir ölçüde tımarlı sipahi zümresinin maruz kaldığı sıkıntılar, ayrıca yerel yöneticilerin baskı ve haksızlıklarıyla doğrudan ilişkilidir.

Samiha Ayverdi’nin şu tespiti bu durumu dile getirmektedir:

“İki yüz sene müddetle, vakit vakit coşarak memleketin kanını sel gibi akıtan celali isyanlarında da baba zünnun, kalender, veli halife, domuz oğlan vakalarının figüran oyuncularını, huzuru bozulmuş ve haksızlığa uğramış halk kütleleri ise de, rejî, daima İranın siyasi menfaati tarafında hazırlanıp sahneye konulan mehdilik davası gibi şia mensuplarının, şekaavet ve bozgunculuk perdesi arkasında oynadıkları siyaset dramları idi.

Zümre menfaatlerinden ve içtimai aksaklıkları hedef tutan sosyal endişelerden ziyade, şahsi ihtiras ve yabancı cereyanların tazyiki, bu vakaların belkemiğini teşkil eder.”²⁹²

İran tarafından yönlendirilen bu isyan hareketlerinde köyler yakılmış, kutsal yerlere hakaret babında hareketlerde bulunulmuş, mallar yağmalanmıştır, bir çok sünnî insan da öldürülmüştür. Bu olaylar sonucu da toplumun huzuru bozulmuştur. Osmanlı böyle bir durumda şiddete başvurarak bu olayları çözme yoluna gitmiştir. Suçlular

²⁹² Samiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, C. 1, İstanbul, 1975, s. 321-322.

cezalandırılmıştır. Bazen de Kalender Çelebi ayaklanmasında olduğu gibi olayların nedenleri araştırılmış, sorunun tımarları alınan sipahilerden kaynaklandığı anlaşılınca bu tımarlar geri verilerek isyancının çevresinde toplananların geri çekilmesi sağlanmıştır.

Bu isyan hareketlerinin altında yatan nedenler çözümlenemediğinden dolayı olaylara köklü çözümler getirilememiştir. Bu olaylardan geriye şiddet, kan, acı ve gözyaşı kalmıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Akdağ, Mustafa. **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları**. İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.

Akyol, Taha. **Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet**. İstanbul: AD Kitapçılık, 1999.

Algül, Rıza., **Aleviliğin Sosyal Mücadeledeki Yeri.**, İstanbul: Pencere Yayınları, 1996.

Arslan, Hüseyin. **16. yy Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskan, Göç ve Sürgün**. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001.

Asrar, Ahmet. **Kanuni Devrinde Osmanlıların Dini Siyaseti ve İslam Alemi**. İstanbul: Büyük Kitaplık, 1972.

Aşıkpaşaoğlu. **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, Atsız Neşri, 1970.

Avcı, A. Haydar. **Kalender Çelebi Ayaklanması**. Ankara: AAA Yayınları, 1998.

Avcıoğlu, Doğan. **Türklerin Tarihi**. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1982.

Ayverdi, Samiha. **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları**. İstanbul: Damla Yayınevi, 1975.

Bardakçı, Cemal. **Anadolu İsyanları**. İstanbul: Koşkun Basımevi, 1940.

- Başgil, Ali Fuad. **Din ve Laiklik**. İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1962.
- Birdoğan, Nejat. **Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik**. İstanbul: Berfin Yayınları, 1994.
- Bozkurt, Fuat. **Aleviliğin Toplumsal Boyutları**. İstanbul: Yön Yayıncılık, 1990.
- Celâl-Zâde Mustafa. **Selim-Nâme**. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar(hzl.). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Çetinkaya, Nihat. **Kızılbaş Türkler Tarihi, Oluşumu ve Gelişimi**. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2003.
- Dabağyan, Levon Panos. **Osmanlı'da Şer Hareketleri ve II. Abdulhamid Han**. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002.
- Dalkesen, Nilgün. (1999). "15. ve 16. Yüzyıllarda Safevi Propagandası ve Etkileri", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Ankara: Hacettepe Üniversitesi SBE, 1999.
- Danişmend, İsmail Hâmi. **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. **Ebussuud Efendi'nin Fetvaları**. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.
- Ekinci, Mustafa. **Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı**. İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.
- Erk, Hasan, Basri. **Tarih Boyunca Alevilik**. İstanbul: Varol Matbaası, 1954.
- Eröz, Mehmet. **Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik**. İstanbul: Otağ Yayınevi, 1977.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. **Türkiye'de Alevilik Bektaşilik**. İzmir: Selçuk Yayınları, 1990.

Hammer, Baron Joseph Von Hammer Purgstall. **Büyük Osmanlı Tarihi (2)**. Erol Kılıç, Mümin Çevik (hızl.). C.4., İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1989.

Hinz, Walther. **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, XVI. Yüzyılda İran'ın Mili Bir Devlet Haline Yükselişii**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1948.

Hoca Sadettin Efendi. **Tacü't-Tevârih**. İsmet Parmaksızoğlu (hızl.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

İnan, Abdulkadir. **Makaleler ve İncelemeler**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1968.

Jorga, Nicolae. **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**. Nilüfer Epçeli (çev.). C. II, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.

Kaleli, Lütfi. **Binbir Çiçek Mozaigi Alevilik**. İstanbul: Can Yayınları, 1996.

Kaya, Hasan. **Bir Başka Gözle Alevilik-Kızılbaşlık**. İstanbul: Senfoni Yayınları, 2003.

Kaygusuz, İsmail. **Görmediğim Tanrıya Tapmam-Alevilik-Kızılbaşlık ve Materyalizm**. İstanbul: Alev yayınları, 1996.

Kazıcı, Ziya. **İslam Tarihi**. C. II, İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1997.

Melikoff, İrene. **Uyur idik Uyardılar**. İstanbul: Cem Yayınevi, 1993.

Mustafa Nuri Paşa. **Netayic-ül Vukuat, Kurumları ve Örgütlenmeleriyle Osmanlı Tarihi**. Neşet Çağatay (sad.). C. I-II, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1979.

Müneccimbaşı, Derviş Dede Ahmet Efendi. **Müneccimbaşı Tarihi**. C. II, İsmail E. Erünsal (çev.). İstanbul: Tercüman Gazetesi. Tarih yok.

Nişancı, Mehmet Paşa. **Hadisât Osmanlı Tarihi**. Enver Yaşarbaş (sad.). İstanbul: Kamer Neşriyat, 1983.

Nüzhet, Saadettin. **Bektaşii Şairleri**. İstanbul: Devlet matbaası, 1930.

Okumuş, Ejder. **Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkisi**. Ankara: Lotus Yayınevi, 2005.

Ortaylı, İlber. **Türkiye İdare Tarihi**. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 1979.

Öz, Baki. **Alevilikle İlgili Osmanlı Belgeleri**, İstanbul: Can Yayınları, 1995. s.103-105

.....Aleviliğe iftiralara Cevaplar. İstanbul: Can Yayınları, 1997.

.....Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları. İstanbul: Ant Yayınları,1992.

Özmen, İsmail. **Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi**. C. II, Ankara: Saypa Yayınları, 1995.

Özkırımlı, Atilla. **Alevilik Bektaşîlik ve Edebiyatı**. İstanbul: Cem Yayınları, 1985.

Öztuna, Yılmaz. **Büyük Türkiye Tarihi**. C. 4, İstanbul:Ötüken Yayınevi, 1977.

Öztürk, Yaşar Nuri. **Tarihi Boyunca Bektaşîlik**.

Peçevi, İbrahim Efendi. **Peçevi Tarihi**. Bekir Sıtkı Baykal (hızl.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

Refik, Ahmet. **Onaltıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşîlik**. Mehmet Yaman (sad.). İstanbul: Ufuk matbaası, 1994.

Saray, Mehmet. **Türk-İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü**. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1990.

Solakzade, Mehmed Hemdemî Çelebi. **Solak-zâde Tarihi**. Vahid Çabuk (hızl.) Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989.

Sümer, Faruk. **Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**. Ankara: Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, 1976.

..... **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatı- Destanları**. İstanbul: Ana Yayınları, 1980.

Tansel, Selahattin. **Sultan II. Bâyezit'in Siyasî Hayatı**. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1996.

..... **Yavuz Sultan Selim**. Ankara: Milli Eğitim Basım Evi, 1969.

Timuroğlu, Vecihi. **Alevilik, Bektaşılık, Şiilik, Kızılbaşlık**. Ankara: Kalan Yayınevi, 2004.

Tökin, Fûruzan Hüsrev. **Türkiye'de Halk Hareketleri**. İstanbul: Tipo Neşriyat ve Yayınevi, 1968.

Uğur, Ahmet. **Yavuz Sultan Selim**. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları, 1989.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Osmanlı Tarihi**. C. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1975.

Yetkin, Çetin. **Halk Eylemleri ve Devrimler**. Ankara: Ümit Yayıncılık, 1996.

Yıldırım, Ali. **Osmanlı Engizisyonu**. Ankara: Öteki Yayınları, 1996.

Yurdaydın, Hüseyin G. **İslam Tarihi Dersleri**. Ankara: AÜİF Yayınları, 1971.

Yücel, Yaşar ve Ali Sevin. **Klasik Dönemin Üç Hükümdarı: Fatih, Yavuz, Kânuni**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.

Yürükoğlu, Rıza. **Okunacak En Büyük Kitap İnsandır**. İstanbul: Alev Yayınları, 1994.

Makaleler

Caferoğlu, Ahmet. “Türk Onomastiğinde “Başlık” Yahut “Serpüş”. **Sekizinci Türk Dili Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler** 1957. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1960, ss.113-125.

Gökbilgin, M. Tayyib. “Çaldıran Muharebesi”, **İslam Ansiklopedisi (İA)**. C. 7, İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 1988, ss. 329-331.

İlgürel, Mücteba. “Celâli İsyancıları”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**. C. 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, 1997, ss. 252-257.

..... “Kalender Şah”, **DİA**, C. 25, İstanbul, 2001, ss. 249.

İvanov P. P. “Karakalpakların Tarihine Dair Materyaller”. H. Ortekin (çev.). **Ülkü Mecmuası**. C. XI, S. 65, Temmuz, 1938.

Ocak, Ahmet Yaşar. “ V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, 21-25 Ağustos 1985, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.

Dr. Rasovski. “Eski Rus Tarihinde Karakalpakların Rolü”. H. Ortekin (çev.). **Ülkü Mecmuası**. C.X, S. 57, İkinci Teşrin, 1937.

Tekindağ, M. C. Şehabettin. “Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı”. **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 3- 4, Aralık 1967, ocak 1968???

..... “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”. **İst. Üniv. Ed. Fak. Tarih Dergisi**. C:17, S. 22, 1967. s. 54-55, 77-78.

..... “Teke-Eli”, **İA**. C. 12/1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979, ss. 124-128.

Uluçay, Çağatay. “Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?”. **İ. Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi**. C. VI, S. 9, Mart 1954; C. VII, S. 1, Eylül 1954; C. VIII, S. 11- 12, Eylül 1955, ss.53-90.

Üzüm,İlyas. “Kızılbaş”, **DİA**. C. 25. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayın Matbacılık ve Ticaret İşletmesi, 2002, ss. 546-557.

Varlık, Mustafa Çetin, “Çaldıran Savaşı”, **DİA**. C. 8, İstanbul, 1993, ss. 193-195.